

Šviesos testas

Liudviko GIEDRAIČIO pokalbis su Tautos namų santaros tarybos pirmininku Antanu GUDELIU

Tautos namų idėja, kurią puoselėjo mūsų tautinio atgimimo šaukliai XIX a. pradžioje Vilniuje, liko neigyvendinta dėl lenkiškosios okupacijos, vėliau – dėl tarybinio „išvadavimo“. Prieš šimtmetį švietusi idėja tarsi mirė, virto šešeliu. Bet po Kovo vienuoliukstosios nepriklausomybės akto paskelbimo bemat atgimė...

Taip, 1992 metais tuo tikslu buvo sukurta net visuomeninė organizacija, truputį vėliau pavadinta Tautos namų santara. Nors Tautos namų idėjai pritarė šimtai žinomų Lietuvos žmonių, daugelis kompetentingų institucijų, o Vilniaus miesto savivalda priėmė kelis svarbius sprendimus dėl šios idėjos įgyvendinimo, visuomenei jidar nėra pakankamai aiški. Pirmiausia reikėtų sąlygiškai atskirti istorinę Tautos namų idėją, kuri buvo iškelta 1907 m., ir šiuolaikinę Tautos namų projektą, kurj derėtu laikyti istorinės Tautos namų idėjos interpretacija. Kai nematoma ar nenorima matyti skirtumo tarp šių dalykų, prasideda didžiausi nesusipratimai, pasakomos didžiausios nesąmonės. Kiekviena idėja, kiekvienas projektas gali turėti oponentų, bet pažiūrėkime, kokiais argumentais oponuojama: „devynioliktas amžius“, „naftalinas“, „beviltiškas anachronizmas“, „Tautos namai buvo reikalingi XX a. pradžioje, kai lietuviai Vilniuje buvo mažuma“, „Bus Valdovų rūmai – kam dar Tautos namai“ ir pan. Tuos žmones priešiškai nuteikia pats Tautos namų pavadinimas, ir net nebandoma gilintis, ką konkrečiai siūlo šiuolaikinis Tautos namų projektas. Laimė, pakanka žmonių, kurie Tautos namų idėja priima atvira širdimi ir protu, jie jaučia vidinį poreikį, kad Tautos namų idėja gyvuotų ir būtų įprasminta dabartyje, tiems žmonėms atrodo visai natūralu, kad šiuolaikinis kultūros centras galėtų vadintis Tautos namais ir tapti vienu iš naujosių Lietuvos kultūrinių ir pilietinių simbolii.

Kas yra Tautos namų projektas?

Tautos namų projektas siekia sukurti kultūrinį visuomeninį centrą (KVC) – Tautos namus Lietuvos valstybės sostinėje Vilniuje, Pamėnkalnyje (Tauro kalne) vietoje buvusių Profesinių sąjungų kultūros rūmų. Tai būtų j ilgalaikę Lietuvos ir Vilniaus kultūrinės, pilietinės, demokratinės plėtotės perspektyvą orientuotas KVC, kurio sandara paremta daugiafunkciniu modeliu, kaip daugelio

žinomiausių Europos kultūros centrų. Projekto pavadinimas kilęs iš neigyvendintos istorinės Tautos namų idėjos, susijusios su J. Basanavičiumi, M. K. Čiurlioniu ir visa Vasario 16-osios Nepriklausomybės ir moderniosios lietuvių kultūros kūrėjų plejada. 1911–1912 m. už suaukotas lėšas Tautos namų statybai Pamėnkalnyje buvo įsigytas sklypas, kuris juridine ir moraline prasme laikytinas visos tautos nuosavybė. Visa tai leidžia įprasminti būsimą KVC kaip moderniosios Lietuvos ir jos sostinės Vilniaus kultūrinį, pilietinį simbolį, kuris jungtų dabartį su Lietuvos naujojo valstybingumo pradžia. Sukuriant ir plėtojant Pamėnkalnio (su būsimais Tautos namais) ir Lukiskių aikštės (su būsimu Laisvės simboliu) erdvinį ir simbolinį ryšį, būtų sukurtas vientisas landšaftinis ir urbanistinis kompleksas, kuriuo Lietuva galėtų pasitikti Vasario 16-osios Nepriklausomybės 100-metį 2018 m.

Taip glauktai būtų galima apibūdinti Tautos namų projekto siekiamybę.

Kaip Jūs įsivaizduojat numatomo daugiafunkcinio kultūros centro konkrečią sandarą, paskirtį?

Pirmausia 1600–1800 vietų salė simfoninės muzikos koncertams, nacionalinio masto, tautinių ir valstybinių švenčių renginiams, tarptautiniams kultūros ir meno projektams. Ši salė galėtų vadintis Mikalojaus Konstantino Čiurlionio vardu.

Antroji, universalios paskirties amfiteatrinė salė (apie 600 vietų) teatro spektakliams, koncertams, kitiems kultūros ir meno renginiams, visuomenės susirinkimams, Lietuvos regionų ir miestų kultūros pristatymams, kitų Lietuvos tautų kultūriniams renginiams. Salė galėtų vadintis Jono Basanavičiaus vardu.

Lietuvos naujuujų laikų istorijos galerija (interaktyviųjų ekspozicija), atspindinti visuomenės istorijos raidą „nuo atgimimo iki atgimimo“: retrospekyviai nuo Sajūdžio laikų iki XX amžiaus pradžios tautinio atgimimo.

Kultūros informacijos centras (audiovizualinė Lietuvos kultūros ir gamtos enciklopedija).

Visuomeninių organizacijų centras (Bendruomenių rūmų).

Komercinė kitų traukos taškų programa: knygų ir muzikos prekių parduotuvės, tautodailės galerijos, parduo-

tuvės, liaudies medicinos, nacionalinio kulinarijos paveldo parduotuvės, nacionalinių patiekalų restoranas, sveikatingumo centras...

KVC erdvėse galėtų įsikurti Lietuvos etninių regionų kultūros, verslo informacijos atstovybės (Aukštaičių namai, Dzūkų namai, Mažosios Lietuvos namai, Suvalkiečių namai, Žemaičių namai), vakaronių salė (Dainos ir šokio arena), Šeimų namai ir kt.).

Kiekvienos iš šių funkciniu dalių veiklos programa turėtų būti rengiama nacionaliniu lygiu, bendradarbiaujant su visomis nacionalinėmis kultūros įstaigomis ir institucijomis. Taigi, funkciniu požiūriu, tai būtų pagrindinis (nacionalinis) Lietuvos kultūros centras. Tautos namai – jo simbolinis pavadinimas.

Minėjot oponuojančių žodžius „devynioliktas amžius“, „naftalinas“... Tačiau neišvengiamai yra ir istorinės sąsajos?

Be abejo. Tautos namų idėja priklauso bendram Vidurio Rytų Europos, Šiaurės ir Baltijos kraštų kultūriniam ir pilietiniam paveldui. XIX a. viduryje – XX a. pradžioje tokius nacionalinės kultūros židinius statėsi buvusios parvergtos tautos – čekai, slovakai, latviai, estai. Po Tautos namų stogu kartais susitelkdavo ne tik kultūros (koncertų salė, teatro salė, biblioteka, skaitykla, muziejus), bet ir verslo įstaigos (savišalpos kasos ar bankai). Taigi tokis bendruomenės centras tarytum reprezentavo tautos gyvenimo visumą, visuminį modelį. Tautos namai simboliai reiškė vietą, kurioje telkiasi ir reiškiasi kolektyvinis tautos tapatumas. Tautos namai būdavo statomi vienuomenės lėšomis – aukų rinkimas virsdavo tautą vienijančia pilietine akcija. Tautos namai tapdavo pirmaja modernių laikų nacionaline institucija, įsteigta dar prieš susikuriant tautinėms valstybėms. Vidurio, Rytų Europos ir Baltijos kraštuose Tautos namų kūrimas paliudydavo to krašto kultūrinį ir pilietinį brandumą, politinio, ekonominio savarankiškumo siekį. Taigi ir 1907 m. J. Basanavičiaus iškeltą Tautos namų idėją galima laikyti lietuvių tautos paraška būti savarankiška kaip kitos Europos tautos, o ne Rusijos imperijos provincija.

Tautos namų idėja „atrado“ daugiafunkcinį kultūros centro modelį. Tai puiki dovana pasaulei. Pagal šį modelį pastatyti visi žinomiausi XX a. kultūros centralai: garsiojo suomių architekto Alvaro Alto (Alvar Aalt) projektuoti kultūros statiniai Laplandijos namai Rovaniemyje (Suomijoje), Skandinavijos namai Reikjavike (Islandijoje), „Finlandijos“ koncertų ir kongresų rūmai Helsinkyje. To paties modelio versija laikytinos 1977 m. pradėjės veikti, 2000 m. atnaujintas prancūzų kultūros visumą pristatantis Žoržo Pompidu (Georges Pompidou) kultūros ir meno centras (Paryžiuje), kurio sandaros pagrindinės dalys yra koncertų salės, muziejus, biblioteka, videoteka. Prancūzų kultūrininkai teigia, kad šis centras

jkūnijo „tikrą utopiją“, „visiškai naują, visiems prieinamą, demokratiską kultūros supratimą“.

XXI a. daugiafunkcinių kultūros centrų kūrimas sudaro vyraujančią kultūros infrastruktūros atsinaujinimo kryptį Europoje – žemyno miestų savivaldoms ir bendruomenėms tokį centrų statymas darosi kone garbės reikalui: siekiama sukurti tokį institucinį kultūros modelį, kuris būtų patrauklus ir prieinamas kuo platesniems visuomenės sluoksniams, plėstų bendruomenės ryšius, padėtų įveikti visuomenės susvetimėjimą, susiskaldymą, elitinės ir populiariosios kultūros atotrūkį.

Tautos namų savoka pirmine prasme yra daugiafunkcinio KVC sinonimas. Simbolinė prasmė atsirado vėliau. Dvejopa Tautos namų savokos – kaip funkcijos ir kaip simbolio – prasmė lėmė tolesnę jos kaitą. Simboliai išreikšdama visuminį tautos raiškos modelį, Tautos namų savoka netrukoapti tautinės valstybės metafora, sinonimu ir „nukeliavo“ į diplomatijos bei politinių lozungų kalbą (iš čia atsirado posakis „Valstybė – tautos namai“).

Tačiau ir tautinės valstybės sinonimu tapusi metafora (Tautos namai) kaskart gali įgyti vis kitokius prasmės atspalvius, priklausomai nuo konkretaus istorinio, kultūrinio, politinio konteksto. Kai Vidurio, Rytų Europoje atsirado žydų tautinis judėjimas, išsikėlęs tikslą sukurti žydų valstybę, diplomatijos sumetimais žodis „valstybė“ buvo pakeistas metafora „žydų tautos namai“.

Kai susikūrusi Čekijos valstybė susidūrė su tautinių mažumų problemomis, prezidentas T. Masarykas paskelbė politinį šūkį, kad Čekija yra tautos namai visoms joje gyvenančioms tautoms.

Kai lietuviai, skirtingai nuo savo kaimynų, taip ir nepajėgė pasistatyti Tautos namų, A. Smetonos valia imtas naudoti kompensacinis šūkis „Valstybė – tautos namai“, turėjęs nuskausminti Tautos namų sumanymo žlugimą.

Pokarinės Švedijos socialdemokratai skelbė politinį šūkį – kurti valstybę kaip tautos namus, kuriuose visi piliečiai galėtų jaustis saugūs. Tai tik keli žinomiausi pavyzdžiai, kokiems skirtiniams tikslams gali būti pasitelkiama Tautos namų metafora.

Koks Lietuvoje požiūris į šią idėją, jos jkūnijimą? Kokie dabartiniai rūpesčiaivardan to?

Lietuvoje Tautos namų idėja ir simbolis turi ypatingą reikšmę, joje tebeslypi to, kas neišreikšta, neįgyvendinta, jėga. Nei istorikai, nei kulturologai šiai idėjai iki šiol neskyrė reikiama dėmesio, visas istorinis Tautos namų siužetas egzistavo tarsi koks Lietuvių mokslo ir Lietuvių dailės draugijų priedėlis. Tai, matyt, natūralu, nes istorijos mokslo objektas – įvykę faktai. Tautos namų idėjos lietuvių neįgyvendino, tad iškyla pirmas didysis „kodel“. Antrasis – kodėl ši idėja nebuvo pamiršta per visą nepriklausomos Lietuvos tarpukario laikotarpį ir atgijo

1991 m., vėl atkūrus nepriklausomybę? Tautos namų idėja ir jos istorinė raida, aprépianti ištisą šimtmetį (1907–2007), turi savarankišką, savitą vertę, kaip lietuvių istorinio likimo ir lietuviškojo mentaliteto ir charakterio testas. 1908–1913 m. lietuviškoje spaudoje vykusi diskusija dėl Tautos namų atspindi visą būsimos moderniosios Lietuvos valstybės kūrimo problematiką, nepaprastai gyvybingą ir veržlią kultūros programą... Mūsų dienomis valstybė vis nepajėgia nei dvasiškai, nei finansiškai skirti bent kiek dėmesio tokiam centrui. Nepasiruošta tam nei strategiškai, nei psychologiškai. Antra vertus, daugiafunkcinio centro savitumas, esmė, jo idėjos įgyvendinimas turi naturaliai augti iš kultūros visumos. Būtina suvokti, ko neturime, kokie mūsų poreikiai. Tai labai sunku, ypač Lietuvoje, kur visos kultūrinės įstaigos veikia uždarai, besisukdamos savo orbitose ir – lyg sau. Tai prazūtinga, ypač negausiai tautai. Šiandien visa erdvė privatizuota, o Tautos namų idėjos esmė yra jos bendruomeniškumas, todėl ją taip sunku įgyvendinti. Tautos namų projektas – didžiausio pasipriešinimo kelyje. Praktinės kliūtys siejamos pirmiausia su Pamėnkalniu. Tai jau beveik kriminalas... Nesuvokiamą Lietuvą nė to, kad mums būtinės kultūrinės traukos centras. XX a. pr. Tautos namų idėja sutapo su dideliu noru sukurti tautinę valstybę. Švietė tada tikėjimas savo tautos ateitimi, Genijumi, pasak M. K. Čiurlionio. Mūsų laikais visa ligšolinė valstybės politika – pastangos integruotis į NATO, ES... Tai nėra blogai, tačiau blogiausia, pasak R. Ozolo, „integruotis be likučių“, noras bėgti pirma traukinio, konjunktūriškas, vergiškas, prazūtingas noras... Padarykim, ką galim. Tai ir tiek. Prarandam, bet, tikiu, nepraradom...

2007-12-07 Vilniuje Signatarų namuose įvyko konferencija, skirta Tautos namų idėjos šimtmečiui. Išsamesniam problematikos aiškumui pateikiame pranešimų ištraukas, tiesiogiai liečiančias Tautos namų idėją.

Vidmandas VALIUŠAITIS

Valstybės atitolimas nuo tautos šiandien pribloškiantis. Tad mūsų esminis uždavinys – bandyt sugrąžinti tautos valdymo procesą į valstybės rūpesčių trajektoriją... Lietuvos žmonių masinė tékmė į Vakarus – dvasinio nomadiškumo pasekmė. Lietuvos, patyres socialinį stresą, neturtą, lengvai išvažiuoja. Menkas dvasinis ryšys belikęs su savo žeme... Tautos namai – ne vien pastatas, bet ir organizacija, kuri sujungtų mūsų desperatiškai išskyduši kultūros institucijų tinklą. Aukštuosius kultūros dalykus turėtų lemti ne valdininkas, patekės į ministrus, o forumai tų, kurie kultūrai paskyrė visą savo gyvenimą. Jie turėtų formuoti gyvybines galias, kurios nulemia mūsų gyvenimą dešimtmečiams ir šimtmečiams...

Tautos namų statybai rinkti lėšas iš žmonių, manau, beveik neįmanoma: po šitiek apgavysčių valstybėj vi suomeninė talka abejotina. Finansavimo kelias – per Lietuvos verslo paramos agentūrą, kuri 2007–2013 metais operuoja 5 mlrd. litų. Ir – Vilniaus savivaldybės parama.

Romualdas OZOLAS

Tautos namų idėjos įgyvendinimas galėtų būti realus tuo atveju, jeigu išsaugotume erdvę Pamėnkalnyje. O jos jau nebéra. Ką leido ten daryti ankstesnė savivaldybė – akivaizdus verslo juodnugarizmo proveržis į sakralines vietas. Tai – kaip dramblys, užsirioglinęs ant vaišių stalo. Jei dar bus įsibrauta į plotą, kur dabar kryžius (išvežus jį gal į Grūto parką) – kokios gi kalbos apie Tautos namus beliktu! Todėl, manyčiau, akivaizdu: valdžios žmonių žodiniai įsipareigojimai turi būti labai aiškiai paliudyti raštu. Tai – būtina. Reikia laimėti, pagaliau, kad Pamėnkalny niekas niekada nieko, be Tautos namų, nestatyty.

Antanas GUDELIS. Vilniaus savivaldybės bendrajamame plane patvirtinta Pamėnkalnio visuomeninė paskirtis iki 2015 metų.

R. O. Niekio nereiškia tie bendrieji planai, jie tuo pat pakeičiami atsiradus dosnai investicijai...

A. G. Valdžių vadai pritaria, bet jie, kaip įsitikinau, neklauso manęs.

R. O. Kai vieną dieną neklasys tauta – bus dar blogiau. Aš sakau: turi būti ne „bendras planas“, o sutartis, kuri leistų teisti susitarimo nevykdymo, bet kurį subjektą, bandantį ten įkelti koją. Prie buvusio „Tauro“ bendrabučio, kur dabar mašinų aikštélė, – kažkokia kavinė su perspektyva į didelį „bildingą“ taip pat turi būti išsaugota. Jei ir ten iškiltų koks trisdešimtaukštis – neliktu né prasmės kalbėti apie Tautos namų statybą. Iki šiol nemačiau jokio dokumentiškai patvirtinto patikinimo... Aš jau degradavęs mąstytojas, labiau rūpi konkretios apibrėžtys, nes matau, kad bet kurios mintys niekam neturi jokios reikšmės, išskyrus ją suprantančiųjų ratelį. Prasmę turi tik „kažkas daiktisko“. Jei mes sugebėtume padaryti „daiktus“, kurie konkretiai neleistų toliau vykti destrukcijai, tik toks rūpestis Tautos namais turėtų vertę. Kartu su aplinkos apsauga turėtų vykti ir Namų statybos projektavimas. Fondas jau šiandien turi turėti penketą–šešetą milijonų litų tam reikalui.

Toks mano bjaurus praktinis pakalbėjimas, bet aš manau, jis būtinės kaip nemalonai sveikatinanti injekcija po gražių minčių.

Algimantas NASVYTIS.

Siūlau teritorijoje ant Pamėnkalnio kurti kultūrinį, istorinį draustinį.

A. G. Tai – kraštutiniu atveju. Aš tikiu, kad kol kas to draustinio nereikia.

A. N. Savivaldybėje yra sudaryta darbo grupė Tautos namų klausimu, bet savivaldybė – per kukli institucija šitokiam projektui. Ji visiškai nepajęgi finansuoti. Su privačiom institucijom tartis sudėtinga, privačios injekcijos negali būti svarbiausios. Pagrindinė finansinė erdvė šiuo atveju – viešoji, vyriausybės ir visuomenės. Tai turim akcentuoti visose derybose.

Arvydas ŠLIOGERIS

Mane kankina mintis: ar Lietuvoje yra „kritinė masė“ žmonių, kurie dar moka valdyti, vadovauti, kalbėti, dirbti. Be tos „kritinės masės“ negali „ivykti“ nei respublika, nei valstybė, nei kultūra... Aukštųjų dalykų kūrimas – lyg branduolinė reakcija, kuri prasideda tik tada, kai yra „kritinė masė“. Deja, po dvidešimties metų nuo Sąjūdžio įkūrimo į tą klausimą tegaliu atsakyti neigiamai: nėra, Lietuvos Respublika neįvyko... Mes bégome nuo meškos, atbègom pas vilką... Europoje vyrauja padugnių vertybės, padugnių imperializmas... Tautos namus suvokiu pirmiausia kaip savo pareigą priešintis tam padugnių terorui. Tautos namų idéja atrodo remtina prasčiausiai ir todèl, kad man šlykštus šitoks primetamas pasaulis. Priešintis jam mane ir paprasčiausi žmogiški dalykai verčia: padorumas, išdidumas galbùt, vyriškumas, galų gale, garbés, sakytim, likučiai. Juk negalima padugném patikëti likimo, ne gyvent, o visą laiką vemit. Todél, kiek galiu, noriu prie Tautos namų reikalau prisidëti.

Antanas GUDELIS

Vienai samurajų kastai buvo uždrausta nešioti ginklą. Ar tie žmonės puolé į neviltį? Ne, jie išmoko kautis ranka kaip kardu (karate – „tuščia ranka“). Tai mums parvyzdys. Penkiolika šešiolika metų éjimo „tuščiom rankom“ tamsiu tuneliu. Ir vis – pradedant iš pradžių. Nuobodulio pasaka: užkliuvi varčios ir vél nuo pradžios. Stumimasis pirmyn po centimetrą, atsargiai, kad nenugarmétum į prarają. Tačiau nėra blogos situacijos, o tik blogas „santykis“ su ja. Jei Tautos namus suvoksim kaip galimybių projektą – toks dar neatimtas. Mes niekur ne-rašom: *statyti* Tautos namus, o – *kuriamas* Tautos namų projektas. Svarbus tikslas – išugdyti Tautos namų poreikį visuomenéje. Tai procesas, ne mažiau reikšmingas nei konkretūs žygiai, kad būtų išsaugotas visuomenei Paménkalnis. Pasak Gandi: „Dievas egzistuoja tiems, kuriems jis reikalingas.“ Taip ir Tautos namai.

Augis GUČAS

Pirmiausia turime aiškiai suformuluoti, kokie tie Namai kaip „daiktas“ reikalingi ir tiems, kurie eina tik į Akropolį. Jei būtų atstatomi ne „Valdovų rūmai“, o „Vilniaus pilies Žemutiniai rūmai“, manau, prieštaraujančių

būtų kur kas mažiau. Mums paprasčiau būtų, jei statytume ne „Tautos namus“, o „M. K. Čiurlionio salę“, iškilmių, simfoninių koncertų salę – daiktą, kurio tikrai reikia. Turintiems pinigų būtų daug aiškiau, įtikinamiau. Juk Tautos namai yra ir M. Mažvydo biblioteka, ir Universitetas, ir Operos teatras – daugelis dalykų, sudarančių kompleksą. M. K. Čiurlionio salė – komponentas, kurio labai stinga mūsų kultūros sklaidai, visaverčiam gyvenimui. Šitaip būtų lengviau pasiekti tikslą. Reikia pakeisti „prekés ženkla“, kuris dabartiném sąlygom mums labai palengvintų laimeti, ko norime. O Tautos namai teliktu kaip siekis, gyvas dvasiniu pavidalu.

Vacys BAGDONAVIČIUS

Šiandieninė Tautos namų idéja, net jei ji pasiroydym esanti utopinė, jau paliko savo pèdsakus tautos gyvenime, mūsų valstybingumo atkūrimo kelyje. Daug ko nebūtų be jos, daug kas būtų kitaip. Šiandieninė Tautos namų idéja, manau, yra dar aktualesnė nei tarpukario Lietuvoje ar XX a. pradžioje. Paradoksas: institucijos, kuriuos lemia mūsų valstybinį gyvenimą, Tautos namų idéja stengiasi marginalizuoti: galima esą su jais, tos idéjos puoselétojais, pasišnekéti, ši tą pažadéti, paguosti, užliūliuoti jų lükesčius, o sprendimai gali būti visai kit... Vyduinas tikéjo ateisiančią Lietuvos laisve, jam svarbiausia buvo, vardan ko ta laisvę. Reikia esą pastatyti paminklą ne „spékai ir medegai“, o šviesybei, žmogiškumui. *Tauta* – ne pati sau... Mūsų dienomis turim pui-kiausią paminklą „spékai ir medegai“ – akropoliai, ermitažai, babilonai. Jie ir mūsų sąmonės erdvėje riogso, valdo. Tampam vartotojų visuomene. Prieš tokią padëtį būtina sukilti, statyti paminklą žmoniškumui, dvasiai, šviesybei. Tokia turėtų būti Tautos namų pagrindinė misija... Reikia, be abejo, rūpintis organizaciniiais, materialiais dalykais, bet, manyčiau, būtina suaktyvinti dvasinę Tautos namų idéją, kuri turi būti neatsiejama nuo kitų reikalų... Reikia, kad Tautos namų statyba, kūrimo procesas būtų – *visos tautos*. O dabar tik bûrelis tuo rūpinasi. Tautos čia nėra. O progų skelbt, kviesti į Tautos namų statybą daug: valstybinės šventės, iškilių žmonių sukaktys. Deja, apie tai – vis nė žodžio.

Vytautas RUBAVIČIUS

Kas gi įvyko su tautos, lietuviškumo, nacionaline vižija, nacionalinės valstybės idéja atgavus nepriklausomybę?! Nacionalinės kultūros plétros, švietimo idéjos ūmai tapo „nebemadingos“, apie jas kalbëti viešoje erdvėje pasidaré tarsi „nešiuolaikiška.“ Tačiau visos idéjos, žadinusios Sąjūdį, buvo nacionalinės. Jos pakélé visuomenę, tautą į išsivadavimo proveržį, bet netrukus tauta, visuomenė pajuto, kad toliau nebesiplétoja, tarasi nebéra reikalingos. Manyčiau, mūsų politinio elito

nuodėmė, kad ji apleido laisvę iškovojusią visuomenę: darykit, ką norit, bet mes tautinės idėjos toliau nebeplėtosime, nacionalinės valstybės nekursime, o vietoj jos – laisvą rinką, atvirą visuomenę, kuri, beje, ir jiems patiemis nelabai suprantama. Įvyko taip, kad tauta, visuomenė buvo pakelta nacionalinio išsivadavimo proveržiu, kuris dabartinės Europos sąlygomis supranta mas kaip potencialiai grėsmingas dėl esą nacionalizmo užkrato, pavojingo bendrajai Europos politinei nuostatai, kuri iš esmės yra denacionalizacinė. Lietuvos politinis elitas labai greitai šitai pagavo, juo labiau kad jis taip buvo išauklėtas. Nieko nereikėjo keisti: kova su „buržuaziniu nacionalizmu“ savaime virto nepakantu mu tautiškumui. Taip mūsų žmonės „neteko orientacijos“... Tai labai trukdo Tautos namų idėjai prigyti visuomenėje, įgauti visuomeninę svarbą, žmonės nebe pasitiki savo kultūriniu elitu, kuris ją 1992–1993 metais apgavo, paliko, nepasiūlydamas jokių ateities gairių, kaip plėtoti nacionalinės santaikos impulsą, kaip ji pasitelkti visų valstybės kūrimui.

Kitas dalykas: mūsų laikais Rytų ir Centrinės valstybės vis akivaizdžiau konservatyvėja. Tai susiję su priešinimusi ES denacionalizavimo politinei nuostatai, kuriuos tikslas – suardytu tautinių, etnokultūrių darinių ryšius, žmonių giliai išgyvenamus, suvokiamus kaip pri-gimtinius. Tautos namų projektas galėtų įsikomponuoti į bendrą Centrinės ir Rytų Europos šalių konservatyvėjimo, nacionalėjimo vyksmą: kartu su lenkais, vengrais ir visais kitais. Linkiu Tautos namų idėjai sėkmingai įsikūnyti.

Viktorija DAUJOTYTĖ

Kintanti Tautos namų idėja reikalauja iš mūsų ir kintančio požiūrio į ją, racionalios, realistiškos laikysenos, suvokiant, kad kalbėti apie tokią tautos vienybės idėją, kuri skelbta XX a. pr., mes nebegalime. Tautos namų pagrindinė idėja transformuoja į tautos gyvybės klausimą. Pasaulio, koks yra, akivaizdoje mes turime griežčiau mąstyti, spręsti, teigti, nes bandymai derinti nesuderinamus dalykus neperspektyvūs... Namų idėja siejasi su lietuviškojo polio ir etninės kultūros problema. Vis labiau garsėja mintys, kad greta etninės kultūros yra bajoriškoji, dvarų ir kad visos jos vienodos. Mano požiūriu, pamatinė, šaknų kultūra – būtent etninė, kuri išsišakoja, išsiskaido į kitas. Deja, iš lietuvių didikų neatsirado mecenato, kuris statytų Namus. Gal dėl to labai sustiprėjo valstietiškoji, iš valstiečių kilusios intelligentijos etninio prado mintis, subrandinus ir Tautos namų idėją. Mūsų dienomis laimėta tiek, kad pasisekė tą idėją išlaikti, suvokti jos transformaciją ir, kas itin svarbu, Namų idėja ėmė funkcionuoti kaip alternatyva... Susitaikau su mintimi, kad tauta, jos gyvybė yra saugoma sąmoningu

jsipareigojimu žmonių, suvokiančių tai ir sugebančių racionaliai veikti. Tad labai svarbu, kad išliktu tuo besirūpinančių branduolys.

Gražina DRĖMAITĖ

Valstybės saugumo įstatyme parašyta, kad lietuviškosios kultūros paveldas yra vienas iš valstybės saugumo garantų. Tokiu atveju apie kokį saugumą galima kalbėti, kai neturime kur eksponuoti net Petro Kalpoko, Antano Žmuidzinavičiaus kūrybos... Kur gi pagaliau tas mūsų Sajūdis, kadaise kilęs pirmiausia dėl paveldo išsauojimo siekio... Šiandien visai nenustebčiau išgirdusi, kad privatizuojamas ir Gedimino kalnas...

Tautos namų tikrai neįmanoma sukurti „privačiom įnjekcijom“, juo labiau kad privatininkai dažnai linkę diktuoti savo valią. Tautos namai būtinai turi virstti nacionalinio rūpesčio reikalui.

Romualdas GRIGAS

Globalizacija, grindžiama nevaržomos veiklos principu, „prieina liepto galą“. Ateitis priklauso nacionaliniams dariniams, kurie grindžiami nacionalinėmis kultūromis ir tapatybe. Savasties, tapatybės sąvokos net ir prieš dešimtį metų beveik niekas nevartojo. Šiandien globalizacija gimdo savo priešpriešą. Tai neišvengiama. Sąveikauti galima ir įtvirtinant nacionalines kultūras, o verslą plėtoti ne absoliutinant pelną, vartojimą, bet ieškant prasmii. Iš šitokų pavyzdžių turime Japoniją, Indiją, islamo pasaulį... Taip pat Airiją: tautos idėjos akcentas ten – suaugės su atgimstančios valstybės galia...

Būsimieji Tautos namai turėtų maksimaliai akumuliuoti savitumo ženklus, koncentruoti intelektualų pajėgas, aiškinantis mūsų tapatumą ne tik praeityje, bet ir ateityje.

The Light Test

Liudvikas GIEDRAITIS talks to the Head of the Nation's Home Council Antanas GUDELIS

The interlocutors discuss the historical development and recent efforts to realise the idea of the Nation's House. The idea was first suggested in 1907 by the patriarch of the Lithuanian nation, Jonas Basanavičius. At the beginning of the 20th century a plot of land in the centre of Vilnius, on Pamėnkalnis Hill, was purchased for the construction of the Nation's House. However, the occupation of Vilnius City and Vilnius region by Poland and the subsequent occupation of Lithuania by Russia made the construction of the house impossible. The idea was reborn in 1990 with the restoration of Lithuania's independence. Currently, the Nation's House is seen as a modern public and multi-functional cultural centre involved in a number of diverse cultural activities and domains.

Tautos namų sumanymas – tautinės vienybės kelių išbandymas

Algirdas GRIGARAVIČIUS

Tautinės vienybės idealą skelbė tautiniai demokratai. „Viltyje“ bandyta aptarti realius būdus šiam idealui įgyvendinti, aiškų pavidalą įgijo Tautos namų sumanymas. Tai buvo gana realus, bendras visos tautos reikalias, kurio praktinis įgyvendinimo būdas ir keliai liudija tautinės sąmonės brandą, politinių srovių nacionalinio sutarimo supratimą, kovos dėl kultūrinio ir politinio lietuvių centro slinktį, o tautininkų srovės kontekste buvo radikalais ir nuosaikaus sparnų sankirtos mazgas. Radikalams atstovavo Sajunga lietuvių kalbai sugrąžinti į Romos katalikų bažnyčias Lietuvoje (jai vadovavo J. Ambraziejas, J. Kriauciūnas, D. Malinauskas, M. Da-vainis-Silvestraitis), nuosaikiesiems – besiformuojančiams viltininkai. Buvo ir „centristų“, svyruojančių tarp šių pozicijų. Visų pirma tai J. Basanavičius, kuriam netiko gruboki, nediplomatiški radikalų vadovaujamos Sajungos veiklos būdai, vieši išsišokimai prieš lenkus, tačiau po konflikto dėl Verkių dvaro pirkimo 1907–1908 m. grįžo į valdybą, aktyviai veikė ir iki pat 1914 m. ryšių su Sajunga nenuutraukė. J. Tumas 1931 m. rašė, kad nuo „Lietuvos ūkininko“ pusiau socialinių demokratų atsiskyrusius tautinius demokratus pastiprino grįžęs iš Bulgarijos tautos patriarchas, Vilnijoje kaip tautinės kultūros pionierius savomis jégomis kovojo A. Smetona.¹ 1928 m. viltininkų ir Sajungos skirtumus J. Tumas aptarė palygindamas oficiozą „Lietuvos aidas“ ir voldemarininkų „Tautos keliu“. „Viltyje“, pasak rašytojo, telkėsi radikalieji tautininkai. Tuo metu populiariu tapęs šūkis „Ginti Lietuvos Rytus su Vilniumi“ pagrindė visą tautiškumą ir to laiko lietuvių politiką.² Tad J. Basanavičius bendradarbiavo laikraštyje, netekdamas savo ultranacionalizmo. 1921 m. straipsnyje pažymima, kad jis déjosi prie viltininkų ne „Vilties“ idėjų ginti, o tik pasinaudoti jos tribūna ir įtaka, nes matė, jog, ypač Lietuvos Rytų klausimu, jie esą „priešakinėse pozicijose“.³ 1932 m. rašytojas prisiminimuose apie „Vilties“ laikų Vilnių akcentavo, kad, žlugus nacionalistinei Sajungai, J. Basanavičius prisiėjo prie nacionalinės TPP. Sajungai visuomenė nepritarusi, ypač dėl carinės valdžios paramos, tačiau tai pavadinta neišvengiamu kompromisu, kurį laikas gal išteisins.⁴

Vilniuje leidžiamoje „Viltyje“ įrodinėta Vilniaus, kaip

kultūrinio, tautinio lietuvių judėjimo centro, pranašumas prieš Kauną. 1907 m. rugsėjį išleistame „Vilties“ kvieslyje (signaliniame numeryje) A. Smetona paskelbė straipsnį „Vilnius – Lietuvos širdis“, kuriame teigė, kad tai didžiausias, gausiausias ir kultūringiausias krašto miestas, stambiausias transporto mazgas, svarbiausias pramonės centras, čia lietuvių inteligentui lengviausia įsikurti. Istoriniai miesto paminklai ir šventovės brangios lietuvių širdžiai, menkai lietuviškai plakanti „Lietuvos širdis“ atėityje atsigaus. Taigi diskusiją provokavo pats laikraščio išleidimas istorinėje sostinėje. Vilniečiai galėjo pasitelkti ir spaudos statistiką. 1904–1914 m. Vilniuje išleista 890 lietuviškų knygų (43 proc.), Kaune – 452 (22 proc.), Seinuose – 258 (13 proc.), Rygoje – 258 (13 proc.). 1913 m. senojoje sostinėje veikė 60 spaustuvių, iš kurių 10 spaudsino lietuviškas knygas. 1905 m. čia ėjo 4 periodiniai leidiniai iš 10 tuo metu leistų lietuviškai, o 1914 m. jų būta 10 (tarp jų 2 dienraščiai) iš 70 periodinių leidi nių.⁵ Nors politiniam ir kultūriniam lietuvių judėjimo centrui šie kiekybiniai rodikliai nepakankami, tačiau amžininkų buvo pripažystama, kad Vilniuje didžiausia inteligentų pasauliečių koncentracija. Raginimai neskirstyti laikraščių ir draugijų pagal miestus ar regionus dažniau pasigirdavo Seinuose nei Kaune.⁶ Vėliau A. Smetona, klausdamas, kur Lietuvos centras, Vilnių apibūdino kaip turtingiausią ir kultūringiausią šalyje, natūraliai sutraukiantį daugiausia lietuvių inteligencijos, tame gali būti įkurtas universitetas.⁷ D. Staliūno nuomone, „Vilties“ redaktorius rėmėsi istorine tradicija ir orientavosi ne tik į šviečiamąjį kultūrinę veiklą, bet ir į politines realijas, kurių permainos gali užklupti lietuvius nepasi ruošusius. A. Dambrauskas-Jakštės pirmenybę teikė pozityviam kultūriniam darbui, todėl 1907–1910 m. manė, kad senąjį sostinę atlietuvinti bus galima tik tolime ateityje, o Kaunas pagal savo geografinę padėtį ir tautinę sudėtį bei dvasinės vyresnybės palankumą yra natūralus lietuviybės arealo plėtimos centras. Tai susiejama su klerikalinės inteligencijos poreikiu turėti aukštąją dvasinę mokyklą Kaune.⁸

Mikalojaus Konstantino Čiurliono nuomone, lietuviams Vilniuje reikėjo Kultūros rūmų (juose turėtų būti koncertų, teatro salės su pagalbinėmis patalpomis, tautos

muziejus, parodų, posėdžių salés, klubas, draugijų būstines ir kt.). Jis 1907 m. gruodžio 16 d. iš Vilniaus laiške Bronislavai Volmanienei rašė, kad tokiam sumanymui smarkiai prieštarauja tautiniai konservatoriai – per brantru, perdaug gražu, svajonė ir panašiai. Jis tikėjo, jeigu per penkerius metus aukotų visi lietuviai, tai kiekvienam atsieitų metams po keliolika kapeikų. Klausė: „Neaugi tai neįmanomas dalykas?“ ir apgailestaudamas atsakė: „Bet ką čia padarysi su prasčiokais. Na, taip.“⁹ Gimės Druskininkų kurorto vargonininko šeimoje, Čiurlionis matė jvaičių aukštųjų kultūrų apraiškas, mokėsi Varšuvoje, lietuvių kultūros ūgi galėjo skausmingai lyginti su pasiekusiomis profesinė brandą. 1908 m. sausio 12 d. Tautos namų komiteto susirinkime pareiškė: *tie namai turi stoveti ant kalno, o jis atiduotų visus savo paveikslus.*¹⁰ Lietuvių mokslo draugija pirko sklypą ant Tauro kalno. Tad jo vizija, išsakyta 1906 m. rugsėjo 2 d. per steigiamąjį Lietuvių dailės draugijos susirinkimą, kad rūmai turi atitikti „lietuvių genijų“ ir imponuoti pasaulyui, akistatoje su gyvenimu liko ateities ūkanose.¹¹

Istorinėje sostinėje pirmoji iš lietuviškų organizacijų legalizavosi Dvylikos Vilniaus apaštalų būrelis, kurio nariais buvo grupė būsimų tautinių demokratų. Jie 1904 m. kovo 27 d. įkūrė Vilniaus lietuvių savitarpių pašalpos (savišalpos) draugiją. Tautinis demokratas Povilas Matulionis 1907 m. gegužės 9 d. visuotiniame draugijos susirinkime iškélė bendro su kitomis draugijomis būsto klausimą. Nutarta, kad būtų geriau su jomis susilieti į vieną draugiją, kurios įstatuose būtų aptarti visi tikslai. Šioje draugijoje aktyviai reiškėsi darkeletas tautinių demokratų: Povilas Gaidelionis, Antanas Rucevičius, Antanas Vileišis. Gruodžio 17 d. draugijos valdyba įgaliojo P. Matulionį atstovauti savitarpiečiams būsimų Tautos namų komitete ir ginti pasiūlymą, jog tokie namai geistini, jeigu tai nepriestarautų kitų draugijų interesams.¹² Taigi Lietuvių mokslo draugijos steigiamojo susirinkimo metu balandžio 7 d. J. Basanavičiaus mintį apie draugijos namus plėtojo tautiniai demokratai. Reikalą pagreitino praktiniai dalykai – patalpų trūkumas ir sunki finansinė gausėjančių lietuvių draugijų Vilniuje padėtis. Kultūrinei Vilniaus kanklių draugijai, būrusiai visų idėjinių pakraipų atstovus, jų nuoma buvo per brangi. Rugsėjo 9 d. jos narių visuotiniame susirinkime buvo nutarta sukvesti bendrą miesto lietuvių draugijų atstovų susirinkimą „Tautos namo“ sumanymui aptarti. Spalio 14 d. vykusiame nepaprastajame visuotiniame Vilniaus kanklių draugijos susirinkime metams buvo išrinktas dešimties žmonių Tautos namų komitetas. Aprašydamas susirinkimą, A. Smetona išsakė pagrindinę mintį, kad namai reikalingi Vilniaus lietuviams suvienyti ir turėti bendrą kultūrinę įstai-gą.¹³ Pradžia buvo entuziastinga, deja, tautinio judėjimo

nauovę įgyvendinti nebuvo lengva, nes stigo sutarimo, patirties ir bendro tikslų reikšmės suvokimo, lietuvių veikėjai neįsivaizdavo, kaip organizuoti Tautos namų kūrimą.¹⁴

Spudoje pritilus Tautos namų aptarimams, 1908 m. kovo 19 d. J. Ambrazieju išleido atsišaukimą dėl Verkių dvaro pirkimo. Jame „aukštųjų“ ir „žemųjų“ tautinės kultūros tikslų kontekste prabilta liaudies atstovo lūpomis. Vilniaus inteligentų sumanymas pavadintas tuščiu ir bergždžiu darbu, lietuvių tauta („ūkininkai, mūsų darbo ir vargo žmonės, nes juų yra daugybė, todėl juose yra mūsų spēka ir galybė“) buvo užmiršta. Senovėje lietuvių būta protinę ir turtingą ūkininkų, vadintų „arejais“, todėl dažnai puldinėjamų kitų badaujančių tautų. Jie išsaugojo protėvių kalbą, be kurios nebūtų kam šiandien kalbėti apie Tautos namus, todėl turi daugiau teisių vadintis tautos apgynėjais negu keletas inteligentų. Jiems buvo paskirta tik pinigus dėti, o namuose šeimininkautų draugijos ir partijos, neišgalėsiančios jų ir išlaikyti. Verkių kalvarijas lankantys maldininkai neturi kur apsistoti, miega patvoriuose, reikia prieglaudos ligoniams. Jeigu Verkiai taptų tautos nuosavybe, būtų reikšmingi tautiniams atgimimui. Ūkinėms žinioms skleisti reikia centro ir amatų mokyklų kompleksu, „mūsų ūkininkų universiteto“. Jeigu žilos lietuvių senovės paminklas, stebuklinga vieta, šventos girių liekanos pereis į žydu ir lenkomanų rankas, brangūs istorijos paminklai bus sunaikinti. Ūkininkų vaikai čia galėtų mokytis, darbininkai ir tauraitės gautų pastogę. Tegu kiekvienas pataupo – nerūko, negirtuokliauja, gardžiai mažiau pavalgo, nesisvečiuoja, pasiuncia 30 kapeikų. Verkių dvaro pirkimu rūpinis Sajunga ir „Šviesos“ redakcija. Pirmiausia kreipiamasi į kunigus, nuo kurių priklausys sumanymo sėkmė, toliau į intelligentus ir Amerikos lietuvius, raginant nepamiršti varguolių tėvynėje.¹⁵ Vilniuje lietuvių neįtvirtino, tegul deda pamatus Verkiuose.¹⁶

Atsiliepimų apie Verkių pirkimą spaudoje negausu, jų intonacijos, pradedant A. Smetonas mėgstamu problemos apvartymu ir baigiant aitroka kauniškių ironija, nerodė intelligentų entuziazmo. „Viltynė“ sumanymas sulaukė tik dviejų publikacijų, chronologiskai apimančių jo pradžią ir pabaigą. A. Smetona tai pavadino milžinišku darbu, o atsišaukimą parašytą jausmingai. Vilniaus inteligentų paskubėta, neaiškinus, jog tai – visos tautos reikalus. Kitaip aukų rinkimas nebus sėkmingas. Čekai, prieš įgydami Tautos namus, atliko nykštukų darbus. Jų „Motinėlėje“, švietimo draugijoje „Matica“, bendradarbiavo dvasininkai ir pasauliečiai. Spauda raše apie ydas ir rodė kilnius tautos siekius. Lietuvių gi laikraščiai skelbia ir plaka pavienių žmonių nuodėmes ir rodo partijų idealus. Dėl slavų įtakos tarp lietuvių išsikėrojo individualizmas, o čekai iš vokiečių perėmė visuomeniškumą.

„Vilties“ redaktorius praktiškai pastebėjo, kad joks bankas nepriims skolintojų, turinčių teisę kontroliuoti pinigų panaudojimą. Tik jausmo žmogui gali atrodyti, kad už įdėtuosius 800 000 rublių bus gautas pelnas. Nupirkti dvarą galėtų tik finansiškai tvirta draugija ar bendrovė, o ne du trys Sąjungos, kuria lietuviai nepasitiki, svajotojai. Vilniaus lietuviai katalikai subrūzdė, kad Verkiai nepatektų svetimiems. Šis pirkimas jiems artimas ir suprantamesnis nei Tautos namai. Kadangi atsišaukimas paskleistas, tegul kunigai su intelligentais aiškina liaudžiai, kad ši nenusiviltų neįgyvendinamu sumanymu.¹⁷

Kaune éjusi „Vienybë“ pretenduojantiems į tautinio judéjimo centrą vilniečiams intelligentams gélė: „Ko, ko, o jau drąsių užmanymų Vilniaus didvyriams tai netrūks ta. Neseniai buvo užmanę jie (nekas, kad ne savo pinigais) tautos namus, kaštuosiančius bent apie pusę milijono. Dabar kunigas Ambraziejus išleido knygelę, kviesdamas lietuvius sumesti „Šviesos“ redakcijoje arba „Sąjungoje“ arti milijono (800 tūkstančių) rublių nupirkimui didžiausio Verkių dvaro. Na, gal ir atsiras tokią lengvatikų, kurie kokį auksiną kitą atsiųs, bet didelio dvaro už juos kunigas Ambraziejus nenupirks taip pat, kaip už sudėtus 20 ar 30 rublių vilniečiai nepastatys tautos namų“.¹⁸ Kairieji sumavo: Ambraziejui apdovanoti tautos Verkiais nepavyks, nes „Viltis“ sumanymo nepagyré, o Kaune jis pritarimo nesulaukë.¹⁹ Gegužés pradžioje „Žarijoje“ J. Ambraziejus buvo apkaltintas iš patiklios taraitės Onos Lenik išviliojës 200 rublių, apiplėšës globotines tarnaites, gyvenusias jo įsteigoje prieglaudoje, varës prekybą iš medaus pagamintais vaistais reumatizmu gydyti.²⁰ Bylą vedę advokatas Jonas Vileišis ir jo padéjėjas Augustinas Janulaitis netiesiogiai pasitarnavo vykupo F. Ropo ir kapitulos interesams, kuriems pakyréjo atakluskis kunigas. Nors liepos 25 d. teismą J. Ambraziejus laimėjo, tačiau tai buvo dar vienas moralinis smūgis po 1907 m. rugsėjo 3 d., kai buvo suspenduotos kuniygystės teisės.²¹ Birželio mén. „Šviesa“ pranešé apie komiteto Verkių dvarui pirkti prie Sąjungos ir leidinio redakcijos sudarymą, kuris nutaré išdalyti pirkimo sumą, kiekvienam bendrasavininkui jsigyjant 25 rublių vertës akcijas, nuo 100 rublių žadétas septyneriopas pelnas, pranešta jau sukaupus per 50 000 rublių.²²

1908 m. gruodžio 24 d. Martyno Kuktos spaustuvé atspausdino dar vieną atsišaukimą „Visų Tautiečių – katalikų atydai“, kur pranešta, kad 16–17 d. susirinkę 18 pirkikų (jų įnašų suma 14 200 rublių) apžiūréjo Verkių rūmus. Galutinis pirkimo terminas po dviejų mėnesių. Sąraše nurodytos pavardés ir pinigų sumos. D. Malinauskas ir M. Kukta davé po 100 rublių, Aleksandras Jurašaitis – 5000, Kazimieras Jurašaitis – 300, Kazimieras Gražinis – 2000. Kreipimesi į kunigus priminti žmonių kalinimai abejingumu tautai ir tėvynei, raginama prisidëti,

kol nevélou, o ne gadinti ir kliudyti. Paskutiniame 1909 m. vasario 20 d. atsišaukime „Visų gero noro tautiečių atydai!“ pirkikų sąraše pateiktos 96 pavardés, prisidëjo M. Dovoina-Silvestravičius. Kunigai apšaukti tik apie save mašančiais, o „numylétos Tévnës milžiniškas darbas, pašvëstas mûsų vargdienių brolių ir seserų sodiečių naudai ir juju apšvietimui“ bus įvykditas ir be jų paramos. Vasario 17 d. nutarta Verkius tik užpirkti. Sumanyamas liaudžių buvo kiek išjudinës. Vasario 23 d. laiške ūkininkas iš Ukmergës aps. Užpalių kaimo Anupras Drunga teiravosi, ar tiesa, kad Verkiai bus perkami ir klausë paties sumanytojo, laukdamas žinios patvirtinimo. Žadéjo atrasti ir daugiau prisidësančių, pasiryžës su Liudviku Drunga sumokëti po 100 rublių.²³ Simonas Astrauskas iš Žiežmarių valsčiaus Beištrakio kaimo kovo 12 d. siunté 15 žmonių, norinčių pirkti žemës, sąraš.²⁴ Ūkininkus domino galimybë jsigytį žemës „plecius“. 1910 m. sausį J. Ambraziejus užpardavé nenupirkto Verkių dvaro mišką pirkliui Volpei, vasarą mëgino užpirkti Kairénu dvarą.²⁵

J. Basanavičius, apžvelgdamas Lietuvï mokslo draugijos veiklą 1908–1909 m., rašë, kad Draugijos komitetas svarstë Tautos namų klausimą, autoriaus iškeltą dar steigiamajame susirinkime, bet vël nieko neišëjo. 1908 m. rugpjūčio mënésį biblioteka išsikélë į patalpas, gaujas pranciškonų vienuolyno mûruose, o gauséjantiems muziejaus rinkiniams vietos néra. Kad ir energingiausiai veikdamas komitetas „iš nieko“ nepastatys Tautos namų, kur galéty rasti pastogę ir LMD su visomis savo įstalgomis, jeigu pati Lietuvos visuomenë nepadës įvykditi tokį brangiai atsieinančią sumanymą. Tačiau, jo nuomone, komitetas, kaip ir visa intelligentija, galéty daug ką padaryti, vedamas tvirto, gero noro pasitarnauti tautai ir jos kulturos kelimui, kas ypač turëtų būti artima kiekviename lietuviui.²⁶

„Viltis“ nesiémë polemizuoti su J. Ambraziejumi, o išspausdino Šv. Mikalojaus bažnyčios klebono J. Januševičiaus 1909 m. kovo 16 d. laišką,²⁷ kuriame šis abejojo Verkių pirkimo nauda, nes specialistai néra apžiūréjë ir įvertinę dvaro. Jo savininkas generolas Čepelevskis, kas Jame bûta gero, jau sunaudojës. Klausé, kieno vardu bus padëti pinigai Vilniaus žemës banke, nes apie legalią draugiją Verkiams pirkti nieko negirdëti. Sausio 5 d. Sąjungos valdyba atsiribojo nuo Verkių pirkimo, o visa tauta savininkę bûti negali. Reikalas néra tikras ir prisidëti pavojinga. Redakcijos nuomone, sumanymas keblus ir neaiškus, o laišką išspausdino, nes žmonës tebesiteirauja.

Tautos namų reikalas nenuslopo, nes plétojos kultūrinis lietuvių gyvenimas. Gauséjo Lietuvï mokslo draugijos muziejaus, archyvo, bibliotekos rinkiniai. Lenkü mokslo bičiulių draugijai namus padovanojo vietinis

didžiūnas. Gavusi 20 000 rublių aukų, ji manė statydinis didesnius. Artėjant Žalgirio mūšio 500-osioms metinėms lietuvių visuomeninis gyvenimas pagyvėjo. Kampaniją pradėjo „Viltis“, vasario 24 d. vedamajame paragindama iš aukų sudaryti specialų fondą. Lenkai, rusai, vokiečiai jubiliejų minės saviškai, o lietuviai turėtų pastatyti LMD namus, kurie „bent bus paminklu“.²⁸ Kovo 4 d. Lietuvių dailės draugijos valdyba (Antanas Žmuidzinavičius, Petras Rimša, Sofija Kymantaitė, Jonas Vileišis) posėdyje konstataavo, kad draugija negali normaliai vystytis, stokodama nuolatinių patalpų, nuomotis per brangų, o ir metinės parodos daug netenka „be šoninio apšvietimo“, nėra kur saugoti dovanotų kūrinių, tauto-dailės darbų kolekcijos. LMD komiteto sekretorius J. Vileišis pranešė, jog Draugija nutarė pasistatyti ar pirkis namus saviems reikalams. Nuspręsta kreiptis siūlant, kad statysimuose namuose patalpas turėtų ir Lietuvių dailės draugija, padėsianti finansiskai.²⁹ Kovo 6 d. posėdžiaučių LMD komitetas išklausė knyginko A. Smetonos, referavusio apie įgijimą Vilniuje namų draugijos knygynui ir muziejui. Komisija (J. Basanavičius, A. Smetona ir J. Vileišis) įpareigota parengti atsišaukimą visuomenei dėl aukų rinkimo, kuris po keturių dienų pasirodė „Viltyje“ ir „Lietuvos žiniose“. Reikėtų 20–25 tūkstančių rublių aukų. Prašoma siūsti net ir mažiausias sumas į Vilniaus lietuviškų laikraščių redakcijas ar tiesiogiai draugijos adresu. Iš aukų panašius namus įsitaisė latviai, esai, lužiténai, serbai, slovakai ir kitos dar mažesnės tautos nei lietuvių. „Vilties“ redakcijos kreipimėsi „Lietuvių Mokslo ir Dailės draugijų namai“ rinkliava susieta su Žalgirio mūšio sukaktuvėmis. Nesant turtuolių, turi sudėti žmonės, kas kiek gali. Istorines liekanas privalu išsaugoti, taip pagerbiant protėvių, kurių pastangomis tauta išliko gyva, atminimą. Kovoje už tautos gyvybę didžiausias ginklas yra jos kultūra – dailė, švietimas ir mokslas. Kol Vilniuje bus įsigalėta, draugijų namai atstos seniai jau pageidaujamus tautos namus. Naujas aukų rinkimo momentas buvo J. Tumo rašytame kreipime siuformuluotas siūlymas, kad negalintys duoti didesnės sumos pasižadėtų metus ar kasmet atidėti bendram reikalui nors dalelę savo pajamų. Aukotojų, kurie apsiėmė mokėti kasmet iki bus pastatyti namai, įrašyta 15 asmenų (J. Basanavičius pažadėjo po 100 rublių, A. Smetona – 25).³⁰ Lietuvių dailės draugijos pirmininkas A. Žmuidzinavičius abiejų draugijų bendrų namų naudą paliodijo argumentu, kad abi jos svarbios, nes kelia tautinę kultūrą, vedamos tévynės meilės, yra nepartinės ir kiekviena turi būti nepriklausoma.³¹ Kriptonimu „V. K.“ pasirašytame straipsnyje draugijų namai pavadinti Tautos rūmais, primenama tautos valia, palyginama su buvusia didžiajame Vilniaus seime. Sumanymas ras atgarsį lietuvių širdyse, jo įgyvendinimas būtų „viena iš svar-

biausijų stočių visuomenės kilime ir dėl to turėtų tapti tokiu pat rinktinės mūsų dvasios pasirodymu“. Pasigérima čekų laimėjimais, paminint jų Tautos teatrą ir muziejų Prahoje, raginama pasimokyti iš jų, kaip rinkti aukas ir muziejaus rinkinius. Jie be savos aristokratijos, miestiečių, praradę valstybę, sugebėjo atsibusti, jų laimėjimus lémė karšta savo šalies meilė bei geležinė žmonių valia, kas skatino sutartinio veikimo galybės ir vertės supratimą. Vilnius lietuviams – kas čekams – Praha. Ateitis nenuuspējama, bet daug priklauso nuo mūsų pačių. Namų sumanymo įgyvendinimas parodys, ar subrendę didesniems darbams.³² To paties autoriaus entuziastingą intonaciją po trijų savaičių keitė kartūs žodžiai teurinkus 600 rublių, nors tekste namai vadinami visos tautos šventykla be tikybos ir įsitikinimų skirtumų.³³

Kas įvyko? Iš Kauno atsakyta, jog sumanytojai nesitarė nei su seiniečiais, nei su kauniečiais, namai už 100 000 rublių – nerealu, nuo 1907 m. jiems nesurinkta né 100 rublių, rašė Antanas Alekna.³⁴ Atviriau išdėjo moterų žurnalas: Vilniaus lietuvių dykai gavo dalį pranciškonų mūry, geradariams atsiradus, ne prošal namus įgyti Rygoje, Petrapilyje, Odesoje, Maskvoje ir kitur. Rinkti aukas mažai naudinga, lietuvių tauta dar gali apsieiti be namų, nes pinigų reikia svarbesniems tautos dalykams, o namų klausimas turi būti atidėtas.³⁵ Galėtume įžiūrėti įsižeidimą, užsidarymą savoje vyskupystėje, abejonę dėl Vilniaus kaip lietuvių centro (tame pačiame moterų žurnale 1913 m. vasarą teigta, jog visos Lietuvos širdis yra Kaunas, todėl katalikiškas dienraštis turi išeiti ten).³⁶

Atkreiptinas dėmesys į J. Tumo straipsnį apie „Saulės“ draugijos susirinkimą, įvykusį tarp pirmo Tautos namų sumanymo paminėjimo ir LMD komiteto atsišaukimo „Į visuomenę“ pasirodymo „Viltyje“. Jame pripažištama draugijos veiklą sėkmingai plėtojantis. Proga pasauliečių dosnumui yra LMD namai, paminėta, kad susirinkime mokytojų kursų vedėjas Juozas Vokietaitis „prištatė reikalingumą pasistatyti savo namus kaip kursams, taip ir mergaičių seminarijėlei, taip kitoms žemesnėms mokykloms“.³⁷

Seinų „Šaltinio“ vedamajame aprašant ketvirtąją lietuvių dailės parodą pažymima, kad Vilniuje sumanyma pastatydinti Tautos namus meno brangenybėms sukrauti, kad reikalas gyvas ir aukų nereikia gailėti. Tačiau po savaitės spaudos apžvalgoje pareikšta, kad sumanymas nenujas, išvardijami vajai dėl paminklų Baranauskui, Jauniui, Strazdai ir kitiems, kurie nė vienas nepabaigtas, smulkios aukos tegali padėti tėsti jau pradėtus darbus, o ne paremti tokias dideles statybas.³⁸

Sumanymui neprieštaravo kairieji. Mykolas Biržiška savo ironiškose apžvalgose ne sykį pliekęs atžagareivius ir klerikalus, šių partnerius viltininkus „sociologiniu žvilgsniu“ laikę silpnu jaunutės lietuvių buržuazijos

pasireiškimu, pritarė bendram visiems lietuviams kultūros reikalui – muziejaus statybai, nes ateitis priklauso darbininkijai ir kas šiandien kilnaus daroma, padės greičiau iškilti lietuviams darbininkams.³⁹ „Lietuvos žinioms“ (Nr. 39) užsipuolus „Šaltinį“ ir „Vienybę“, kad nepritaria namų sumanymui, A. Smetona gegužės 23 d. vedamajame klausė, ar ne kairieji triukšmaudami yra didesni bendo darbo ardytojai?

J. Tumas formulavo vieningos tautinės politikos būtinybę: reikia diplomatijos, strategijos ir taktikos, bepigū reikalauti turint galią, bet jos nesant prisieina naujotis diplomatija. Tautiniam judėjimui reikia: 1. daug diplomatijos, daug takto; 2. trūksta autoritetų, „neturime vadų, virš kitų iškilusių savo doktrina, energija ir aiškia savo veikimo programa“; 3. reikia veikti racionaliai, o ne radikaliai, norėtume per greitai kitus pavyti, graibome viršūnių, nežiūrėdami šaknų“; 4. aiškus tautinis intelligentijos susipratimas – liaudies auklėtojos ir vedlės – neatsiejamas nuo doros: „Sustiprēkime pirma patys savo sieloje, sustiprinkime ir tuos, už kuriuos ir dėl kurių dirbame ir kovoja, tada neabejotinai kovą laimėsime, kokia ji bebūtų – politinė ar tautinė“. Diplomatija ir dora reikalauja patirties tautinio judėjimo politinių srovių santykiams. Kviečiama bendarbiauti dėl gyvybinių tautos interesų, sutartinai veikti įgyvendinant atsineštinę kaimo talkos tradiciją. Autoritetai turi pakeisti istorinj elitą. Suvokiant lietuvių „ne-pilnumą“ socialine prasme, nevisavertiškumas kompen-suojamas tautos vienybės galia.

Liepos mėnesį iš Suvalkijos „Vilčiai“ atsiųstame laiške nurodomos trys priežastys, paaškinančios, kodėl aukojama vangiai.⁴⁰ Pirmoji – užgauta Seinų ir Kauno veikėjų ambicija, nepakvetus jų pasitarti. Toliau dėstoma, kad vietas žmonės nusiminė, nes dėjo pinigus žemės ūkio mokyklai, mergaičių progimnazijai ir kitiem reikalams, o niekas nebaigtą. Kunigai suvalkiečiai mažai aukoja, baimindamiesi kad tuose namuose „gal ir kryžiu vietas nebus“. Vadovaus Vilnius ar Kaunas – nesvarbu, gėda aplieisti bočių krauju aptašytą sostapili, paliki brolius galutinai nutausti.

Atėjo Žalgirio mūšio jubiliejus. Jį paminėjė, ramygaličiai atsiuntė savo suaukotus skatikus „Vilties“ redakcijai, norėdami „tokioj svarbioj valandoj susilieti su broliais bendrame susipratimo jausme“.⁴¹ Tautos namų propaguotojai guodėsi, jog lietuvių taip plačiai, kaip lenkai Krokuvoje, jubiliejaus nešvenčia, bet tai yra ir mūsų tautos šventės diena, kvietė švēsti tyliai, lietuvių būdu, paragindami minėjimo dienos uždarbį skirti Lietuvių mokslo ir dailės draugijų namams.⁴² Marijampolietis Motiejus Gustaitis manė, kad pavyzdį aukoti turi duoti intelligentai, kuriems Tautos namuose būtų įrengta moksline biblioteka. Priminė čekų akademiją, suomų inteligen-

tus, žymią savo uždarbio ar pelno dalį gera valia aukojusius tautos labui. Cituodamas LMD įstatų punktus, ramino aukotojus, kad sudėti pinigai neprapuls.⁴³ Visuotini LMD narių susirinkimą A. Smetona palydėjo mintimi, kad lietuvių išgalėms namai – tai milžiniškas sumanymas. Jam pritaria intelligentija, po truputį aukoja ir ūkininkai. Sprendžiama, kad „štai bendras darbas, kuriam visi pritaria, kuriame apsireiškia lietuvių vienybė, taip visų pageidaujama“. Namai nėra paminklas mirusiesiems, o židinys naujai gyvybės šviesai įžiebt. Naudodamasis proga, redaktorius kvietė intelligentus grįžti gimtinėn, nes jie – tautos smegenys, be kurių lietuvių – kariuomenė be vadų. Ir patikslinta, kad LMD reikalingi tokie žmonės, kurie nesitenkina įgytu diplomu, o jų mintis nesiliauja dirbusi savitai.⁴⁴ Židinio įvaizdis konkretizuotas komentuojant susirinkimo rezultatus: sukauptos knygos ir muziejinės vertybės turi būti prieinamos visuomenei. Pranešta, kad iki liepos 1 d. suaukota 2 469 rubliai 43 kapeikos. Šiuo metu svarbiausia – supažindinti su idėja laikraščių nesaitančiuosius, tam pasitarant autų draugijos narių bendravimas su žmonėmis.⁴⁵

Daliai lietuvių netrūko pakilių vertinimų. Kunigas J. Židanavičius, Amsterdamo lietuvių klebonas, atsiųsdamas 200 rublių, laiške J. Basanavičiui reikalavo: „Jeigu stato, tai tegul stato, kad bent ant ko pažiūrėti ir kad mums lietuviams, nebūtų Vilniuje sarmatos“.⁴⁶ Rašytojas Ignas Šeinias su patosu teigė, kad 1920 m. gegužės mėnesį Vilniuje bus atidaryti Tautos namai, kauniečių trylikaukštį išvertė Nemuno potvynis.⁴⁷

Viltininkai, plėtotadi akciją, naudojosi skaitytojų laikais, kurie turėjo parodyti nepatikliems Kauno atstovams, bendrovės laikraščiui leisti dalininkams, už katalikų pinigus leidžiamos „Vilties“ įtakos augimą ir pritarimą Tautos namų idėjai. Besirutuliojant vajui, vis aiškesnis darësi ūkininkų abejingumas, iš dalies – atsargumas. Vlado Gailiūno „Laiške į valstiečius“ siūlyta sodiečiams mokėti po 5 kapeikas nuo žemės dešimtinės, intelligentai ir darbininkai jau aukojet. Daug triukšmo, kuris vos nesuprieto žmonių, sukėlė Jurgio Kasiulaičio mintis kalėdojantiems kunigams rinkti bent po 5 kapeikas nuo asmens (iki 50 kapeikų), nes žmonėms sunku būti visada pasiruošus skirtis su taip reikalingais pinigais.⁴⁸ „Vienybė“ pasiūlymą pavadino „niekingiausiu užmanymu“.⁴⁹ A. Smetona klausė, ar kunigams nepadoru užsiimti pasaulietiniai reikalais ir konstatavo, kad pavieniai jų atstovai trukdo ūkininkams aukoti. Jų supratimu, kairei būdingi boikotų laikai morališkai pasenę (Kauno ir Seinų vyskupijų kunigų elgesį įvardijo kaip pasyvų boikotą), jis įžiūrėjo pavoju, kad atsiranda grupuotės, norinčios atskelti kunigus nuo pasauliečių, priminė bendro darbo tradiciją, tikėjo, kad nors viename bare dirbdami išvien, lietuvių įpras būti vieningi.⁵⁰ Vienas iš korespondentų

kunigų pasaulietines prievoles grindė tuo, kad jie – vienintelai inteligenčiai kaime ir turi aiškinti sodiečiams namų sumanymą.⁵¹ Pasipirkinės kunigas Pranciškus Stakauskas priekaištavo A. Smetonai, kad norės, jog kungių rinktų aukas už dyka, o tamsiam ir varganam kaimui gaivinti „Vilties“ nemokama nesiunčia. Atsakydamas A. Smetona argumentavo, jog mokslo gimdo šviesą ir jam paremti reikia pašalpos. Jeigu „Vilties“ skelbiama idėja šelpėjai neužjaus, ji nustos éjusi. Toliau seké mágstamų čekų pavyzdys, tautiniai moravų „Jednotos“ priesakai, ką čekas privalo daryti.⁵² Kito kunigo laiške klausta, kas valdys tuos namus, skirtus lietuvių veikėjams vienyti. Redaktorius pažymėjo, kad LMD namų sumanymą vadina net Tautos namų sumanymu. Juos kartu valdys LMD ir Dailės draugijos.⁵³

Grésmingesnis tekstas išspausdintas kauniškių „Vienybėje“. Redaktorius Antanas Alekna išreiškė abejonę Vilniaus namų (taip Tautos namai vadinti kauniškėje spaudoje) realumu, pridurdamas tradicinį priekaištą, jog sumanymas kiles be gero apsvarstymo ir visuomenės pitarimo, kalėdojimas tinka tik rinkliavai Bažnyčios reikalams, svarbiausia, kaip „Viltis“ drįsta viešai mokyti kungus, rūmai reikalingesni „Saulės“ draugijai, kuri rūpinasi reikšmingesniais priaugančios kartos švietimo dalykais.⁵⁴ „Vilties“ redakcija pateikė nuolaidesnės nuomones kunigo J. Sabo laišką, kad daug sumanymų žlugo, aukotojai atsargesni, kalėdojimas turi sietis su tikėjimu ir dora, o ne aukomis ir siūlė LMD paskleisti lapelius, kuriuose aiškiai išdėstyty ketinamą dalyką. Kunigas P. Gudauskas, lyg ir apibendrindamas diskusiją, įžiūrėjo abipuses baimes ir konstatavovo, kad Lietuvos veikėjai nėra subrendę visuomeniniam darbui. Po savaitės A. Smetona pagiria tylomis naudingai besidarbuojančią „Saulės“ švietimo draugiją Kauno gubernijoje, kuriai dabar reikia pagelbėti aukomis.⁵⁵ Kompromisas susitaikyti atsirado dėka J. Basanavičiaus autoriteto – jis kreipimesi į visuomenę pranešę, kad per keletą mėnesių suaukota 7 000 rublių, bet šios sumos maža namams. Skaitytojai, siučiantys laikraščių prenumeratą, paprašyti pridėti pinigų, taip jie sušelptų lietuvių kultūrinį kilimą tokioje tautai svarbioje vietoje kaip Vilnius.⁵⁶ Po kelių savaičių, sausio 3 d., ši kreipimasi paskelbė Seinų „Šaltinį“.

Atrodytų, kad polemika kilo dėl nedemokratisko vilniškių inteligenčių elgesio, vienpusiškai nusprendus statytis namus, primesti kunigams aukų rinkliavą. Akivaizdus A. Dambrausko-Jakšto ir kitų Kauno ir Seinų veikėjų nepasitikėjimas nuosaikiaisiais liberalais, jų nuomone, susitelkusiais Vilniuje, kitų sąskaita norinčiais sustiprinti savo pozicijas. Kol brendo ir sklidio bendrujų tautos interesų supratimas, gelbėjo savisauga, bet po 1905 m. ją turėjo pakeisti valingi sprendimai. Viltininkai stengėsi užimti „atstojamosios“ vietą, tai matyti iš augančio jų po-

pularumo tarp šviesuomenės, A. Smetona apeliavo į šios realiai egzistuojančios terpės vienybę ir saviauklą. Būsimajam elitui perimant liaudies globėjo vaidmenį, kas neradikalams buvo natūralu hierarchizuotoje visuomenėje, kudirkiskajį įsipareigojimą dirbtai tautai keičia vadū, vedlių, nepakeiciamą mokovų vaizdinys. Nykstant pesimizmu ir skepticizmu lietuvių perspektyvos atžvilgiu, paaiškėjus, kad tauta nepražus, nes parodė, jog nori ir moka gyventi,⁵⁷ mezgësi konservatyvioji srovė, legalumo sąlygomis bandanti per kultūros plėtojimą imtis spręsti ir politinius uždavinius, Tautos namų sumanymą matydama kaip būdą sustiprinti lietuvių pozicijas Vilniuje ir paskatinti tautinius žmonių veiksmų motyvus. Stiprioji viltininkų pusė – realių kultūrinės veiklos kelių ir jos būklės svarstymai, „mažų darbelių“ skatinimas ir propagavimas, kai reikėjo pateisinti kunigų šelpėjų lūkesčius ginant tikėjimą ir perdaug neužgauti galimų sąjungininkų Vilnijoje – kairiuju. Tai vertė manevruoti. Tautos namų sumanymą viltininkai brangino, nes, skirtingai nuo 1907–1908 m. entuziastingos pradžios, kuomet jie tik prisidėjo prie idėjos ir skelbė pasvertas kritines nuomonės, nuo 1910 m. rodė iniciatyvą, realizuodami tautinės vienybės šükį, pritraukdami kairiuosius ir tikėdami jei ne padidinti savo šalininkų būrį, tai bent išskovoti didesnį autoritetą formuojantis naujai srovei.

„Garnyje“, A. Dambrausko-Jakšto Kaune leistame „juokų žurnale“, aukų rinkimas Tautos namams susilaikė kritikos už skubotumą, pastabų, kad vieni laikraščiai pinigus renka, kiti tyli, o treti rūgoja kungus, jog neaukoja. Kliuvo Vilniaus lietuvių draugijoms ir „Vilčiai“ už idėjos propagandą. Klausta, ar kitoms draugijoms lėšų nereikia, o vien Tautos namams, kuriuos nežinia nei kas, nei kada, nei kaip pradės statyti, nei kiek jie atsieis. Patalpintas humoristinis namų projekto piešinys ir leidėjo „himnas“: „Rambūs Tautiečiai, dėkit aukas, meskit šimtinę, ne kapeikas“.⁵⁸ „Draugijoje“ jis rimtesniais argumentais stengėsi įrodyti, kad statyti Vilniuje tokius namus – tai paaukoti realius dabartinės Lietuvos reikalus abejotiniems būsimos Lietuvos idealams. LMD nelaikė tautinio judėjimo ramsčiu, nes joje „per maža mokslo“ ir siūlė kreiptis dėl pastogės į Lenkų mokslo bičiulių draugiją.⁵⁹ Jis citavo Pranciškaus Būčio straipsnį apie Tarpautinį katalikų mokslui kelti susivienijimą, kuriame teigta, kad LMD tik mėgdžioja mokslines institucijas, neįsileidžia teologijos ir filosofijos, yra tik jos autoritatiško įkūrėjo daktaro J. Basanavičiaus priedėlis, todėl neturi teisės būti tautos darbų centru, kviesta speistis apie „Draugijos“ redakciją bei įkurti katalikų susivienijimo skyrių Lietuvoje.⁶⁰ Kauniškių krikščionių demokratų ir viltininkų konflikto 1910 metais dėl Tautos namų pabaigą socialdemokratai po metų komentavo pašaipiai – neilgai trukus suradę kompromisą, nes J. Tumas su K.

Olšausku važiuoja į Ameriką rinkti aukų „Saulės“ rūmams Kaune.⁶¹ Socialdemokratai, siūlydami aktyvinti šviesuomenę, ragino organizuoti lietuviškos enciklopedijos leidybą, tai nepakenks laikraščiuose išreklamuotam lėšų rinkimui Tautos namams. Iš šiokių tokų iplaukų matyti, kad Lietuvių mokslo draugija nėra atitrūkusi nuo susipratusios visuomenės dalies, tačiau ji téra lėšų rinkėja, o ne vadovaujanti mokslui ir kultūrai institucija.⁶²

Tautos namų reikalas komplikavosi, kai pradėta rinkti auktas „Saulės“ švietimo draugijos rūmams Kaune ir būsimam „Žiburio“ draugijos pastatui Marijampolėje.⁶³ Tai vasario 23 d. nutaré visuotinis „Žiburio“ draugijos narių susirinkimas. Prie pranešimo „Šaltinyje“ pridéti aukotojų ir pasižadéjusių aukoti kasmet sarašai. Katalikiškoje spaudoje pradėta rašyti apie būtinybę kiekvienai parapijai turéti parapijos arba liaudies namus blaivybei platinti, vietos draugijoms ir pan.⁶⁴

Tautos namų sumanymo svarstymas spaudoje nenutruko, pasidaré pastovus. Artėjančios spaudos grąžinimo sukaktuvės 1913–1914 m. juos dar labiau pagyvino. K. Strupas „Rygos garse“ Tautos namus ir „Saulės“ švietimo draugijos namus Kaune laikė geriausiu aukotojų tautinio susipratimo pamatu, jo nuomone, iš aukų matyti, kad pranešama pasaullui, jog lietuviai nori gyventi ir savo darbais liudija suprantantys kultūros svarbą. Namai bus lyg paminklai lietuvių prisikėlimui iš numirusiųjų ūkininkams ir išsibarsčiusiems po pasauly tautiečiams.⁶⁵

1913 m. birželio 10 d. LMD visuotinis susirinkimas neapsiéjo be srovinių susikirtimų. Jau 1911 m. susirinkime Augustinas Janulaitis mėgino keisti jos jstatus ir išrinkti nuolatinę revizijos komisiją, kontroluojančią draugijos komiteto veiklą. Andrius Bulota pasiūlė revizijos komisiją rinkti visiems metams, kad ji galėtų kontroluoti, kaip draugijos komitetas vykdo susirinkimo nutarimus. Išrinktas igaliotinių komitetas kontroliuoti rinkimus. Išrinko Steponą Kairį, Mykolą Slezevičių, Česlovą Liandsbergį. M. Yčas referavo apie kelionę į Estiją ir siūlė, estų pavyzdžiu, steigti namų statybai pajininkų draugijas. Kunigas J. Žilinskas teigė, kad JAV lietuviai darbininkai nepatenkinti, jog Lietuvos ūkininkai neaukoja namams. Jeigu negali pinigais, lai duoda produktais, kuriuos būtų galima parduoti. Ir pasiūlė išrinkti du atstovus vykti į Ameriką rinkti aukų. Kairieji tikėjosi bendros saviškio A. Bulotos ir tautos patriarcho kelionės, tačiau A. Smetonai pasiūlius J. Basanavičiaus kelionei tik padėjėją, šis pasirinko M. Yčą.⁶⁶ Buvo išrinkta ir devynių asmenų Tautos namų statybos komisija.

Spaudoje toliau buvo svarstomi jvairūs Tautos namų sumanymo planai. K. Grinius manė, kad reikia parduoti puše nupirktojo namams sklypo ir susidėjus LMD, Dailės ir „Rūtos“ draugijoms skolintis pinigų, pradžiai tepastatyti vieną būsimų namų aukštą. Dailininkas Adomas Varnas

ragino organizuoti specialią loteriją, steigtį jos komitetus parapijose, žadėjo paaukoti dvidešimt savo paveikslių.⁶⁷ Birželio 26 d. išvykus LMD igaliotiniams, „Lietuvos žinių“ vedamajame komentuota, kad tai padaryti reikėjo seniai, kaltas nerangumas ir nemokėjimas veikti. Neabejota, kad Amerikos lietuviai sušelpsi, nes Tautos namus supranta kaip bendrą reikalą. Jie gausiai aukojo „Saulės“ švietimo draugijai, turinčiai savų tikslų, tad nesusisiuims su jokia srova Tautos namams tuo labiau bus dosnūs.⁶⁸ „Lietuvos ūkininke“ apgailesta, kad ūkininkai aukoja mažai. LMD rinkiniai rodo kultūros praeitį, moko doros, be mokslo neįmanoma ir žemės ūkiui kilti, ir tautai išlikti. Aukoti namams kiekvieno apsišvietusio lietuvio priedermė, iš aukų namus statési latviai, estai, čekai. Tad sodiečiai, siušdami prenumeratos pinigus, teprideda keletą kapeikų.⁶⁹

Išvažiavus LMD atstovams į Ameriką, „Viltyje“, su būdingu atsargumu visuomeninių akcijų atžvilgiu ir nepasitikėjimo doze tautiniu susipratimu Liudas Noreika rašė, kad LMD komiteto kreipimasis į carinę valdžią dėl viešo aukų rinkimo sulaukē neigiamo atsakymo, motyvuojant, kad Rusijoje iki šiol nebuvo precedento, jog mokslinė draugija būtų gavusi leidimą tokiai akcijai ir dar tokiam dalykui kaip namų statyba. Neleidus plačios kampanijos, teko eiti į žmones ir raginti aukoti. 1910 m. surinkta per 10 000 rublių, vėliau ūpas atvėso, nes pinigų reikėjo duoti ir „Saulės“ namams. Yra nupirktas sklypas, kurio pirkimo sandorį vyriausiasis Vilniaus notaras patvirtino birželio 6 d. Autorius priminė LMD uždavinį moksliskai nušvesti senąjį lietuvių dvasinę ir materialinę kultūrą, kuri yra pagrindas Lietuvai kilti kultūros laiptais. Sukauptoms vertybėms išsaugoti reikia vienos. Draugija yra įgijusi žmonių pasitikėjimą, tai matyti iš jų dovanų ir aukų.⁷⁰

„Saulės“ rūmams Kaune stambias sumas aukojo lenkų aristokratai Varšuvoje – Magdalena Radvilienė, Adomas Čartoryskis, kunigaikštis Giedraitis, A. Korvin-Milevskis. Šis faktas buvo palankiai įvertintas ir „Viltyje“. Tačiau vietiniai sulenkėjė bajorai buvo kaltinami tamšių valstiečių lenkinimu, primintas didžiausias endekų padėjėjas – degtinė, eilinj kartą pabrėžiant, kad lietuviškų pamaldų reikalavimas yra teisėtas, o lenkų noras, kad lietuviai šlovintų Dievą lenkiškai, smerktinas, pesimistiškai pastebint: panaikinus blogį, neapykanta pati neišnyks.⁷¹ Leidimas rinkti Vilniuje aukas „Saulės“ rūmams ar mintis „Viltyje“ (1913, Nr. 55) apie būtinybę estams ir lietuviams solidarizuotis, siekti tautinių idealų atrodė kaip inteligenčijos tendencija link lenkystės siekinių.⁷² Aukų rinkimą Varšuvoje Amerikos lietuvių katalikai „Drauge“ aptaré palankiai, nerimaudami dėl planuoto lėšų rinkimo „Žiburio“ progimnazijai iškilusių sunkumų, kovo 23 d. mirus kunigui Antanui Civinskui.⁷³

LMD komitetas siuntė laiškus JAV lietuvių laikraščių redaktoriams, kuriuose dalykiškai nušvietė padėtį. Tautos namai sumanyti prieš trejus metus, nupirktas sklypas, juose turėtū būti LMD ir Dailės draugijų muziejus, biblioteka, archyvas, salės susirinkimams, vaidinimams, parodoms ir t.t. Tokius namus Vilniuje kitos tautos jau turi, priderėtū ir lietuviam savo sostinėje turėti, kad galėtū geriau atstovauti tautos ir jos kultūros reikalams prieš svetimtaučius, todėl tikisi sulaukti paramos tokiam svarbiam sumanymui. LMD pirmininko J. Basanavičiaus pasirašytame atsišaukime „Padékime ižrengti Tautos muziejų“ iš Amerikos lietuvių prašyta etnografinių eksponatų, kurie bus eksponuojami būsimuose Tautos namuose, per laiką tapsiančiuose tautiniu muziejumi.⁷⁴ „Lietuvoje“ aiškinta, kad lietuviai yra pasiekę tokj kultūros laipsnį, jog namai būtini, aukoti yra pareiga, J. Basanavičius ir M. Yčas yra oficialiai išrinkti „viršpartinės“ LMD susirinkime, lietuviai negali atsilikti nuo kitų tautų, tai yra bendras visos tautos ir jos garbės reikalas, pakelsiąs tautinj susipratimą ir priestabdysiąs nutautėjimą. Prabilta apie LMD skyriaus steigimą, kuris geriausiai susietu su Lietuva.⁷⁵ Šiame tautinės pakraipos laikraštyje net buvo skyrelis „Kaip svečiams sekasi“.

Tautos namams Amerikoje aukojo apie 6000 lietuvių, atskiro draugijos ar jų skyriai. Nuo 10 iki 1000 dolerių davė 768 žmonės, nuo 50 centų iki dolerio – 4 355, likę – nuo 2 iki 9 dolerių. Buvo išleisti tam tikri namų žemei išpirkti bonai, pirmajų už 10 dolerių įsigijo Jonas V. Liutkauskas, „graborius“ iš Bruklino. Aukos plaukė ir svečiams išvykus spaudos atgavimo dešimtmečio proga. Čikagiškė „Lietuva“ 1914 m. balandžio 7 d. pranešė, kad išsiunčia 577 dolerius. Ta proga penkis svarus surinko ir 24 „lietuvių šviesos draugystės“ Glazgove (Škotija) nariai.⁷⁶ Daugiausia aukotojų (nuo 50 centų iki dolerio) buvo iš darbininkų, stambesnes sumas, išpirkdamos bonus, aukojo draugijos ar jų skyriai, saliūnininkai, siuvėjai, krautuvininkai, „graboriai“, laikraštininkai (pavyzdžiui, „Darbininkų vilties“ leidėjas ir redaktorius Vincas Šlekys) ir kiti „profesionalai“.

1917 m. birželio 17–19 d. visuotiniame LMD susirinkime J. Basanavičius informavo, kad Amerikoje nuo 1913 m. nuo liepos 24 d. Brukline iki spalio 31 d. Ma-konoy City surinko 17 096 dolerius 47 centus ir 6 702 dolerius 89 centus smulkų aukų (iš viso 23 799 dolerius 36 centus). Atmetus kelionės išlaidas 1468 dolerius 15 centų, liko 22 330 dolerių 47 centai arba 43 315 rublių 15 kapeikų. Iki 1915 m. birželio 1 d. éjusios aukos kartu su palūkanomis sudarė 50 859 rublių 14 kapeikų sumą. 1908–1912 m. LMD per laikraščius gavo apie 17 000 rublių aukų. 1912 m. rugsėjo 29 d. buvo nupirktais 1596 kvadratinių sieksnių sklypas už 16 758 rublius, o su pir-

kimo įforminimu susidarė 17 514 rublių. Iš Tautos namų statymo fondo 7 100 rublių buvo pasiskolinta vadovėliams leisti. Apie tai per 1916 m. birželio 14 d. vykusį visuotinį susirinkimą pranešė revizijos komisija (Jurgis Šaulys, Jonas Vileišis, Jonas Strazdas). Šiam tikslui jau 1915 m. spalio 22 d. per komiteto posėdį 5 000 rublių siūlė duoti J. Basanavičius. 15 677 rublių iš fondo buvo saugomi Vilniaus trečiojoje savitarpio kredito draugijoje (Lietuvių banke), 27 617 rublių, padėtų į Rusijos Azijos banko skyrių ir Vilniaus komercinį banką, pražuvo karo metu.⁷⁷

NUORODOS:

1. TUMAS, J. A. Smetonas 25 m. rašymo sukaktuvėmis. Viltininko Tumo Vilniaus atsiminimai. Iš: VAIŽGANTAS. Raštai. T. 13. Publicistika. 1929–1933. Vilnius, 2001, p. 276.
2. TUMAS, J. Tautininkai katalikai lojalūs valstybei ir tikėjimui. Iš: VAIŽGANTAS. Raštai. T. 12. Publicistika. 1925–1928. Vilnius, 2000, p. 517–518.
3. TUMAS, J. Dr. Jonas Basanavičius. Iš: VAIŽGANTAS. Raštai. T. 14. Literatūros istorija. 1899–1933. Vilnius, 2002, p. 76, 81.
4. TUMAS, J. „Vilties“ fonai. Iš: VAIŽGANTAS. Raštai. T. 13. Publicistika. 1929–1933. Vilnius, 2001, p. 431.
5. ČERNIAUSKAS, V. Atgijusios lietuviškos spaudos tradicijos Vilniuje 1904–1914 metais. Iš: Knygotyra, 2005, Nr. 44, p. 6, 11, 13.
6. Žr.: Tėvynės sūnus. Lietuviai, vienikymės! Iš: Šaltinis, 1911 09 12, Nr. 36, p. 422–423.
7. A. Sim. Kur Lietuvos centras? Iš: Viltis, 1910 12 03, Nr. 139, p. 1.
8. STALIŪNAS, D. Visuomenė be universiteto? (Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIX a. vidurys – XX a. pradžia). Iš: Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 16. Vilnius, 2000, p. 162–165, 170.
9. ČIURLIONIS, M. K. Apie muziką ir dailę. Laiškai, užrašai ir straipsniai. Vilnius, 1960, p. 205.
10. ČIURLIONIS, M. K. Laiškai Sofijai. Vilnius, 1975, p. 22.
11. YLA, S. M. K. Čiurlionis kūrėjas ir žmogus. Chicago, 1984, p. 146.
12. MABRS, F. 253. S. V. 17. L. 19 a. p.; S. V. 14, L. 48 a. p.
13. SMETONA, A. Lietuvių tautos namai Vilniuje. Iš: Viltis, 1907 10 19, Nr. 8, p. 4.
14. Kaip sumanymas vystési bendruoju lietuviystės gaivinimo Vilniuje aspektu, plačiau žr.: GRIGARAVIČIUS, A., SIRUTAVIČIUS, V. Neigvendinta idėja: lietuvių „Tautos namai“ Vilniuje. Iš: Kultūros bairai, 1998, Nr. 10, p. 82–89.
15. AMBRAZIEJUS, J. Visų atydai. Kalvarijai-Verkai labai lengvai šiandien galėtų tapti lietuvių tautos savybė. Broliai tautiečiai ir tautiečės. V. M. Kuktos spaustuvė, 1908 m. kovo 19 d.
16. BARŠKALAS, A. Dėl ko mūsų sumanymai taip sunkiai įvykdomi arba nevykdomi. Iš: Šviesa, 1908 rugs. – spal., Nr. 17–20, p. 136–138.
17. SMETONA, A. Sumanymas „Verkams-Kalvarijai“ pirkti. Iš: Viltis, 1908 04 23, Nr. 46, p. 1.
18. Žinios iš Lietuvos. Vilnius. Iš: Vienybė, 1908 04 29, Nr. 18, p. 276–277.
19. Prie kun. Ambraziejaus sumanymo. Iš: Vilniaus žinios, 1908 05 04, Nr. 98, p. 3.
20. K. [A. Janulaitis]. Gešeftas ir politika dėlei šventenybių. Iš: Žarija, 1908 05 07, Nr. 18, p. 281–283.
21. AMBRAZIEJUS, J. Ant galo byskupas Ropas ir jojo pakalikai prispipti prie teismo krotelių prisipažino. Iš: Šviesa, 1908 liepa-rugpjūtis, Nr. 13–16, p. 124–127; Mogiliovo arkivyskupo 1912 m. balandžio 4 d. raštas J. Ambraziejui. LLIR, F. S. V. 128. L. 3.
22. Nuo „Šviesos“ redakcijos. Visų atydai. Iš: Šviesa, 1906 birž., Nr. 11–12, p. 95.
23. MABRS. F. 255. S. V. 108. L. 1.
24. LLIR. F. 1. S. V. 128. L. 2.

25. Ten pat. S. V. 104. L. 1; S. V. 147, 148.
26. BASANAVIČIUS, J. Mokslo draugija 1908–1909 metais. Iš: *Viltis*, 1909 07 22, Nr. 83, p. 1.
27. Kun. JANUŠEVIČIUS, J. Dėlei sumanymo „Verkams-Kalvarijai“ pirkti. Iš: *Viltis*, 1909 03 20, Nr. 33, p. 2.
28. Liet. Mokslo draugijai reikia namų. Iš: *Viltis*, 1910 02 24, Nr. 23, p. 1.
29. Lietuviai dailės draugijos valdybos 1907–1912 m. protokolai. Lietuvos literatūros ir meno archyvas. F. 33. AP. 1. B. 4. L 18 ir a.p.
30. LMD komitetas. Į visuomenę. Iš: *Viltis*, 1910 03 10, Nr. 28, p. 1; TUMAS, J. Lietuviai Mokslo ir Dailės draugijų namai. Aatsiliepkime. Iš: *Ten pat*; iš LMD komiteto nutarimų protokolo. *Ten pat*.
31. ŽMUIDZINAVIČIUS, A. Atiduokim kas kam priguli. Iš: *Viltis*, 1910 03 14, Nr. 30, p. 1.
32. V. K. Lietuviai Mokslo ir Dailės Draugijų namai – Tautos Rūmai. Iš: *Viltis*, 1910 04 02, Nr. 38, p. 1.
33. V. K. Rambūs esame. Iš: *Viltis*, 1910 04 23, Nr. 45, p. 1.
34. KURIETIS, A. Kodėl neatsiliepia. Iš: *Viénybé*, 1910 05 11, Nr. 19, p. 283–284.
35. VAIDYLAITĖ, M. Paaiškinimas. Iš: *Lietuvaite*, 1910, Nr. 5, p. 66.
36. NAMUNIETĖ. Dienoraščio klausimas. Iš: *Lietuvaite*, 1913, Nr. 8, p. 104.
37. TUMAS, J. Keletas pastabų dėl „Saulės“ draugijos susirinkimo. Iš: *Viltis*, 1910 02 28, Nr. 25, p. 1.
38. Ketvirtoji lietuvių dailės paroda. Iš: *Šaltinis*, 1910 05 17, Nr. 19, p. 290; Kas laikraščiuose rašoma. Iš: *Ten pat*, 1910 05 24, Nr. 20, p. 319–320.
39. ŠILKINIS [M. Biržiška]. Lyg ir apžvalga. Iš: *Visuomenė*, 1910, Nr. 5, p. 175.
40. LIZDEIKA, K. K. Tautos Namai ir aukų rinkimas. Iš: *Viltis*, 1910 07 16, Nr. 80, p. 1.
41. Aukos. Iš: *Viltis*, 1910 07 14, Nr. 79, p. 4.
42. Liepos 2 (15) diena. Iš: *Viltis*, 1910 07 02 (15), Nr. 74, p. 1.
43. GUSTAITIS, M. Lietuviai mokslo ir dailės draugijų namai. Iš: *Viltis*, 1910 07 04, Nr. 75, p. 2.
44. SMETONA, A. Lietuviai mokslo draugijai susirinkus. Iš: *Viltis*, 1910 07 14, Nr. 74, p. 1.
45. Iš Lietuvių mokslo draugijos kronikos. Iš: *Viltis*, 1910 07 30, Nr. 86, p. 2.
46. Kun. ŽIDANAVIČIUS, J. Prie klausimo apie Mokslo draugijos namų statymą. Iš: *Viltis*, 1910 07 21, Nr. 82, p. 3.
47. ŠEINIUS, I. Tautos Namai. Iš: *Viltis*, 1910 08 06, Nr. 89, p. 2.
48. GAILIŪNAS, V. Laiškas į valstiečius. Iš: *Viltis*, 1910 09 22, Nr. 108, p. 2; KASIULAITIS, J. Lietuviai M. ir D. draugijų namams. Iš: *Viltis*, 1910 09 24, Nr. 109, p. 1.
49. Ką rašo kiti laikraščiai. Iš: *Viénybé*, 1910 09 28, Nr. 39, p. 610.
50. SM., A. Argi jau „niekingiausias“ sumanymas? Iš: *Viltis*, 1910 10 10, Nr. 116, p. 2.
51. VARNÉNAS. Ar reikalingi kunigai aukoms rinkti sumanytiems Mokslo ir Dailės Namams Vilniuje. Iš: *Viltis*, 1910 10 10, Nr. 119, p. 2.
52. STAKAUSKAS, P. Dėl Liet. M. ir D. d-jų namų. Iš: *Viltis*, 1910 10 13, Nr. 117, p. 1; SM., A. Tan žodin. Iš: *Ten pat*.
53. Kunigas Ast. Dėl Liet. M. ir D. d-jų namų. Iš: *Viltis*, 1910 10 15, Nr. 118, p. 1; SM., A. Dėl to sumanymo paaiškinimas. Iš: *Ten pat*.
54. KURIETIS, A. [A. Aleknas] Keistas užsiupolimas. Iš: *Viénybé*, 1910 10 12, Nr. 41, p. 635–636.
55. Kun. SABAS, J. Dar apie aukų rinkimą kalėdojant. Iš: *Viltis*, 1910 10 29, Nr. 124, p. 1; Kun. GUDAUSKAS, P. Dėl Mokslo ir Dailės Draugijų namų. Iš: *Ten pat*, 10 31, Nr. 125, p. 1–2.
56. BASANAVIČIUS, J. Į lietuvių visuomenę. Iš: *Viltis*, 1910 12 17, Nr. 145, p. 1.
57. GABRYS, J. Dešimčiai metų sukakus. Atsiminimų žiupsnis. Iš: „*Vilties*“ mokslo ir literatūros priedas., 1914, Nr. 5–6, p. 151.
58. Tautos namai. Iš: *Garnys*, 1910, Nr. 10, p. 84–86; Ko mums nereikia? Iš: *Garnys*, p. 149.
59. DRUSKIUS [A. Dambrauskas-Jakštės]. Prie ginčų apie Mokslo ir Dailės draugijų Namus. Iš: *Draugija*, 1910, spal, Nr. 46, p. 192–202.
60. Būčys, P. Tarptautinis katalikų mokslui aukštyn kelti susivienijimas ir Lietuva. Iš: *Draugija*, 1908 02 15, Nr. 14, p. 135–142.
61. ŠILKINIS [M. Biržiška]. Lyg ir apžvalga. Iš: *Visuomenė*, 1911, Nr. 6, p. 252.
62. Analfabetas. Lietuvių žinynas. Iš: *Visuomenė*, 1910, Nr. 5, p. 169–171.
63. „Žiburio“ namai Marijampolėje. Iš: *Šaltinis*, 1911 05 02, Nr. 17, p. 194.
64. VERBUS B. Parapijos arba liaudies namai. Iš: *Šaltinis*, 1911 12 12, Nr. 49, p. 577–578.
65. STRUPAS, K. Baikime pradėtajį darbą. Iš: *Rygos garsas*, 1913 02 16, Nr. 13, p. 1.
66. Iš Liet. Mokslo Dr.-jos. VII-asis visuotinis susirinkimas. Iš: *Draugas*, 1913 07 31, Nr. 31, p. 2; Mokslo Dr. suvažiavimas. Iš: *Lietuvos žinios*, 1913 06 20, Nr. 72, p. 2.
67. GRINIUS, K., L. M. ir D. Draugijų Namas. Iš: *Lietuvos žinios*, 1913 06 22, Nr. 73, p. 1; VARNAS-RIKKERS, A. L. M. ir D. Dr-jų namų reikalais. Iš: *Ten pat*, 1913 07 13, Nr. 82, p. 2.
68. VI. Delegacija Amerikai. Iš: *Lietuvos žinios*, 1913 07 02, Nr. 77, p. 1.
69. VINGAUDAS, P. Lietuvių mokslo I dailės draugijų namai. Iš: *Lietuvos ūkininkas*, 1913 10 17, Nr. 42, p. 433–435.
70. NOREIKA, L. D-rui Basanavičiui ir atstovui M. Yčui važiuojant į Ameriką. Iš: *Viltis*, 1913 06 28, Nr. 74, p. 1.
71. PRSYJACIEL. Czy litwini nienawidzą polaków? Iš: *Lud*, 1913 02 22, Nr. 7–8, p. 49–51.
72. Kauno vicegubernatoriaus 1913 m. birželio 21 d. raštas. MABRS. F. 12. S. V. 3580. L. 8 a. p. – 9.
73. Aukų rinkimas „Saulės namams“. Iš: *Draugas*, 1913 07 24, Nr. 30, p. 4; Padékime įrengti Tautos muziejų. Iš: *Žvaigždė*, 1913 08 27, Nr. 34, p. 12.
74. Laiškai į redakciją. Iš: *Draugas*, 1913 07 24, Nr. 30, p. 4; Padékime įrengti Tautos muziejų. Iš: *Žvaigždė*, 1913 08 27, Nr. 34, p. 12.
75. Nepaprasti svečiai. Iš: *Lietuva*, 1913 07 18, Nr. 29, p. 4; B. B. Atlidakim savo pareigą. Iš: *Ten pat*, 1913 08 01, Nr. 31, p. 4; Svečiams atvažiavus. Iš: *Ten pat*, 1913 08 08, Nr. 32, p. 4; L. Mokslo Dr. skyrius Amerikoje. Iš: *Ten pat*, 1913 08 15, Nr. 33, p. 4; Kaip žiūrėti į Tautos Namų atstovus. Iš: *Ten pat*, 1913 09 05, Nr. 36, p. 4.
76. LLIR. F. 22. S. V. 1137, 1141 (abu nenumeruoti).
77. LMD valdybos posėdžių protokolai. Iš: *LLIR*. F. 22, S. V. 4. L. 7, 27, 47–48.

The Idea of the Nation's House is the Test of National Unity

Algirdas GRIGARAVIČIUS

The article discusses the efforts of the Lithuanian intelligentsia to unite Lithuanian societies and public organizations, which during the Russian occupation at the beginning 20th century were involved in the Lithuanian national revival movement and worked towards the national unity. The patriarch of the Lithuanian nation, Jonas Basanavičius, came up with the idea to build a house in Vilnius on a hill which could house the archives of the Lithuanian Science Society, museum collections, a library, Lithuanian Art Society collections, exhibition and concert halls and headquarters of different Lithuanian public organizations. The house was to be called the Nation's House. GRIGARAVIČIUS looks at the efforts that have been made so far and the difficulties that have to be overcome in order to realize this idea. He talks about disagreements between different political parties and fund raising relying exclusively on private donations. A plot of land was bought for the construction of the Nation's House on the Hill of Pamėnkalnis (later called the hill of Tauras). A huge sum of money collected for this purpose was lost in the wars. This idea remains unrealized to this day.

Daržovių augintojų kaimai Nemuno deltoje: tradicinės gyvensenos bruožai ir Pakalnės kaimo raida

Martynas PURVINAS

Straipsnio objektas – daržovių augintojai Nemuno deltoje, jų tradicinė gyvensena bei gyvenvietės. Tai nagrinėjama remiantis daugiaumečių lauko tyrimų metu autoriaus surinkta medžiaga, Lietuvos ir Vokietijos archyvuose aptiktais dokumentais, iki šiol lietuviškoje spaudoje neaptartomis vokiškomis publikacijomis. Tikslas – atskleisti savitos daržovių augintojų gyvensenos bei jos istorinės raidos ypatybes (apsiribojant Nemuno deltos šiaurine puse). Istorinis lyginamasis metodas. Pagrindinė išvada (kitos – straipsnio gale) – Nemuno deltos daržovių augintojai suvoktini kaip savita agrarinės kultūros grupė, dėl specifinių gamtos sąlygų bei veiklos tradicijų neturejusi analogų Didžiojoje Lietuvoje; Pakalnės kaimo istorinė raida nuosekliai apibūdinama pirmą kartą.

Prasminiai žodžiai: daržovių augintojai, Nemuno delta, tradicinė gyvensena, gyvenvietės.

Įvadas

Mažosios Lietuvos kaimų ir juose susiklosčiusios tradicinės gyvensenos ypatumus dažnai lėmė savitos kraštoto bei atskirų jo dalijų gamtinės sąlygos. Pavyzdžiu, Nemuno deltos vakarinėje dalyje – Rusnės apylinkėse – per šimtmečius ir tūkstantmečius buvusiam Kuršių marių užutėkyje iš upės suplaunamų sąnašų susidarė ištisas salynas su savitomis dirvomis. Nuo seno pastebėta, kad tuose plotuose gerai auga įvairios daržovės. Taikantis prie reguliarų potvynių bei katastrofiškų ledonešių plotai daržams buvo parenkami saugesnėse – kiek aukštesnėse ir sausesnėse vietose, o drėgnos žemumos paliekamos ganykloms ir šienaujamoms pievoms.

Daržovių auginimo ištakas Rusnės apylinkėse kol kas sunku nustatyti. Šio verslo plėtrą labiau atspindėjo žinios iš didžiujų krašto miestų, į kuriuos būdavo atvežama parduoti vis daugiau daržovių iš Rusnės apylinkių. Tam tikra firmine preke, žinomu prekiniu ženklu buvo tapę Pakalnės svogūnai – tame kaime ar jo apylinkėse užauginti ir daugelio vertinti savito skonio svogūnai.

Daržovės augintos ir XIX a. pradėtose kurti pelkininkų kolonijose.¹ Tenykštį verslą, matyt, galima būtų laikyti senųjų kaimų tradicinio daržovių auginimo verslo ipėdiniu – pelkininkų kolonijų naujakuriai, matyt, mokėsi iš senųjų daržovių augintojų Rusnės apylinkių kaimuose, kuriuose tuo buvo užsiimama nuo seno.

Daržovių augintojų (užsiemusiu prekine daržovininkyste) nereikėtų painioti su vadinamaisiais Prūsijos daržininkais (vok. Gärtner). Šie buvo mažažemiai kaimiečiai, iškūrimo laiku gaudavę tik po nedidelį žemės sklypelį, kuriame galėjo tilpti šeimos pragyvenimui skirtas daržas, o ne žymesnis arimų plotas.² Šiame straipsnyje kalbama apie daržovininkus (vok. Gemüsebauer).

Daržovių augintojus iš Nemuno deltos XIX a. ir XX a. pradžioje pastebėdavo kraštotyrininkai, dailininkai bei fotografi. Tuomet įdomiausias dalykas atrodė daržovių plukdymas vandens keliais, prekyba jomis iš valčių prie didmiesčių turgaviečių krantinių.

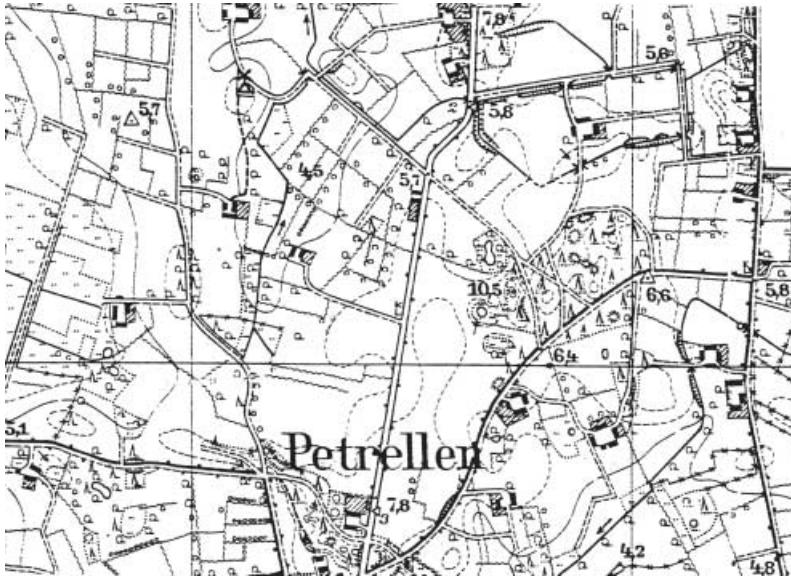
Vis dėlto išsamesnių etnologinių Nemuno deltos daržovininkų studijų neteko aptikti. Gal tolimiausias Vokietijos imperijos pakraštys mažiau traukė specialistus, gal kuklų daržovininkų gyvenimą nustelbdavo egzotiskas jų kaimynų – Kuršių Nerijos kopininkų, pamario žvejų bei gretimų pelkininkų – gyvenimas, aprašinėtas ir reikšminguose grožinės literatūros kūriniuose.

Kraštą ištuštinusi 1944–1945 metų katastrofa bei sovietinė okupacija likvidavo tradicinių daržovininkų verslą bei senosios gyvensenos pagrindus. Pokariu išeivijoje įdomių atsiminimų Vokietijos spaudoje paskelbė Danielius Mantvilas iš Pakalnės kaimo ir kiti, kurių medžiaga³ rengiant šį straipsnį pasinaudota. Lietuvos Atgimimo metais užfiksavau dar išlikusias Pakalnės kaimo sodybas bei senus pastatus.⁴ Apie krašto daržus trumpai rašyta „Mažosios Lietuvos enciklopedijoje“⁵

Daržovininkystės ypatybės Rusnės apylinkėse

Dar 1595 m. Kasparas Hennenbergeris, aprašydamas Rusnės apylinkes, pažymėjo, kad ten žmonės teturi daržus, o ariamų laukų visai nėra, nes vietovė pernelyg žema.⁶

Anot Augusto Ambrasaičio, XIX a. pabaigoje daržovių auginimas Kuršių marių pakrančių kaimuose buvės svarbus verslas, nes javai ten neaugę. Anksti pavarė, apsiavusios ilgaauliais batais, durpingą dirvą sukasdavusios ir apie 0,75 m aukščio lysves supildavusios moterys. Jose sėtos runkelių ar morkų sėklas, dar sodinti svogūnai, o lysvės pakraščiuose – moliūgai ir griežčiai. Taip iš vienos lysvės buvo gaunamas gausus įvairių daržovių derlius. Tik bulvės ir kopūstai buvo nemaišomi su kitomis daržovėmis.⁷

1 pav. Būdingas Mažosios Lietuvos laukininkų (tradicinių žemdirbių) kaimas XX a. plane (Petrelėnų kaimo, Šilutės aps., vienkieminė dalis). Tiksliai plane parodytai daugumai krašto kaimų būdingi nedideli daržų ploteliai (plane užbrūkšniuoti) prie kiekvienos sodybos.

2 pav. Pakalnės – būdingo daržovių augintojų kaimo – vakarinė dalis XX a. pradžios plane. Prie daugumos sodybų parodytai dideli daržų plotai (plane užbrūkšniuoti), keleriopai didesni nei eiliniuose laukininkų kaimuose.

XIX a. pabaigoje daugiausia auginta kopūstų, morkų, agurkų, svogūnų.⁸ XX a. pradžioje paplito ir molīūgai, aguročiai bei kitos naujoviškesnės daržovės. Šis augintų bei prekyvietėse pardavinėtų daržovių assortimento prasiplėtimas užfiksuotas anuometinėse fotonuotraukose – turgaus vaizduose bei atsiminimuose.

Iš žinomų šaltinių matyti, kad Rusnės apylinkėse praeityje nebūta didelių daržininkystės ūkių – specialių plantacijų. Ne-gausūs dvarai pirmiausia užsiimdavo pievų šienavimu bei gy-

vulininkyste. Matyt, didelio masto daržininkystė būtu pareikalavusi pernelyg daug darbo rankų, brangiau apmokamų specialistų. Praeityje būtu kilusios ir įvairios agrotechninės problemas – kokia daržovių liga (dar neturint efektyvių apsaugos priemonių) stambiam daržovių augintojui galėjo atnešti katastrofiškų nuostolių.

Rusnės apylinkėse daržovės buvo auginamos įvairaus dydžio gausiuose privačiuose ūkiuose. Matyt, tai lémė ir gamtinės sąlygos – tinkamiausiai daržovėms auginti ploteliai (ganëtinai derlingi, ne per drégniai ir pan.) buvo išsibarstę įvairose vietovėse. Atrodo, kad toks mozaikinis jų išsibarstymas lémė ir dalies apylinkių sodybų įsikūrimą – sodybos būdavo įkuriamas arčiau daržui tinkamo ploto. Iš įvairių epochų planų matyti, kad išliko gana pastovios stambesnių daržų vietas – matyt, daržoves auginti bet kur (kokiose drégnose įdubose) ir nebūta galimybės.

Vėliau – XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje – po katastrofiškų potvynių bei ledonešių Rusnės salyne ties gyvenvietėmis pradėjus pilti aukštėnius apsauginius pylimus galėjo plėstis daržams tinkami plotai. Itakos turėjo ir ilgaamžiai Rusnės apylinkių sausinimo darbai – drėgnesnius plotus raižė vis tankesnis sausinimo griovių tinklas, plėtėsi žemdirbystei (laukininkystei) bei daržininkystei tinkami plotai.

Buvęs daržininkystės ūkių smulkumas bei privatumas apsunkina šios verslo šakos tyrimus. Anuometinė oficialioji Prūsijos statistika fiksavo stambesnius ir svarbesnius rodiklius – grūdinių kultūrų derlių, gyvulių kiekį, ariamų laukų plotus. Atrodo, kad anuomet nebuvo fiksujami smulkiai ar vidutinių ūkininkų augintų svogūnų, agurkų ir kitų daržovių derliai, įvairiomis daržovių kultūromis apsodinti plotai – matyt, tai būtų buvę pernelyg keblu ir sudėtinga. Veikiausiai daržovių auginimas nedideliuose plotuose laikytas gana nereikšmingu užsiėmimu, nevertu ypatingesnės analizės.

Rusnės apylinkėse (pavyzdžiui, Pakalnės kaime – senosios daržovininkystės centre), matyt, vyravo daugiafunkciniai ūkiai, neužsiimdam vien daržovių auginimu. Tai padėdavo stabilizuoti vieno ar kito verslo nesėkmes (pavyzdžiui, menkesnį daržovių derlių prastesniais metais), užimti darbais viesus šeimos narius. Matyt, vyrai užsiimdavo žvejyba, pievų šienavimu ir kitais sunkesniais darbais, o moterys daugiau dirbdavo daržuose. Nuimant daržovių derlių tek davavo prisdėti ir vyrams. Moterys su vaikais rūšiuodavo daržoves, džiovindavo

ir perrinkinėdavo svogūnus ir pan. Vyrams tekdayo nešikų darbas, daržovių plukdymas burinėmis valtimis į didesnių miestų (Klaipėda, Tilžė, Karaliaučius, Labguva ir kiti) prekyvietes. Į artimesnes vietoves (Rusnė, Plaškius, Kaukėnus) būdavo galima nusiirti ir mažesnėmis valtelėmis. Kai kur valtelėmis plaukiota ir į savo daržus – parsiplukdant daržoves naujotasi sausimimo grioviais bei kanalais.

Buvusius daržovininkystės mastus Rusnės apylinkėse atspindi objektyvus rodiklis – daržų plotų parodymas detaliuose XX a. pradžios topografiniuose žemėlapiuose (1–2 pav.). Tuomet beveik prie visų kaimų sodybų Mažojoje Lietuvoje buvo fiksuoti nedideli daržų plotai, o Rusnės apylinkėse tokį pasodybinių daržų plotai juose vaizduoti keleriopai didesni. Tai liudija, kad ten buvo verstasi prekinė daržovininkystė – daržovės buvo auginamos ne vien šeimos reikmėms, bet ir parduoti.

Stambesnėse sodybose, matyt, buvo pasitelkiamas ir samdinių darbas, talkininkauti kviečti ir viesiniai mažažemiai ar bežemiai. Tačiau, kaip jau minėta, nėra duomenų apie itin išplėtotus daržininkystės ūkius Rusnės apylinkėse.

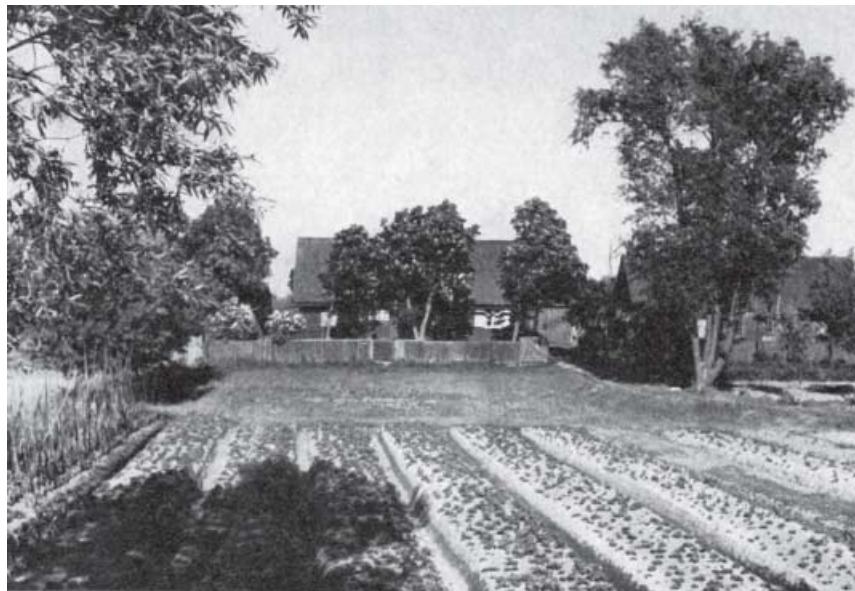
Veikiausiai spartesnę stambesnių daržininkystės ūkių plėtrą stabdė ir produkcijos pobūdis (ne visas daržoves buvo galima išlaikyti ilgesnį laiką), rinkos ypatybės (nebuvo daržovių konservavimo ir pan. įmonių, kurios būtų galėję garantuotai supirkti didesnius daržovių kiekius), gabėjimo sunkumai (audringą rudenį ar ankstyvą žiemą keliai iš Nemuno deltos į didžiausias prekyvietes būdavo užkirsti).

Daržovių auginimo specifika praeityje atskleidžia ir kiti šalutiniai duomenys. Anuomet Nemuno deltaje tarp svarbesnių pirklių buvo minimi žuvų, sviesto, pieno, šieno, javų supirkėjai, kurie iš smulkesnių gamintojų supirkdavo produkciją ir patys ją didesniais laivais plukdydavo į Karaliaučių ar kitur. O žinių apie stambesnius daržovių supirkėjus beveik nėra – matyt, tai buvo nepelningas verslas; daržovininkystės produkcija veikiausiai buvo pernelyg lepi, nepatogi pervežti ir sandēliuoti. Šviežias daržoves į miestų turgavietes nedideliais kiekiais sparčiausiai pristatydavo patys jų augintojai.

XIX a. pabaigoje rašyta, kad daržovių auginimu užsiimdavo smulkūs ūkininkai ar bežemiai, nuomavę žemės sklypelius. Dvarininkams labiau apsimokėjo gyvulių auginimas, pienininkystė, žirgininkystė.⁹

Metinis daržovių auginimas

Kovo mėnesį potvynio vandenims nuslūgus šiltlysвese buvo pradedamos daiginti ankstyvųjų kopūs-

3 pav. Daržovių augintojų sodyba Nemuno deltoje XX a. pradžioje. Pirmajame plane – aukštėsnėje vietoje įrengtos platių paaukštintos daržo lysvės su sudygusiomis daržovėmis.

tų, žiedinių kopūstų, kalariopų, salierų bei salotų seklos – specialiose šiltesnėse vietose, gerai patrėstose pūvančiu arkliau mėšlu, pridengiamose šiaudų dembliais. Taip šildytose vietose daigai prasikaldavę net ir užklupus vėlyvam balandžio sniegui.

Pavasarėjant į parengtas lysves buvo sėjami ridikėliai, morkos, salotos, didieji ridikai. Buvo sodinami ir per žiemą šiltai (ant aukšto prie dūmtraukio ar gyvenamosiose patalpose) laikyti raudonieji svogūnai. Darže įrengdavo 1,20–1,50 m pločio lysves su 0,60 m gylio taku tarp jų.

Po ilgo žiemos pertrūkio paaugus ridikėliams turguje buvo galima pelnyti pirmą uždarbį.

Gegužės pabaigoje sodinti agurkai. Anuomet auginti geltonieji „garstyčiniai“ agurkai (vok. Senfgurken), užaugdavę iki 80 cm ilgio ir sverdavę po 12–15 svarų. Tokius didžiulius agurkus prekyvietėse nelyg pliauskas sukraudavę į dideles rietuves. Gal tai buvo kokia retesnė aguročių ar cukinijų atmaina? Užaugindavę ir po 80–100 (iki 50 kg) svarų svėrusių moliūgų.

Daržovėms auginti skirdavę pačias geriausias dirvas. Tuose plotuose apsieita be arklinio plūgo. Daržų lysvėse kasdien baltuodavo moterų ir merginų skarelės – daržai buvo kruopščiai ravimi. Geriausias laikas moterims atėdavo, kai aprimdavo žolių dygimas – pradėjus nuimti ankstyvųjų daržovių derlių ir ēmus daržoves pardavinėti miestuose. Besiruošiant į turgų užaugusios daržovės rautos ir skintos, plautos, rištos į ryšelius ir klotos apdžiūti ant nendrinėjų paklotų.

XIX a. pabaigoje užaugintas daržoves valtimis plukdydavo į artimesnes (Rusnė, Karklė) ir tolimesnes (Tilžė, Klaipėda, Karaliaučius) prekyvietes.¹⁰ Prieškariu į Klaipėdos

4 pav. Nemuno deltos daržovių augintojas per drėgną pievą naščiais parsineša užaugusius griežčius. XX a. pradžios nuotrauka iš Herder-Institut (Vokietija, Marburgas) fotoarchyvo.

turgū buvo vykstama trimis būdais: automobiliu, garlaiviu arba kuršvalte.

Į anuometinį sunkvežimį būdavo sukraunama didelė dėžių bei pintinių su daržovėmis kupeta. Daržovių savininkės iš Rusnės į Klaipėdą važiuodavo autobusu.

Rusnės prieplaukoje sustodavo garlaiviai „Marienburg“, nidiškė „Herta“, maršrutu Tilžė–Klaipėda plaukijo „Windenburg“ ir „Willy“. I juos sukraudavę krūvas dėžių su daržovėmis.

Esant geram orui dar keliauta ir senoviškai – sava burine kuršvalte nuo savos sodybos Kuršių mariomis plaukta iki Klaipėdos.

Daržvininkų vietas Klaipėdos turguje būdavo išnuomotos visiems metams. Garlaivui iš Rusnės penktadienį vėlai vakare atplaukus į Klaipėdą dėžes ir krepšius moterys sunešdavo prie savo prekystalių ties pilies tvenkiniu, o pačios likdavo nakvoti garlaivyje. Ankstų šeštadienio rytą jos eidavo prie savų prekystalių, kur stengdavosi patraukliai išdėlioti iš dėžių bei krepšių iškrautas daržoves.

Anksti į prekyvietę ateidavusios klaipédietės namų šeimininkės pirmiausia ieškodavo šviežių daržovių iš Pakalnės kaimo, dažnai jas pirkdavo iš „savos“, gerai pažistamos daržvininkės. Ištuštėjusias pintines bei dėžes nešdavo

atgal į garlaivį, jau keturioliktą valandą išplaukdavusį atgal į Rusnę. Turgavietėje ir aplink ją daržvininkės dar spėdavo nusipirkti audinių atraižą, prieskonį, saldumyną bei lauktuvį. Tos dažnos kelionės buvo svarbi daržoves auginusią moterų gyvenimo dalis – ne vien vargta lysvėse, bet ir pabūta didmiesčiuose, dideliuose žmonių sambūriuose.

Iš Klaipėdos turgaus parplaukusias daržvininkės Rusnėje pasitikdavo šeimos vyrai su arkliais ir vežimais. Susikrovę tuščias pintines bei dėžes, krepšius su pirkiniais, važiuodavo namo, kur pelnytas uždarbis dažniausiai tekdavo vyru – namų iždo tvarkytojui. Namuose ilgai būdavo aptarinėjami išpuždžiai ir naujienos iš miesto.

Per daugelį metų daržvininkės buvo ipratusios prie Klaipėdos prekyvietai, ten jos jausdavosi kaip namie. Pakrantėje susikurdavo lauželiai ir virdavosi kavą bei arbatą. Pietums išsvirdavo bulvių, mėsos ar dešros. Kartais jos eidavo užvalgyti ir į turgaus užkandinę.

Susitarusios dalį daržovių gabendavo į namus saviemis Klaipėdos klientams – iki jų namų stumdavo vežimėlius ar tempdavo sunkius krepšius.

Kelionės į Klaipėdos turgų daržvininkėms ne visada būdavo maloni iškyla – pasitaikydavo ir prastų orų, ne tokios sėkmingos prekybos, kartais tekdavo užsibūti mieste su neparduotomis daržovėmis.

Pablogėjus orams kelionės daržovių prikrautinis burvaltėmis būdavo nelengyvos.

Vėlesniais laikais naudotasi Viliaus kanalu – iš Pakalnės upės pro Uostadvario švyturį valtys Takgrabių sukrdavo į Minijos žemupį iki Lankupių (pirmojo kanalo šliuzo). Sunkiai prikrautas valtis tek davavo vilkti virve prieš srovę. Kanalo pabaigoje iplaukus į Malkų įlanką dar apie 6 kilometrus tekdavo plaukti Kuršių mariomis ir Danės upės žemupiu iki Klaipėdos prekyvietai.

Pasitaikius palankiam vėjui, kaip ir ankstesniais šimtmečiais, plaukdavo ir Kuršių mariomis.

Kelionė burine kuršvalte nebūdavo trumpa (daug kā lémė orai, vėjų kryptys), į miestą tekdavo plaukti visai šeimai – ne vien daržovių pardavėjai su kroviniu, bet ir valties ekipažui. Gal ir todėl vėlesniais laikais daržvininkės gana mielai į Klaipėdą plaukdavo garlaiviais – matyt, taip atsipirkdavo kelionės išlaidos.

Iš šių įvairiuose atsiminimuose pateikiamų faktų matyti, kad Rusnės apylinkėse per šimtmečius buvo susiklosčiusi savita daržovių augintojų gyvensena, plėtojosi specifinės verslo ypatybės, papročiai. Idomu, kad daržvininkai labiau nei paprasti žemdirbiai –

laukininkai užsiimdavo produkcijos gabenimu į miestus, smulkiaja prekyba. Kita vertus, tai ir suprantama, nes jiems didesnę įtaką darė miestietiškoji (tame krašte – daugiausia vokiškoji ir pan.) kultūra.

Pakalnės kaimo istorinė raida

Kaimas kūrėsi ir vystėsi itin savitoje vietovėje – Nemuno deltoje, nestabiliame bei įvairiai kitusiam ploste. Tą žemą vietovę užliedavo dažni potvyniai, ją raižė Nemuno atšakos bei intakai, kurių vagos įvairiai kito (po didesnių potvynių atsirasdavo naujos protakos arba būdavo užnešamos senosios). Kisdavo net žemės pariršiaus lygis – vienur potvyniai išgrauždavo įdubas, kur turėjo suplaudavoti aukštumėles.¹¹

Žmonės Pakalnės kaimavietėje galėjo imti kurtis jau labai seniai (pavyzdžiu, pakilumėlėje, kurioje vėliau įrengtos kaimo kapinės). Pirmiausia ten kūrėsi Kuršių marių žvejai, Pakalnės upėje (vienoje iš Nemuno žemupio atšakų) rasdavę saugų prieglobstį valtimis. Sodybas jie statydavo pakrantėje, ties savo valčiu prieplauka. Matyt, jau labai seniai pastebėta, kad paupiuose daug derlingų žemės plotų. Ten žvejų šeimos nariai pradėjo auginti daržoves, papildydamas kuklų maisto rationą. Augant miestams didėjо šviežių daržovių paklusa, todėl apsimokėjo jas auginti ir dėl pardavimo. Tai skatino Pakalnės kaimo plėtrą – tame galėjo iškurti daugiau žmonių, mokėjusių auginti daržoves.

Iš to, kad praeityje Pakalnės kaime buvus ir karčema, galime spręsti, kad toji vieta buvo reikšminga ir lankoma, kad ten buvo daug vietinių gyventojų ir pakeleivių – karčemos klientūros.

1613 m. žvejybos vadovas Wilhelmas Baumgartas už atitinkamą mokesčių Pakalnėje įsigijo sklypą karčemai su daržu bei kulmiškosiomis teisėmis. Jam mirus karčemą nusipirkė Abrahamas Langė. Vėliau Pakalnės karčemą perpirko Kaukėnų klebonas Christophas Baumgartas (gimės Klaipėdoje). 1635 m. karčema buvo parduota, o 1636 m. perparduota Niclausui Hermannui. Tą sklypą suniokojoės potvynis, o karčemininkas Hansas Volckmannas, 1655 m. įsigijęs kitą sklypą (15 kulmiškių margų plotą, vadintą Ragaite) tarp Rusnės kuno ir Pakalnės kaimo bendruomenės valdų, ten ir atstatė karčemą.¹²

Tad XVII a. Pakalnė buvo reikšmingas kaimas su savo karčema, kurią stengėsi įsigyti įvairūs žmonės. Tuomet net ir nelaimėi atsitikus apsimokėjo atstatyti, matyt, pelningą karčemą.

1695 m. minėti privilegijas gavę trys ūkininkai šatulininkai iš Pakalnės kaimo.¹³

Atkuriant 1709–1711 metų didžiojo maro ir bado suniokotą kraštą 1736 m. Pakalnės kaime buvo įsteigta

vienaklasė mokykla.¹⁴ Iš to galime spręsti ir apie anuometinę kaimo reikšmę – visoje Šilokarčemos (Šilutės) apskrityje iki tol veikė tik 5 mokyklas.

XVIII a. planuose buvo pavaizduoti dideli daržų plotai prie Pakalnės kaimo sodybų, tad jau tuomet ten klesėjo daržovių auginimo verslas.

Kaimo sodybos buvo išsidėsčiusios abiejuose Pakalnės upės krantuose įvairaus dydžio grupelėmis, matyt, pasirenkant saugesnes ir patogesnes vietas pastatams. Jau XVIII a. dalis Pakalnės kaimo sodybų stovėjo atokiau nuo upės – veikiausiai ten gyveno daržovių augintojai bei pievininkai,¹⁵ kuriems pakrantė buvo mažiau svarbi.

5 pav. Daržovių augintojų šeima rūšiuoja užaugintus svogūnus. Antrame plane – daržovių auginimui naudoti surišti nendrių pėdeliai. XX a. pradžios nuotrauka iš „Mažosios Lietuvos enciklopedijos“ I tomo.

6 pav. Daržovininkų šeima rūšiuoja ant senų burių supiltą svogūnų derlių. XX a. pradžios nuotrauka.

7 pav. XX a. pradžios būdingas Nemuno deltos kaimo vaizdas. Daržovininkų šeima ruošiasi kuršvalte plukdyti surinktą daržovių derlių į prekyvietę – nuplautos daržovės (aguročiai ir svogūnai) džiovinamos saulės atokaitoje. Nuotrauka iš Herder-Institut (Vokietija, Marburgas) fotoarchyvo.

1785 m. Pakalnė apibūdinta kaip mišrus kaimas prie Pakalnės upės su 64 ugnakurais, priklausęs Rusnės valsčiu ir parapijai.¹⁶ Anuomet mišriu vadintas toks kaimas, kuriame gyveno įvairaus statuso kaimiečiai, turėjė skirtinges privilegijas. Iš to galime spręsti apie sudėtingą kaimo kilmę bei įvairialypę jo istoriją – jame įvairiu laiku apsigyvendavo skirtinges teises turėję, įvairiais verslais užsiemę žmonės.

1817 m. Šilokarčemos (Šilutės) apskrities Rusnės parapijos mišriame Pakalnės kaime buvo 61 ugnakuras (sodyba) ir 441 gyventojas.¹⁷

Tuomet Pakalnė buvo antra pagal dydį gyvenvietė Rusnės parapijoje ir trečia visoje apskrityje, kurioje vyrao maži ir vidutiniai kaimai. Tada dydžiu išsiskyrė būtent pamario kaimai, kur žvejyba bei daržovių auginimas galėjo išmaitinti daug didesnį žmonių kiekį nei išprastinės žemdirbystės plotuose.

XIX a. viduryje Pakalnė buvo apibūdinta kaip kul-

miškių, laisvųjų ūkininkų bei laisvųjų šatulininkų kaimas, kuriame suskaičiuoti net 126 gyvenamieji namai (ar namų ūkiai) su 579 gyventojais. Tuomet kaimas valdė 434 margus ir 58 rykštės žemės (apie 110 hektarų). Pakalnėje laikyti 72 arkliai, 232 galvijai, 63 avys ir 95 kiaulės. Kaime daug kas užsiemė įvairiais amatais. Pakalnėje veikė mokykla, kuri buvo išlaikoma iš vietinės rinkliavos. Pakalnės kaimo žemės tada buvo įvertintos kelis ar net keliolika kartų brangių nei kitų apskrities kaimų žemės – gal dėl daržams labai tinkamų derlingų dirvų, sudariusių salygas pelningam verslui.¹⁸

Idomu, kad palyginti nedidelės kaimo valdos galėjo išmaitinti didelį gyventojų būri (kiekvienam jų vidutiniškai teko vos po 0,2 ha žemės). Tai lėmė efektyvus dirbamos žemės naudojimas intensyviai daržininkystei, žvejybai ir kitiems verslams. Tokiai gyvensenai reikėjo mažiau arklių (juos turėjo tik kas antras ūkis). Pragyventi padėjo melžiamos karvės, kurios ganėsi vešliose pievose, ir gana negausūs kiti gyvuliai.

1871 m. Pakalnės kaime gyveno 595 žmonės (iš jų 333 buvo vietiniai – ten gimę, kiti buvo atsikėlėliai), buvo 70 sodybų ir nemažai keliaubučių gyvenamujų namų (matyt, juose gyveno samdiniai, darbininkai ir pan.). Kaime vyravo moterys – jų buvo 315.

Tuomet Pakalnėje tarp vyrausiu evangelikų liuteronų dar gyveno 7 katalikai ir 1 žydas. Dideliame kaime gyveno 5 neiga-

lieji, dar po vieną neregį ir kurčnebyli. Visi pakalniškiai buvo Prūsijos piliečiai (skirtingai nuo gretimos Rusnės – reikšmingo prekybinio centro, kur buvo apsistojęs 21 kitų valstybių pilietis).¹⁹

1880 m. Pakalnėje buvo įsteigta dviklasė (aukštessnio rango) mokykla,²⁰ iš to galime spręsti apie tuometinę gyvenvietės reikšmę.

Moterų vyrovimas tuometiniame Nemuno deltos kaime buvo gana natūralus – vyrai žvejai dažniau žūdavo vandenye, mirdavo nuo profesinių ligų (peršalimų ir pan.). Gal Pakalnėje prisiglaudavo ir bežemės, kampininkės, išsinuomodavusios sklypelius žemės ir auginėjusios daržoves pačios ar talkinusios kitiems.

1885 m. Pakalnės kaime gyveno 606 žmonės (iš jų net 335 moterys). Buvo likę 2 katalikai, 1 žydas ir 2 kitų krikščioniškų konfesijų išpažinėjai. Kaime buvo 84 sodybos ir nemaža keliaubučių gyvenamujų namų. Tuomet Pakalnėi priklausė jau 1134 hektarai žemės (iš jų vos

73 ha arimų bei daržų, 865 ha pievų). Dirbamos žemės, ypač pievos, buvo gerais verstinamais kaip derlingos ir pelningos.²¹

Iš labai didelio ir spartaus kaimo valdų išplėtimo (matyt, įsigyjant valstybinių ar parceliuoto dvaro pievų plotus) matyt anuometinis Pakalnės kaimo ekonominis pajęgumas. Pakalnė buvo minima kaip vienės didžiausių kaimų Rusnės parapijoje, žymus daržovininkyste.²²

XIX a. pabaigoje Pakalnės kaime užsiimta daržovių auginimu bei žvejyba. Dar verstasi iš didelių plotų pievų, kurias kaip ganyklas nuomodavo kitų kaimų ūkininkams.²³

1895 m. Pakalnės kaime gyveno 538 žmonės (iš jų 289 moterys), buvo 79 sodybos ir nemažai keliaučių gyvenamujų namų. Tada kaimas valdė 1121 hektarą žemės.²⁴

1905 m. Pakalnėje gyveno 452 žmonės (iš jų tik 200 vyrių). 404 iš jų buvo užrašyti kaip lietuvininkai evangelikai, dar buvo po 4 vokiečių ir lietuvių katalikus, 3 kitų krikščioniškųjų konfesijų išpažinėjai. Kaime buvo 73 sodybos ir nemažai keliaučių gyvenamujų namų. Pakalnai priklausė 1120 hektarų vertingos žemės.²⁵

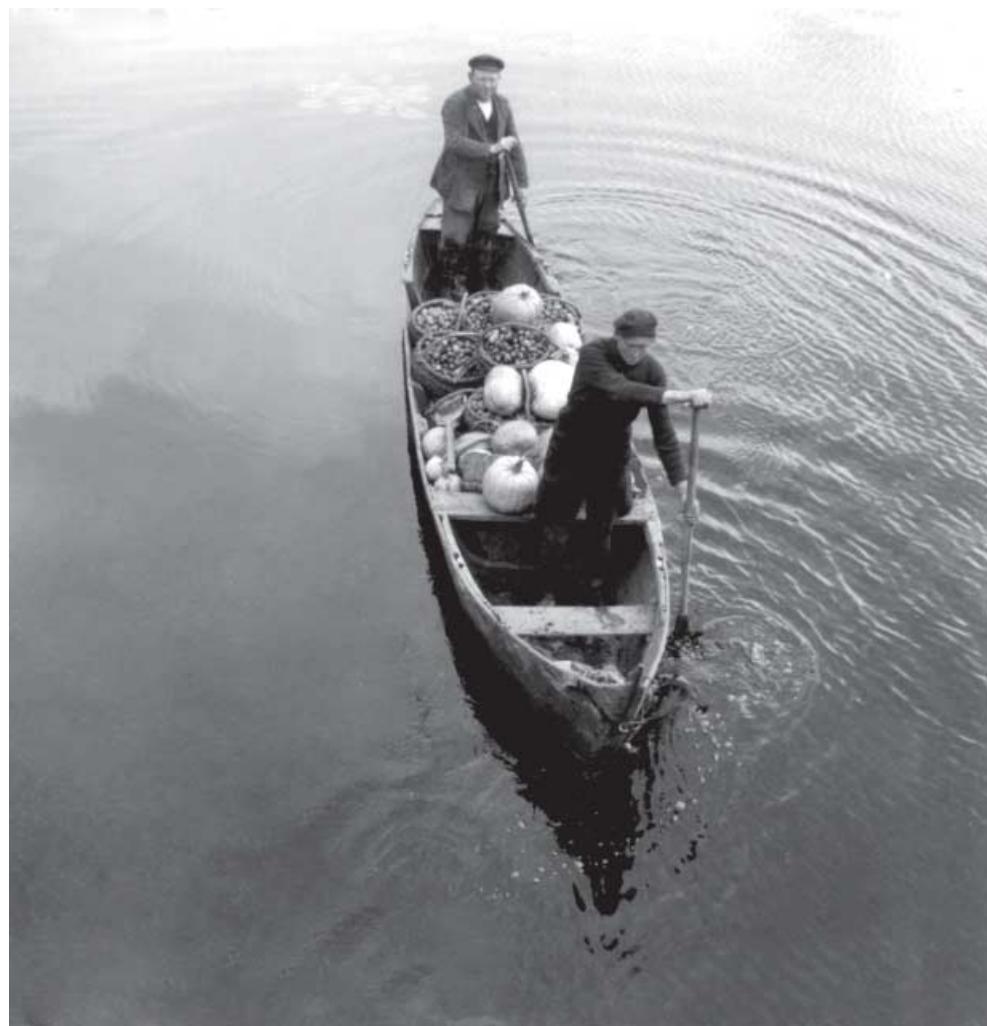
XX a. pradžioje kai kada būdavo skiriamos Pirmoji (Pakalnės upės kairiajame krante) ir Antroji (dešiniajame krante) Pakalnės. Matyt, taip buvo patogiau administruoti tris kilometrus paupiu nusidriekusį ir labai išsibarsčiusį didžiulį kaimą.

Neabejotinas Pakalnės kaimo privalumas buvo jo gamtinės sąlygos – derlingos dirvos. Tai paliudija XIX–XX a. pradžios mokesčiai už žemę – pakalniškiams už vertingus ir pelningus plotus tek davė mokėti daug brangių nei eilinių krašto kaimų žemdirbiams (1 lentelė).

1912 m. Pakalnės kaime gyveno 417 žmonių; veikė dveji užeigos namai, pieninė, kelios prekybos įmonės, darbavosi keli amatininkai (balnius, siuvėjas, kurpius,

1 lentelė. Daržovių augintojų kaimo ir tradicinės žemdirbystės kaimų žemės valdų pelningumo apmokestinimas 1885–1905 metais (žemės mokesčio dydis vienam valdui hektarui Vokietijos markėmis).

Daržovių augintojų kaimas	Žemės mokesčio dydis markėmis		
	1885 m.		1905 m.
	Arimams	Pievoms	Vidutiniškai
Pakalnė	14,10	12,92	13,27
Tradicinės žemdirbystės kaimai			
Piktaičiai	5,48	7,05	3,80
Pagryniai	3,13	3,52	3,17
Rudynai	3,13	2,74	2,04

8 pav. Surinktas daržovių derlius (moliūgai ir kita) Nemuno deltoje plukdomas įrline valtimi. XX a. pradžios nuotrauka iš Herder-Institut (Vokietija, Marburgas) fotoarchyvo.

stalius). Be žuvies, tinklų, neapdirbtos vilnos supirkimo įmonių, veikė net trys daržovių išsiuntimo firmos (joms vadovavo vietinis dvarininkas Julius Kaufmanas, Johannas Lohnertas ir Potschka).²⁶

Būdinga, kad šiuo verslu buvo užsiimama vien tik Pakalnėje – būtent tame kaime anuomet buvo svarbiausias visame krašte daržovių auginimo centras, iš kurio galėjo pelnytis ir perpirliai. Sukaupę didesnius produkcijos kiekius, jie paklausias Pakalnės daržoves galėdavo vežti ir į atokesnių didmiesčių prekyvietes. Ši aplinkybė pabrėžia buvusį Pakalnės – reikšmingiausio daržovininkų kaimo Nemuno deltoje – unikalumą.

1912 m. išleistoje Šilutės apskrities adresų knygoje²⁷ surašyti 126 Pakalnės gyventojai; joje buvo nurodytas ir žmonių socialinis statusas. Tai išsamiai neapibūdina kaimo bendruomenės (i

žinyną pateko tik dalis pakalniškių), bet atskleidžia kai kurias tuometinio kaimo ypatybes.

Ūkininkais-savininkais buvo užrašyti 44 vyrai ir 5 moterys. Dar užrašytos 3 ūkininkų dukterys ir 1 ūkininko našlė, 6 senoliai ir 4 senolės (matyt, ūki paveldėtojams perdaė karšinčiai).

Gausu buvo ir bežemių, vadinančių liuosininkų, – 25 vyrai, 9 moterys, 1 mergina ir 4 našlės.

Pakalnėje tuomet dar gyveno 7 mažažemiai, 1 nuomininkas, 5 kampininkai vyrai ir 1 kampininkė.

9 pav. Iš Nemuno deltos atplaukė lietuvininkai Priegliaus pakrantėje Karaliaučiuje iš burinių kuršvalčių miestiečiams pardavinėja bulves. Į tokias keliones dažnai išsiruošdavo ištisos šeimos; kuršvaltėse virtas valgis, ten miegota kelionės ir prekymečio laiku. Prie didmiesčio krantinių susiburdavo dešimtys kuršvalčių ir šimtai prekiautojų iš Mažosios Lietuvos kaimų. Apie 1870 m. spalvintas piešinys, etnografiškai tiksliai vaizduojantis anuometinę lietuvininkų aprangą ir tradicinės gyvensenos bruožus (tolimon kelionėn į didmiestį vykdavo ir seni, ir maži, užsišę plaukiojimai buvo iprasta kasdienybė).

Nurodyta ir konkrečių profesijų: 2 darbininkai, 2 vežikai, 4 tarnaitės, 2 mokytojai.

Iš palyginti didelio anuometinių bežemių ir pačių gyventojų kiekio matyti, kad Pakalnės kaimo tokiem žmonėms tada buvo užtektinai darbo vietu – matyt, talkindami žvejams ir daržininkams galėjo pragyventi daug samdinių.

1925 m. Pakalnės kaimo gyveno 418 žmonių, kai kurios valdė 1142 hektarus žemės.²⁸

Pateikėme beveik pusantro šimtmečio laikotarpi (1785–1925 m.) atspindinčius statistinius duomenis apie Pakalnės kaimą, iš kurių matyti, kad jo raiada buvo gana savita.

Visą šimtmetį kaimas nuosekliai augo – gausėjo tiek sodybų, tiek gyventojų (galėjusių normaliai pragyventi iš vietas verslų ir iš daržovių auginimo). 1807 m. Prūsijoje panaikinus baudžiavą, palaipsniui augant miestams, vystantis pramonei, vis daugiau kaimiečių išvykdavo iš kaimų tai į Rytprūsių miestus, tai į etninės Vokietijos gamyklas ar šachtas, kur gaudavo didesnius atlyginimus nei iš savo ūkio. Tokia Mažosios Lietuvos senujų gyventojų migracija²⁹ buvo labai ryški laukininkų – žemdirbių kaimuose, – daug smulkių ūkininkų parduodavo žemę ir išvykdavo uždarbiauti kitur.

O Pakalnės kaimo šis procesas buvo pavėluotas ir vyko lėčiau – gyventojų ten pradėjo mažėti tik pacioje XIX a. pabaigoje, bet pats kaimas žymiai nesunykė – išliko dauguma ankstesnių sodybų, sumžėjo tik gyventojų.

Matyt, tokį kaimo stabilumą lėmė svarbiausi verslai – žvejyba bei daržovių auginimas. Šie verslai sekmingai papildė vienas kitą – žūklaudavo vyrai, o daržuose dirbdavo moterys; valtys naudotos ir daržovėms plukdyti.

Daržovių auginimas, matyt, buvo reikšmingas ir socialiniu bei psichologiniu aspektais. Sezonu metu moterys daržovininkės vieną ar du kartus per savaitę vykdavo į krašto miestus, ten buvodavo gausiuose žmonių sambūriuose, parduodavo daržoves ir užsidirbdavo pinigų, kurių dalį miesto parduotuvėse išleisdavo įvairiems pirkiniams. Į tolimesnes keliones (Karaliaučių ar Tilžę) vykdavo ir daugiau šeimos narių ar pagalbininkų. Todėl Pakalnės kaimo gyventojai (ypač moterys) turėjo jausti mažesnę socialinę atskirtį nei nuošalesnių kaimų žemdirbiai, sunkiai dirbdavę ir rečiau kur išvykdavę. Matyt, tie saviti Pakalnės privalumai padėjo ilgiau išlaikyti didelį kaimą, jo gyvybingą bendruomenę, gyvas daržovininkystės tradicijas.

Kartu vyko laipsniška šio verslo modernizacija

10 pav. Didesnės lietuvininkų burvaltės Karaliaučiuje prie prekybinės krantinės Priegliaus paupyje. Gelbstintis nuo lietaus ir blogo oro burvaltės uždengtos tentais – palapinėmis iš burių. Valtyse ir krantinėje sukrautos aplukdytos dėžės ir pintinės su išaugintomis daržovėmis. XX a. pradžios nuotrauka iš Herder-Institut (Vokietija, Marburgas) fotoarchyvo.

(žr. priedą) – pagal atsiūstus katalogus prieškariu gerų veislių daržovių sėklas buvo perkamos iš Vokietijos firmų, į prekyvietes buvo keliaujama garlaiviais ar automobiliais.

1942–1943 metų Šilutės apskrities gyventojų sąraše³⁰ Pakalnės kaime buvo užfiksuoti 92 žmonės (tik dažnis anuometinių pakalniškių – gal pirmiausia buvo fiksuojami sodybų šeimininkai bei šeimų galvos), nurodyta jų socialinė padėtis ar profesija. Tuomet daugiausia kaimiečių užsiėmė žvejyba – buvo užfiksuoti 34 žvejai ir 1 moteris žvejė. Buvo surašyta 18 ūkininkų–žemdirbių, 2 žemės nuomininkai. Vienas žmogus užrašytas kaip valstietis, 2 moterys – kaip valstietės. Buvo 1 mažažemis ir 1 mažažemė moteris, 1 žemės ūkio darbininkas.

Tarp kitų buvo 4 kampininkės ir 1 kampininkas, 1 nuomininkas, 10 darbininkų ir 1 darbininkė. Buvo užrašytas 1 senolis ir 1 senolė, 3 rentos gavėjos, 2 našlės. Viena kaimietė apibūdinta tiesiog kaip „ištakėjusi moteris“.

Buvo nurodyta ir konkretių profesijų žmonių: siuvėjas, kalvis, mokytojas, mokytoja ir pirklienė.

Įdomu, kad Antrojo pasaulinio karo metais (kaip ir XX a. pradžioje) daržovių auginimas oficialiai nebuvo išskiriamas kaip atskira profesija ar išskirtinis verslas. Matyt, tuomet ne itin didelių daržų turėjimas valdžiai atrodė gana kasdieniškas, kaimams išprastas dalykas. Be to, daržais pirmiausia užsiėmė ne oficialios šeimų galvos – vyrai (apibūdinti kaip žvejai, ūkininkai ar bent darbininkai), o moterys (gal dar jaunimas ir senimas), tad daržovių auginimas veikiausiai buvo suvokiamas kaip antraelis užsiėmimas (nors ir duodavęs nemažą dalį šeimos pajamų).

Veikiausiai dėl tokio „antrarūšiškumo“ daržovininkystė anuomet nebuvo oficialiai fiksuojama statistinėse apskaitose ir nuodugniau tiriama. Tai būtų buvę sunku padaryti – augintos įvairios daržovės, jų derlius nuimintės įvairiu metų laiku, buvo parduodamas daugelyje prekyviečių, gautos nereguliarios pajamos gal nebuvo viešai afišuojamos. Kitai buvo su svarbesnėmis žemės ūkio kultūromis (grūdais, bulvėmis) – būdavo fiksuojami jų plotai, vidutinis derlingumas, būdingos kainos ir kita.

O daržovių auginimas šeimyniniuose ūkiuose liko šešėlyje, tiksliai žinių apie tai nedaug.

Tradicinės daržovininkystės ir Pakalnės kaimo likimas po 1944 metų

Deja, per šimtmečius susiklosčiusi intensyvios daržininkystės sistema visiškai žlugo Antrojo pasaulinio karo pabaigoje ir pokariu. Jau pirmaisiais sovietinės okupacijos metais iš tos sistemos nieko nebeliko – dauguma senųjų gyventojų pasitraukė į Vakarus, pasiliusieji atsidūrė visai kitoje ekonominėje santvarkoje, neteko privačios nuosavybės bei galimybės toliau tradiškai dirbti. Nebeliko iš Vokietijos firmų siųstų sėklų, susisiekimo su miestais priemonių (garlaivijų, sunkvežimių, autobusų ir kt.), o svarbiausia – klientų, kuriems būdavo parduodamos daržovės, daigai ir kita produkcija. Tradiciniai daržovininkai, savitas agrarinės kultūros socialinis sluoksnis, buvo likviduoti. Sumenko ir didysis Pakalnės kaimas, tame nebėlko daugumos senųjų sodybų bei pastatų. Pokariniai atsikėlėliai gyveno pagal savo įpročius, dar taikydami prie griežtų sovietinės sistemos aprūpomimų ir neperimdami senųjų daržovininkų tradicijų.

Išvados

1. Kai kurios daržovės Rusnės apylinkėse galėjo būti auginamos nuo labai senų laikų. Vystantis krašto ūkiui, augant miestams XVIII–XIX a. susiklostė prekinė daržovininkystė, – užaugintų daržovių perteklius buvo vežamas parduoti į miestų prekyvietes. XIX a. ir XX a. pradžioje daržovininkų veikla buvo svarbi tiekimo grandis miestus aprūpinant įvairesniais maisto produktais.

2. Daržovininkų sodybos galėjo kurtis tik ten, kur buvo derlingū ir potvynių mažiau niokojamų plotelių, tinkamų daržams.

3. Daržovininkystė užsiėmė privatūs (dažniau nedideli) ūkiai, tai būdavo šeimyninius verslus, kuriuo aktyviausiai užsiimdavo moterys.

4. Daržovininkystė dažniausiai būdavo tik vienas iš šeimos verslų (dar užsiimta pelninga žvejyba, auginti gyvuliai, kurie būdavo šeriami užaugintais šakniavaisiais, daržovių lapais ir pan., jų mėšlas buvo būtinės daržams tręsti, pavasariniems šiltlysvėms įrengti).

5. Kai kuriuose Nemuno deltos kaimuose (ypač Pakalnėje) per šimtmečius susiklostė savita agrarinės kultūros grupė – Mažosios Lietuvos daržovininkai, neturėjė analogų Didžiojoje Lietuvoje. Nusistovėjo savitos verslo tradicijos bei gyvensena (daržovių auginimas, jų plukdymas į miestų prekyvietes ir prekiavimas).

6. Daržovių auginimo verslas buvo pelningas, jis ilgam padėjo stabilizuoti, pavyzdžiui, Pakalnės kaimo gyvavimą. Jo žymesnę plėtrą ribojo gamtinės sąlygos (baigtinis derlingų plotų kiekis), rinkos apibrėžumas – keliuose krašto miestuose buvo galima parduoti tik tam tikrą kiekį šviežių daržovių (naudingesnis buvo ilgai išsilaišančių daržovių, ypač svogūnų, auginimas).

7. Tradicinei daržovininkystei, esant specifinėms pamario sąlygomis, reikėjo ilgamečių įgūdžių bei žinių, todėl užsiimant šia ūkine veikla klostėsi saviti papročiai, darbo būdai, gana neiprasta daržovių auginimo technologija.

8. Daržovininkystė galėjo būti savaip patrauklus verslas, ypač moterims, kurios periodiškai vykdavo į miestus, ten ne tik prekiaudavo, bet ir apsipirkdavo. Šis tradicinis verslas savaip jungė kaimų ir miestų gyventojus, mažino socialinę bei psichologinę atokesnį vietovių gyventojų atskirtį. Daržovininkai sparčiau skleidė miestietiškosios (Mažojoje Lietuvoje – vokiškosios) kultūros elementus.

9. Iki 1944 m. daržovininkų verslas buvo susiklostės kaip darniai veikusio krašto ūkio sudėtinė dalis. Užgriuvusi sovietinė okupacija pakirto to verslo pagrindus, iš įprastos gyvenamosios aplinkos ištūmė senuosius vietinius gyventojus, likvidavo tradicinę daržovininkystę.

NUORODOS:

- PURVINAS, M. Pelkininkų kaimai ir kolonijos Šilutės apylinkėse. Iš: *Liaudies kultūra*, 2006, Nr. 4, p. 10–20.
- MATULEVIČIUS, A. Daržininkai. Iš: *Mažosios Lietuvos enciklopedija* (MLE). T.1. Vilnius, 2000, p. 273–274.
- MANTWILL, D. Der Gemüseanbau im Deltagebiet. Iš: *Meimeler Dampfboot*, 1975, Nr. 4, p. 69–71.
- PURVINAS, M. Pakalnė. Iš: *Statyba ir architektūra*, 1988, Nr. 4; PURVINAS, M. Rusnė: gyvenvietės ir senieji pastatai pokario metais. Iš: *Rusnė*. Vilnius, 1992, p. 96–163.
- BALČIAUSKAS, J., PURVINAS, E., TYDECKIS, M. Daržovininkystė. Iš: *MLE*. T. 1. Vilnius, 2000, p. 272; PURVINAS, E., ŽUMBAKIENĖ, G. Daržovės. Iš: *MLE*. T.1. Vilnius, 2000, p. 272–273.
- FÜLLHAASE, A. *Geschichtliche Heimatkunde des Kreises Heydekrug...* Heydekrug, 1904, p. 128.
- AMBRASSAT, A. *Die Provinz Ostpreussen*. 2 Aufl. Königsberg, 1912, p. 261.
- SCHWEDE, G. A. *Der Kreis Heydekrug*. 1893, p. 8.
- SCHWEDE, G. A. *Der Kreis Heydekrug*. 1893, p. 7.
- SCHWEDE, G. A. *Der Kreis Heydekrug*. 1893, p. 7.
- RAINYS, A. ir kiti. Nemuno delta. Iš: *MLE*. T. 3. Vilnius, 200, p. 263–267.
- SEMBRITZKI, J., BITTENS, A. *Geschichte des Kreises Heydekrug*. Memel, 1920, p. 70.
- SEMBRITZKI, J., BITTENS, A. *Geschichte des Kreises Heydekrug*. Memel, 1920, p. 61.
- FÜLLHAASE, A. *Geschichte des Kreises Heydekrug*. Memel, 1920, p. 110.

15. PURVINAS, M. Pievininkų kaimai Pagėgių apylinkėse... Iš: *Liaudies kultūra*, 2007, Nr. 4, p. 41–53.
16. GOLDBECK, J. F. *Vollständige Topographie des Königreichs Preussen*. T. 1. Topographie von Ostpreussen. Königsberg u. Leipzig, 1785, p. 160.
17. *Der Regierungsbezirk Gumbinnen*. Gumbinnen, 1818, p. 31.
18. KÜHNAST. *Nachrichten über Grundbesitz, Viehstand und öffentliche Abgaben der Ortschaften in Litauen*. III Bd. 2 T. Gumbinnen, 1863, p. 26.
19. *Die Gemeinden und Gutsbezirke des Preussischen Staates und ihre Bevölkerung*. I. Die Provinz Preussen. Berlin, 1874, p. 186–187.
20. FÜLLHAASE, A. ..., p. 111.
21. *Gemeindelexikon für die Königreich Preussen*. I. Provinz Ostpreussen. Berlin, 1888, p. 208–209.
22. SCHWEDE, G. A. *Der Kreis Heydekrug*. 1893, p. 22.
23. AMBRASSAT, A. ..., p. 296.
24. *Gemeindelexikon für das Königreich Preussen*. I. Provinz Ostpreussen. Berlin, 1898, p. 208–209.
25. *Gemeindelexikon für das Königreich Preussen*. H. 1. Gemeindelexikon für die Provinz Ostpreussen. Berlin, 1907–1908, p. 92–93.
26. Leuchs. *Adressbuch aller Länder der Erde der Kaufleute, Fabrikanten, Gewerbetreibenden, Gutsbesitzer etc. ...* Bd. 11. Ostpreussen. 11 Ausgabe: 1913, Nürnberg, p. 358^a.
27. *Adressbuch für den Kreis Heydekrug*. Tilsit, 1912, p. 102–104.
28. *Klaipėdos Krašto apgyventų vietų sąrašas*. Klaipėda, 1926, p. 40–41.
29. PURVINAS, M. Migracija. Iš: *MLE*. T. 3. Vilnius, 2006, p. 106–108.
30. *Einwohnerbuch für die Stadt und den Landkreis Heydekrug*. Memel, 1943.

PRIEDAS

Daržovių auginimas Deltos krašte.
Pakalnė buvo daržovių augintojų kaimas

Daniel MANTVILL (Danielius Mantvilas)

Viena vaizdingiausių Klaipėdos turgaus dalių buvo Pilies griovio pakrantė ties turgaus hale. Ten stovėdavo daržovių augintojų iš Rusnės upės deltos valtys. Ten prekiautojos išsidėstydavo prekystalius ir ten būdavo sukrautus – priklausomai nuo metų laiko – salotos ir špinatai, ridikėliai ir svogūnų laiskai, svogūnai ir agurkai, pomidorai ir kiliaropės, žaliosios pupelės, baltieji ir raudonieji kopūstai, garbanotieji kopūstai ir burokėliai, morkos ir sétiniai taip gausiai, kad dabar tai būtų sunku išsivaizduoti.

Klaipėdiškis daržų megėjas, šiuo metu [1975 m. – M. P.] Vakaruose sklypelį žemės dirbanties, tebeaugina pupeles, agurkus ir pomidorus, kurie šaltajame Klaipėdos krašte kentėdavo nuo šalnų ir vėsos [...].

Danielius Mantvilas, tikras [Nemuno] deltos vaikas, mus „nuves“ į Pakalnę – daržovių augintojų kaimą.

Ten greta žvejybos verstasi daržovių auginimu, tam labai tiko vietinės, humusu įtręštos dirvos. Gretimuo-se kaimuose daržovių auginimas taip pat buvo rentabilus. Tuo kaip paveldimu verslu užsiimdavo ne vien žemės nuomininkai ir smulkieji ūkininkai, bet, pagal seną tradiciją, ir daugiau kaip 100 margų [apie 25 ha – M. P.] valdę valstiečiai turėdavo plotą daržovėms auginti.

Netrukus po Kalėdų jie pradėdavo rūpintis sėklų įsigijimu. Dėl senų ryšių viena didelė daržovininkystės firma iš Erfurto ir kitos įprastai atsiųsdavo savo sėklų katalogus. Atsargūs valstiečiai skaitydavo daugelio sėklų augintojų katalogus, lygindavo kainas. Siučiant bendrą kaimo bendruomenės užsakymą už pirkimą urmu būdavo galima gauti nuolaidą. Todėl katalogas keliaudavo iš trobos į trobą, visos šeimos susėdusios už stalą aptarinėdavo rūšis bei kiekius. Vyraudavo konservatyvus nusistatymas, retas, tikėdamasis didesnio pelno, bandydavo naujas rūšis.

Vieną dieną laiškanešys į namus atnešdavo paketą su [užsakytomis] sėklomis. Dar viešpataudavo žie-ma ir žemė būdavo įšalusi. Upėje tebestovėdavo ledai. Tačiau moterys jau aptarinėdavo: kas žino, kaip anksti tais metais galima pradėti sėklų daiginimą? Pirmeji [su daržovėmis] į turgų patekė nustatydavo brangiausią kainą. [...] Šiltuose tvartuose sėklas dieg-davo į dėžutes. Pakalnėje šiltnamiai nežinoti. Pasakoja, kad kai kuriuose namuose iš lentų būdavo įrengiamos lysvės, ant šiltų stubos [gyvenamosios patalpos] grindų daiginti augalai, ypač ridikėliai. Visa-dā naudotas sodybvietės pietinis pakraštys, kuriamė žemė anksčiausiai atsildavo. Ten daigams sėdavo pirmuosius burokėlius. Įgudusiai prižiūrėdavo, kad ta dirva pernelyg neatvėstu. Valgomujų bei pašarinių runkelių [griežčių, sétinių – M. P.], kopūstų daigus tek dav'o rūpestingai auginti, dengti juos nuo nakties šalnų. Daigai pintinėse keliaudavo į Šilutės turgų, kur krašto gyventojai noromis juos pirkdavo. Taigi dai-gai į namus atnešdavo pirmuosius [tuo sezono – M. P.] pinigus.

Kai apylinkės tiek pradžiūdavo, kad vežimo ratai giliau neklimpdavo, į laukus veždavo mėšlą. Rudeni-niu mėslavežiu neužsiimta dėl potvynių. Pagal seną paratimą suardavo ilgas, dviejų rankų ilgio platumo lys-ves. Jų viršu išlygindavo su akėciomis, tarplysvius kastuvu pagilindavo iki maždaug 70 cm – iškastą žemę mesdavo ant lysvių. Lysvių šonus suplūkdavo kastuvu, kad neslinktų žemė. Dirvą gerai supurendavo grėbliu.

Gilius tarplysvius įrengdavo tam, kad lysvės grečiau išdžiūtų ir sušiltų. [...] Vėliau propaguota daržovių sėja eilėmis plačiame lauke. Tačiau [...] skustasi:

„Moterų neįmanoma ištraukti iš tarplysvių“ [vis tiek laikytasi iprastų aukštų lysvių – M. P.].

Lysvėse sėdavo morkas ar griežčius. Jie nelikdavo vieni – tarp jų įmaišydavo ridikelių, baltujų ridikų arba ankstyvųjų salotų, apjuosdavo cukriniais žirniais. Apsėtą plotą suplūkdavo lenta, kad sausi vėjai neišpustytų smėlio. Kai ridikeliai ir baltieji ridikai [vadinami „ledo varvekliais“] būdavo nurauti, o salotų daigai persodinti į tikras vietas, morkoms likdavo laisva erdvę [...]. Kartais tarp morkų dar įmaišydavo aguoną, nors tos dvi kultūros [viena kitai – M. P.] trukdydavo.

Iki Joninių į savo vietas reikėjo pasodinti ir vėlyviasias daržoves. Iki to po stiklu arba namuose auginti agurkų ir pomidorų daigai jau tikdavo sodinti. Agurkams kladavo storą sluoksnį mėšlo. [...] Agurkai būdavo itin lepūs. Reikėdavo turėti omenyje šiaurės vėjus ir nakties šalnas. Todėl viską reikėjo daryti laiku, puoselėti pasodintus augalus, ruoštis visiems galimiems atvejams. Agurkų lysves įrengdavo tarp javų juostų – užuovėjos. Deltos daržų kraštovaizdžiui būdavo būdingos apsauginės tvorelės iš stačių nendrių stiebų, kaupusios Saulės šilumą ir saugojusios nuo šalto vėjo. Ginantis nuo šalnų (būdavusių ir gegužės mėnesi), agurkai ir pomidoriai būdavo apklojami dembliais.

Pavasaris pas mus paprastai būdavo labai sausas. Netrukus gatvėse dulkėdavo. Tuo metu aukštosioms lysvėms kildavo pavojas, kad jos perdžius, kad vėjas išpustys dirvą. Būtinai reikėjo gausaus laistymo. Tam naudodavo velkamas šlajas, ant kurių pritvirtindavo statinę. Ją nutempdavo į paupi. Į vandenį įsibrisdavo vandens pylėjas – dažniausiai mokyklinio amžiaus vaka su paraitotomis kelnėmis [...]. Jei laukai būdavo arčiau upės, vandenį su naščiais ir kibirais nešiodavo moterys [...].

Neužsiėmusieji vien tik daržovių auginimu po Joninių pradėdavo šienapjūtę. Kol ši tēsdavosi, daržovių lysvės labai apželdavo žolėmis [...].

Agurkus kasmet reikėdavo sodinti vis naujoje vietoje. Tam naudota pieva ar ganykla, jų ruožas būdavo iš naujo suariamas ir parengiamas dirva. Tokia žemė ypač gerai tikdavo agurkams ir be didesnio rūpesčio užtikrindavo rekordinius aguročių derlius.

Moliūgai būdavo mėgstami. [...] Pieniška moliūgų sriuba namuose būdavo laukiamas valgis. Saldrūgščiai pataisyti moliūgai popiet būdavo geriausias desertas senam ir jaunam. Moliūgams sodinti iškasdavo pusmetrio gylio duobę, į kurią pridėdavo mėšlo iš tvarto. Tos „gūžtos“ viduryje sodindavo daigą ar sėdavo sėklą. Ne retai užaugdavo pusės centnerio [apie 50 kg] svorio moliūgai. Atsimenu apie 90 svarų moliūgą, kurį iki namų teko ridenti.

Iš kopūstų rūsių ypač auginti baltieji (ankstyvieji bei vėlyvieji). Briuseliniai, garbanotieji, žiediniai ir raudonieji kopūstai taip pat būdavo auginami, bet jų būta nedaug.

Sunku būdavo auginti krienus. Jų šaknis buvo galima iškasti ne anksčiau kaip po trejų metų. Tai visada būdavo retesnė prekė. Turguje krienų šaknys buvo parduodamos tik saviemis klientams, pirkdavusiems agurkus. Krienai būdavo mėgstamas ir nepamainomas prieskonis rauginant agurkus (ir aguročius).

Svgūnus labai pirkdavo tik vidurvasarį. Rudenį paklausesni būdavo raudonieji svogūnai iš pamario kaimų Tovės, Lujos ir Karklės [nuo 1920 m. likusių Vokiečijos valdose – M. P.]. Daržovininkystės sezonu svarbiu momentu priežodžiuose buvo minimas pupelių žydėjimas [...]. Ankstyvosios bulvės nebuvo itin reikšmingos – mieste jas vis tiek labai pirkdavo.

Pabréžtina, kad daržovių auginimu užsiėmė moterys. Vyrai joms padėdavo tik parengti lysves ir prireikus nešioti sunkumus. Prekyba buvo moterų reikalas. Reikėdavo paruošti šviežias daržoves – tiesiai iš lysvės. Jas nuplaudavo, surišdavo į ryšulėlius ir supakuodavo. Tam naudotos pakrantėse želusios nendrės (vadintos švilpiais). Surinktas nendres savaitę džiovindavo [...].

Iki 1923 m. moterys iš [Nemuno] deltos pirmiausia vykdavo į Tilžės turgų. Nemunu vykdavo į trečiadienių ir šeštadienį turgus. Antradieniais ir penktadieniais 13 valandą iš Rusnės išplaukdavo garlaivis „Kondor“. Vakare jis jau būdavo Tilžėje, kur sustodavo ties Šenkendorfo aikštė [Schenkendorfplatz], netoli nuo prekybos vietų. Nuolat Tilžės turguje prekiaudavusios moterys netoli turgaus nuomodavosi privačią nakvynę. Kitos nakvodavo garlaivio kajutėje, sėdėdamos ant kėdžių jos ten snausdavo arba su krepšiais lükuriuodavo turgaus aikštėje.

Į Tilžę dar buvo galima atvykti ir turgaus dienos ryta. 5 valandą ryto iš Rusnės į Tilžę plaukdavo garlaivis „Kaiser“, vėliau „Russ“. Rusnės kepėjas Lorenzas jau 4 valandą ryto atidarydavo savo įstaigą, kad einantys į garlaivį keleiviai galėtų nusipirkti šiltų bandelių, laive jos tiko pasivaišinti prie karštos kavos.

Šio garlaivio Tilžėje laukdavo nešikai su vežimėliais. Turgaus prekyba jau būdavo įsibėgėjusi. Svarbiausia būdavo užsiimti geresnę vietą. Todėl su pintinėmis bėgte bėgdavo į turgavietę Šenkendorfo aikštėje. Užsiėmus savają vietą ir išdėsčius prekes aplinkinių klausinėta, kokios tądien kainos. Tvirtų kainų nebūdavo. [...] Viešam klientui pardavus pigiau ir nesant konkurencijos, kitiems jau parduodavo brangiau. Rotušės laikrodžiu parodžius vidurdienį, kainos sparčiai krisdavo. Ateidavęs Tilžės prekybininkų būrys [daržovių] likučius supirkdavo už pusę kainos.

Lygiai pirmą valandą atcidavo gatvių šlavėjai. Dar nepasitraukusiems iš aikštės tek davio springti dulkių debesiu. Tuščias dėžes bei krepšius su pagalbininkais greitai nunešdavo į garlaivį. Kajutėse laukdavo gausus užkandis. Būdavo padėta rūkyto ungurio su balta duona, lašinių su juoda duona, gerdavo alų ir limonadą, skanaudavo spurgas su kava. Vėliau ant stalo tuštindavo pinigines, monetas rikiuodavo į tvarkingas krūveles – būdavo skaičiuojamos gautos pajamos. Dar likdavo apie dvi valandas pirkiniams įsigyti ir kitoms užduotims atliliki. Garlaivui sušvilpus pirmą kartą, iš [prekybinės] Aukštostos gatvės moterys suk davio atgal ir bėgdavo į laivą.

Rusnėje grįžtančios namų šeimininkės laukdavo tėvas, vyras ar sūnus su arkliniu vežimu. Namuose aptarnėtos turgaus naujienos. [...] Šeima pasakodavo, kas motinai išplaukus déjosi namuose.

[Nuo 1923 m. Klaipėdos kraštą valdant Lietuvos Respublikai] pasidarė keblu lankytis Tilžės turguje. Reikėjo gauti leidimą – sienos kortelę vadinamajam mažajam pasienio susisiekimui. Vokiečių muitininkai Tilžėje Klaipėdos krašto „užsienietes“ tikrindavo priekabiai. Tilžėje nusipirktas prekes vėlgi priekabiai tikrindavo lietuviškoje muitinėje. Daržovių augintojai daugiausia persiorientavo į Klaipėdą ir Šilutę, bet ten tek davio konkuruoti su žydais iš [Didžiosios] Lietuvos pasienio. Tie į turgų atveždavo ankstyvuosius agurkus iš Galicijos, jais prekiaudavo gatvėse. Klaipėdoje ir Šilutėje nebūdavo tokios daržovių paklausos kaip Tilžėje. Ieškodami išcieties su valtimi plaukdavo visai savaitė, apsistodavo [Klaipėdos] pilies griovyje arba Šyšoje [Šilutėje] ir kasdien prekiaudavo. Nusižiūrėjus į žydus su daržovėmis vaikščioti nuo durų prie durų. [...]

Dar prisimintini laikai, kai į Klaipėdą bei Tilžę neplaukdavo garlaiviai. Tuomet buvo tik dvi galimybės: vykti į turgų su arkliniu vežimu ar su valtimi. Su prikrautu vežimu kelionė iki miesto [Tilžės] su postoviais trukdavo dylika valandų. Kelionė valtimi nuo Pakalnės iki Tilžės užtrukdavo apie 24 valandas. Tekdavo plaukti prieš srovę. Burės padėdavo tik pučiant stipriam ar pusētinam vėjui. Daržovių prikrauta valtimi nebūdavo įmanoma manevruoti. Tekdavo valtį vilkti, vėl susiduriant su sunkumais, nes pakrantėse stovėdavo sielai ir krovininiai laivai arba gausios bunos – [špikdamiai] [...].

Pirmasis garlaivis, periodiškai plaukdavęs iš Rusnės į Tilžę, buvo „Henriette“. Apie 1905 m. laivinininkas Visbaras [Wisbar] nupirko [laivą] ir kelis metus rengė vilkiko reisus prieš srovę. Po „Kondoro“ į keliones Nemunu įsijungė [garlaivis] „Herta“. Galop Rusnėje atsidarė dvi sunkvežimių įmonės, kurių maši-

nos su daržovių augintojomis važiuodavo į Panemunę [prie Tilžės] ir Klaipėdą.

Iš vokiečių kalbos išvertė Martynas Purvinas.

Pastaba: D. Mantvilo atsiminimai buvo paskelbti Klaipėdos krašto išeivijos leidinyje „Memeler Dampfboot“ 1975 m. balandžio mėn. Nr. 4.

Villages of Vegetable Growers on the Nemunas Delta: Aspects of the Traditional Mode of Life and Development of the Pakalnė Village

by Martynas PURVINAS

Due to natural conditions prevailing in the territory of the Nemunas Delta vegetable growers in Lithuania Minor, the northern part of East Prussia, formed a separate group of agrarian culture. Its centre was the Pakalnė Village situated on both banks of the river.

Local inhabitants were involved in different business activities: the men's occupation was fishing, and women grew vegetables in the fertile areas where the harvests were rich.

The specific market-garden system was formed in the 18th–19th centuries. Vegetables were brought to the town markets by sail boats. Regular steam-boat voyages started at the beginning of the 20th century. Female vegetable growers used to visit the town market 1–2 times during each season. They sold the harvest goods and bought necessary things for their families. During longer trips they were assisted by other family members. Women had their personal clients, as the vegetables from the Pakalnė Village were especially valued (most of all, onions).

It should be pointed out that an original vegetable growing system was worked out there. Broad beds of 0.7 m height were formed to grow vegetables of several sorts. The vegetables were adequately prepared for selling, i.e. packed in the reed that grew by the riverside of the Nemunas.

Long voyages during which the people lived in their wooden sail boats and used them as a place to stay when reaching the town were a common experience. Vegetable growers visited the towns more frequently than other farmers.

Their farmsteads were located by the riverside and hence were made suitable for dwelling during regular floods. Vegetable growing was a profitable business that allowed to preserve stability in the village.

Up to World War II an effective market-garden system operated in the territory that was later destroyed by the Soviet occupation. Local inhabitants were dislodged by the Soviet system that forbade any profitable private activity. Therefore, the traditional market-garden activity was cut off. Its former existence has been recorded in historical sources and written reminiscences.

Miesto liaudiškosios kultūros kūrimas: vilniečių vestuvės

Irma ŠIDIŠKIENĖ

Miesto gyventojai etnine ir socialine priklausomybe paprastai yra įvairūs, todėl miesto kultūrinė aplinka yra daugiaiypė, polifoninė. Tuo ypač pasižymi Vilnius, ja-me nuo seno glaudėsi įvairių etninių ir socialinių grupių gyventojai, kurių vieni puoselėjo savo etnines kultūras, kiti asimiliavosi ir integravosi į bendrą miesto kultūrą.¹ Etnologinių miesto kultūros tyrimų Lietuvoje nėra daug, tačiau kiekvienas jų, papildydamas kitus, at-skleidžia vis naujus, netikėtus rakursus. Šis tyrimas taip pat tik šiek tiek tegali prisdideti prie Vilniaus miesto liaudies kultūros² pažinimo. Straipsnio objektas – vilniečių vestuvės (jų pagrindiniai simboliniai veiksmai). Tyrimo tikslas – išanalizuoti, kaip kuriamą liaudiškoji miesto kultūros aplinka. Lyginamasis tyrimo metodas. Išvados – iš šio tyrimo matyti, kad vilniečių vestuvėse pastebima papročių konvergencija (suartėjimas), tarpkultūrinis reiškinys, formuojamas (mini) aplinką, kuriose at-skirios liaudies kultūros patirtys susilieja; pastebimos ryškėjančios pavienių etnosų etninio tapatumo paieškos. Iš šiam tyrimui surinktų duomenų matyti vilniečių vestuviu ypatybės, jų kultūra apibūdintina kaip dzūkiškų ir aukštaitiškų bruožų turinti papročių sankaupa.

Prasminiai žodžiai: Vilnius, miesto liaudiškoji kultūra, vestuvės.

Viena iš liaudiškosios kūrybinės raiškos, viešo bendravimo erdvę yra vestuvės. Wendy Leeds-Hurwitzas pažymėjo, kad „teoriškai visos vestuvės, su tam tikromis išimtimis, yra bent minimaliai tarpkultūrinės. Vestuvėse dalyvauja individai iš skirtinės šeimų, kiekvienai jų turi savas tradicijas, jie įsilieja į naują visumą, kur vėl sukuriamos savos tradicijos“.³ Vestuvėse sukuria ma kultūrinė aplinka jų dalyviams ir aplinkiniams yra suprantama. Kaimo kultūroje aplinka vietiniams gyventojams yra natūraliai suprantama. Kaimo gyventojai su-siduria su žmonėmis, kuriuos jie gerai pažista ir yra įpratinti prie didelio bendravimo intymumo ir mažo masto santykii, o miesto gyventojai vienas kitą pažista siaurose srityse. Tai mažai ką bendra turi su šeima ar draugyste.⁴ Miesto kultūra yra polifoniška, bet ir orien-

tuota į vyraujančios etninės grupės ar daugumos kultūrą. Iš W. Leeds-Hurwitzo tyrimų JAV matyti, kad skirtinė etninių grupių sutuoktinė vestuvėse pasirenka mos tos vietovės, kur vyksta vestuvės, tradicijos, kad toje vietoje gyvenantys žmonės galėtų suprasti ir pri-imti vedybas.⁵ Kyla klausimas, kokioje aplinkoje, kurią sudaro susirinkusieji į vestuves (jie, kilmės požiūriu, gali būti iš įvairių vietovių) ir vieta, kur jos vyksta, kuriamos vilniečių vestuvių apeigos. Iš Vilniaus miesto gyventojų, kėlusiu vestuves, „Vilniuje gimė tik 8 proc. dabartinių vilniečių tėvai [1993 m. tyrimų duomenys – I.Š.]. Daugumos tėvai gimė kitur Lietuvoje. (...) Dauguma jų lietuviai. Iš Lietuvos suvažiavo trečdalis Vilniaus lenkų ir 14 proc. rusų“.⁶ Paprasta statistika negali atskleisti, kokią kultūrą puoselėja gyventojai, at-vykę iš kitų vietovių (kitos aplinkos). Etnologinių tyrimų apie miesto, konkretiai Vilniaus, gyvenimo ciklo papročius nėra daug. Antanas Daniliauskas,⁷ lygindamas XX a. aštuntojo dešimtmečio Vilniaus ir Kauno pramonės darbininkų vestuves, išskyrė du miestiečių vestuvių tipus, nagrinėjo pasiruošimo (sprendimo dėl jų pobūžio, svečių pakvietimo, pulko simbolius) vestu-vėms klausimus, nustatė etninius vestuvių raidos dësningsumus. Rasos Paukštytės-Šaknienės straipsnyje apie vilniečių krikštynas, remiantis atliktais lauko tyrimais, daroma viena iš išvadų, kad „šeimos papročių perdavimo ir pasisavinimo procesą lėmė kultūrinė aplinka, iš kurios kilę respondentas, o dar daugiau – gyva žodinė šeimos tradicija. (...) pastebima tradicinių krikštynų apeigų sekularizacija miesto aplinkoje, taip pat ir faktas, jog vilniečių krikštynose gausu įvairių papročių, ypač atsineštų iš Dzūkijos, tačiau kultūriškai svetimoje aplinkoje išlaikę senąją formą jie prarado daugelį ankstesnio turinio bruožų. Tuo tarpu kitų Lietuvos regionų specifišumas ne toks pastebimas“.⁸ Natūraliai kyla klausimas, kodėl daugiausia pastebėta būtent dzūkų kultūros elementų, nors apklausta ir žmonių, kilusių iš kitų regionų – iš Aukštaitijos tiek pat, kiek ir iš Dzūkijos?⁹ Tuo labiau kad P. Kalnias straipsnyje (tiesa, jis kalba daugiau apie aplink Vilnių esančią terito-

rija) nustatė, kad „Vilnius ir jo apylinkės yra dviejų etnografinių Lietuvos regionų – Aukštaitijos ir Dzūkijos (pastaroji yra į pietus ir pietvakarius nuo Vilniaus, pradedant Trakų ir Šalčininkų rajonais) – sandūroje“.¹⁰

Paminėtinas ir Alinos Tomaševič bei Jono Mardosos straipsnis¹¹ apie Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose XX a. pab. – XXI a. pr. gyvenusių lenkų vestuves. Pagal K. Łeńska-Bąk studijoje pateiktą¹² tyrimo modelį, autoriai pasirinko tam tikras vestuvių dramaturgijos scenas, kurių lygino tarp lenkų Lenkijoje ir lenkų Lietuvoje (minėtų rajonų), taip pat su tradicinėmis Lietuvos lietuvių, ypač Dzūkijos regiono, vestuvių apeigomis. Nors šis straipsnis nėra skirtas Vilniaus miesto gyventojų vestuvėms tirti, mūsų tyrimui jis aktualus dėl gilesnio Lietuvos lenkų vestuvių papročių savitumo atskleidimo.

Pažymėtinas ir Akvilės Motuzaitės straipsnis „Šiuolaikinės lietuvių vestuvės Vilniaus mieste“.¹³ Jame daugiau dėmesio skiriama vestuvių struktūrai ir šiuolaikinių vestuvių tipams, kurių ryšys su vilniečių kilme vietovės ir etninės grupės priklausomybės aspektu netyrinėtas.

Darydami prielaidą, kad miesto kultūros apylinkė vilniečiai kuria priklausomai nuo jų kilmės vietas ir etniškumo, keliamė tikslą tyrinėti, kokia liaudiškoji kultūra kuriama Vilniuje. Tyrimui pasirinkti pagrindiniai vestuvių apeigų simboliniai veiksmai ir simboliai. Keliami uždaviniai: 1) nustatyti santuokos formos ir pobūdžio pasirinkimo motyvus; 2) išanalizuoti kontaktinius (sutikimas – išleidimas ir prisistatymas – priėmimas) ir simbolinius statuso keitimo veiksmus, palyginant, sutampa ar skiriasi jų pobūdis priklausomai nuo skirtinės jaunuju kilmės vietas ir etninės grupės priklausomybės.

Medžiaga tyrimui sukaupta 2006–2007 metais, didžioji jos dalis yra surinkta J. Mardosos vadovaujamų Vilniaus pedagoginio universiteto studentų pagal I. Šidiškiencės sudarytą ankетą „Vestuviniai simboliai“. Straipsniui panaudoti 28 vestuvių, kurios vyko XX a. aštuntuoju dešimtmeciu – XXI a. pradžioje, aprašai.¹⁴ Atsitiktinai pasirinkti pateikėjai, žinoma, nereprezentuoja vilniečių visumos, į tyrimą, be lietuvių, iš kitų etinių grupių pateko tik rusai, baltarusiai ir lenkai, tačiau tai leidžia pastebėti kai kuriuos dėsningsumus. Turimos medžiagos pagrindu apibū-

dindama vilniečius, pagal jaunuju kilmę vietas ir etninės grupės atžvilgiu juos susirkšciai į 3 grupes. Abu pirmos grupės jaunieji pagal kilmę, vietas atžvilgiu – vilniečiai; antra grupė: vienas iš jaunuju – vilnietis, trečioji: abu kilmės atžvilgiu – ne vilniečiai, nors vestuves kėlė tapę vilniečiais.

Jaunuju porų grupės pagal jų kilmę vietas atžvilgiu (apklausos duomenimis):

Vilniečiai	Vienas vilnietis	Abu sutuotiniai pagal kilmę ne vilniečiai
Lietuvių – 3 šeimos ¹ Lenkų – 4 šeimos ² Rusų – 1 šeima (b. 2326 (15)) Mišrios: - lenkė, baltarusis (b. 2326 (30)) - lenkė, lietuvis (b. 2327 (24)) - rusė, lietuvis (b. 2326(9))	Nuotaka – vilnietė lietuviė, o sutuotinė: - lietuvis (Paberžės sen., Vilniaus r.) (b. 2326(20)) - lietuvis (Alytus) (b. 2326(29)) - lietuvis (Marijampolė) (b. 2326(5)) - lietuvis (Žiežmariai, Kaišiadorių r.) (b. 2326(21)) - lietuvis (Tryškiai, Telšių r.) (b. 2326(10)) - lietuvis (Kaunas) (b. 2326(12)) - lietuvis (Dargužiai, Valkininkų sen., Varėnos r.) (b. 2326(13)) - rusas (Kaunas) (b. 2326(1))	Lietuvių (Onuškio sen., Trakų r.) (b. 2326(28)) Lietuvių (Panevėžys) (b. 2326(23)) Lietuvių (Alytus) (b. 2326(27)) Lietuvių (Kaunas) (b. 2326(31)) Lenkai (Bezdony, Vilniaus r.) (b. 2327(19)) Lenkė (Šalčininkai), baltarusis (Rokiškis) (b. 2326(24))
	Jaunikis – lietuvis vilnietis, o sutuotinė: - lietuviė (Kaunas) (b. 2326(2)) - lietuviė (Jasiūnai, Šalčininkų r.) (b. 2326(4)) - lenkė (Joniškis, Molėtų r.) (b. 2326(22))	

¹ LII ES, b. 2326 (19), (25), (8).

² LII ES, b. 2326 (11), (26), (16), b. 2327 (16).

Kaip matyti iš lentelės, pagal kilmę vilniečių jaunuju tyriame yra 33, o ne vilniečių – 23. Apklaustų pateikėjų duomenimis, vestuvės dažniausiai keltos pas nuotaką (dalyvauja daugiau jos giminaičių, vyksta jos gyventoje ar tuo metu gyvenamojoje vietovėje; jei vestuvės vyksta pas jaunikį, atitinkamai daugiau būna jo aplinkos žmonių). Pirmos grupės (iš viso 11 aprašų) jaunieji 5 kartus vestuves kėlė pas nuotaką, 4 kartus – kitur, tai reiškia, išnuomotoje sodyboje, restorane, kavinėje (tokios vestuvės dažniausiai organizuojamos abiejų šeimų kartu), 2 kartus vestuvės keltos abiejose jaunuju pusėse (lenkų ir rusų šeimose). Iš antros grupės (11 aprašų, vienas iš sutuotinių vilnietis, dažniausiai nuotaka; iš jų 2 santuokos su rusu ir lenke – mišrios)¹⁷ vestuvės keltos: po 2 kartus pas nuotaką (Kaune ir Vilniuje) ir abiejose jaunuju pusėse (Vilniuje ir Dargužiuose, Alytuje), 3 – pas jaunikį (Vilniuje ir Paberžės ap., Pikeliskių k. – toliau Paberžė) ir 4 kartus ne jaunuju (ar jų tėvų) gyvenamoje vietovėje, o kitur. Trečiosios grupės jaunieji (6 aprašai) 4 kartus vestuves kėlė pas nuotaką, po vieną kartą panevėžiečiai vestuves kėlė abiejose pusėse, o kauniečiai – kitur.

Taigi visose grupėse, nepriklausomai nei nuo etninės grupės, nei nuo jaunuju kilmės vietas atžvilgiu, išlieka paprotys kelti vestuves nuotakos pusėje (11 kartu).¹⁸ Tik du kartus vestuvės vyko jaunojo pusėje (antroji pateikėjų grupė). Išliko ir paprotys kelti vestuves abiejose jaunuju pusėse (6 kartai). Vis dažniau vestuvės keliamos ne namuose, o išnuomotoje sodyboje, restorane ir panašiai (11 kartu). A. Daniliausko duomenimis, XX a. aštuntame dešimtmetyje Vilniuje pramonės darbi-

ninkai vestuves taip pat kėlė dažniausiai nuotakos pusėje, o keltos kaime dažniausiai buvo keliamos abiejose pusėse.¹⁹ Mano tyrimų duomenys kiek skiriasi nuo A. Motuzaitės pateiktųjų, tačiau bendra tendencija tokia pat. A. Motuzaitė pažymėjo, kad dažniausiai vestuvių vakarėlis buvo rengiamas kavinėje, restorane ar kitoje viešoje erdvėje, o vestuvės pas jaunosisos tévus, jos duomenimis, švenčiamos nedažnai.²⁰ Iš mano duomenų matyti, kad nuotakos pusėje vyko tiek pat vestuvių, kiek ir kitose vietose. Taigi šiame straipsnyje tiriamos labiau vilnietiškos (jaunuju kilmės vietas atžvilgiu 55 proc.) ir daugiau lietuvių tautybės asmenų vestuvės. Vestuvės kiek dažniau keltos Vilniuje ar Vilniaus apylinkėse – vyrauja vilniečių vestuvės; kitose Lietuvos vietovėse vestuvės švētos 11 kartu (abiejose pusėse keltos vestuvės suskaičiuotos atskirai).

Santuokos forma

Santuokos formos pasirinkimą pirmiausia sąlygoja juridinės galimybės. Lietuvoje nuo XX a. vidurio iki XXI a. pr. civilinė metrikacija (toliau – CM) buvo vienintelė juridiškai įteisinta santuokos forma. Tokią, kurie buvo pasirinkę tik ją vieną, užfiksuoti 4 atvejai, iš jų po dvi kitų etninių grupių ir lietuvių²¹ šeimas. Dauguma apklaustųjų tuokėsi ir CM, ir bažnyčioje, dažniausiai tą pačią dieną (tik trys santuokos vyko ne tą pačią dieną). XXI a. pr. jau užfiksuojami atvejai, kai buvo pasirinkta tik bažnytinė santuoka.²²

Jauniesiems vertinant, kuriai iš santuokos formų yra teikiama daugiau reikšmės, išryškėja religinis ir/ar pilietinis asmens tapatumas. Buvo klausta, kuri iš santuokos formų jiems yra iškilmingesnė ir kuri svarbesnė. Pateikėjai, kurie CM vertino ne tik kaip svarbią juridine prasme, bet ir iškilmingą, reikšmingą, jaučią pilietinį tapatuma.²³ Dažnai abi santuokos formas pateikėjos sutapatindavo ir būtent bažnytinę santuoką vertindavo tiek kaip iškilmingesnę, tiek kaip svarbesnę (6 kartai).²⁴ Keletas pateikėjų išskyrė CM santuokos svarbumą sakydami, kad ji oficialesnė, geriau dokumentai tvarkomi (6 kartai), iš jų pusė kitataučių ar mišrių šeimų.²⁵ Tačiau dažniausiai bažnytinės apeigas kaip svarbesnes išskyrė vilniečiai (iš kurių nemažai lenkų) teigdami, kad tai yra „gilesnė, prasmingesnė ir rimtesnė ceremonija“, „abu esam katalikai, todėl yra svarbiau tuoktis Dievo namuose“²⁶ arba pabrėždami priesaiką: „Tikresnė jungtuvių dalis, nes duodama priesaika, o tai yra labai svarbu tikinčiam žmogui“²⁷ kiti, šiuo atveju kauniečiai, tai laikė šeimos tradicija, nes „visi tuokėsi bažnyčioje“.

Iškilmingesnės, estetinė ir dvasinė pasitenkinimą labiau teikiančios taip pat dažniausiai bažnyčioje atliekamos apeigos: jos gražesnės, ypatinga atmosfera, ramesnė ir jaukesnė aplinka.²⁸ Vadinas, vyrauja religinis vilniečių tapatumas, kaip ir tiriamuoju laikotarpiu kitur Lietuvoje.²⁹ Tik 3 kartus besituokiantieji iškilmingesnėmis laikė CM – tai pilietiško tapatumo pasireiskimas: vieni iš jų tuokėsi tik CM, o kiti du registravo abi santuokas. Vadinas, vilniečių santuokos formos pasirinkimo ir vertinimo būdai nesiskyrė nuo kitų vietovių lietuvių, tik lenkai kiek emocingiau akcentavo religinį tapatumą.

Vestuvių pobūdis ir vestuvių apeigų reikšmė

Iš sprendimo dėl vestuvių pobūdžio matyti jaunuju branda, savarankišumas, jų santykis su tėvais ar pozūris į tradicijas. Dideles vestuves kėlė dauguma iš tyrimo metu apklaustų asmenų. Jų nuomone, didelės vestuvės yra tokios, kai jose dalyvauja nuo 45 iki 150 ir daugiau (net 300) žmonių. Pričastys, kodėl buvo keliamos didelės vestuvės, nurodomos labai įvairios ir kartu panašios. Pirmasis faktorius – tėvai, antrasis – jaunuju noras, trečasis – manoma, kad „tokios tradicijos“. Tiriamojo laikotarpio vilniečių jaunuju ir jų tėvų noras kelti vestuves dažniausiai sutapo.³⁰ Labai dažnai būdavo patenkinamas tėvų noras pakvesti giminės (lietuvių ir lenkų) ir savo vaikams surengti šventę, kad būtų ką atsiminti, nes tai svarbus gyvenimo įvykis, ar tiesiog prisilaikė papročių, kad „taip reikia“ (vilniečiai ir kauniečiai). Kiti pažymėjo, kad ir patys to norėjo, nes tokia proga norėjo visus matyti (vilniečiai lenkai ir panevėžiečiai), juk „vienąkart teki“.

Norus kelti dideles vestuves kartais aprūbojo nenumatytos aplinkybės (pavyzdžiui, neseniai buvusios laidotuvės). Nesutapimai tarp tėvų ir jaunuju norų pastebėti XX a. 8–9 dešimtmečiais vykusiose vilniečių vestuvėse. Tokia situacija stebima ir Aukštaitijoje, Dzūkijoje³¹: buvo atvejų, kad jaunieji norėjo kuklių vestuvių, bet tėvai norėjo parodyt, kad gali iškelti geras vestuves, todėl jos buvo didelės. Kartais išsiskirdavo ir jaunuju norai: įvyko didesnės vestuvės, nors jaunikis norėjo kuklių, o nuotaka – didelių, tėvai leido patiemis rinktis (Alytus) arba atvirkšciai – kuklesnės, nes „aš nenorėjau visai, vyras norėjo, – jis iš mažo miestelio, todėl jam svarbi žmonių nuomonė, „ką žmonės pasaky“ (Žiežmariai).

Palyginti nedidelė klaustujų dalis nenorėjo didelių vestuvių, todėl kėlė vidutines (4 kartai,³² iš kurių dvieims atvejais abu jaunieji vilniečiai lietuvių tuokėsi

su rusėmis, ir dviem atvejais nuotakos vilnietės tuo- kėsi su ne vilniečiais). Jos pateikėjų laikyti kuklio- mis (30–35 žmonių) ir i jas kviesti tik artimiausi žmonės, o jos keltos taip pat todėl, kad būtų ką atsiminti.

Mažos (25 žmonės ir mažiau) vestuvės švęstos daugiau uždarose, t.y. šeimos aplinkoje. Jaunieji aiškino, kad jie nemégsta viešumos, kad turėjo mažai pinigų ar nenorėjo didelių išlaidų. Užfiksuočių 4 tokie atvejai.³³ Tai šeimos, kuriose jaunieji – kitų etninių grupių atstovai, mišri santuoka su lenke ir tuokėsi vyresnio amžiaus lietuviai.

Noras kelti vestuves, laikytis papročių dažnai buvo susijęs su suvokimu, kad tai svarbaus įvykio įteisinimas visuomenėje, o jų nepripažinimas – tai vedybų suvokimas kaip asmeninio jaunuju apsisprendimo, susijusio tik su jais abiem. Pagal svarbą, galima išskirti kelis vestuvių apeigų sureikšminimo lygius.

1. Labai sureikšminama, pritariama, kad apeigos gali kažkiek lemti ir būsimą jaunuju gyvenimą (5 kartai, lietuviai ir rusai).

2. Jos įsimintinos ir svarbios kaip tradicijos, jų palaimymo prasme (7 kartai): ne ritualai nulemia gyvenimą, bet vestuvės svarbios, nes tikros, tradiciškos, linksmos, ypač susirinkusiesiems, – „juk vestuvės vieną kartą gyvenime“, „nenorėjau išskirti iš kitų“, „tokios tradicijos“. Kita vertus, kad žmonės neapkalbėtų ir kad būtų linksmiai, sugalvojami įvairūs žaidimai (lenkai vilniečiai),³⁴ dažnai pasisakoma, kad „reikia prisilaikyti kai kurių papročių, bet nedaryti iš vestuvių kažkokio maskarado“.³⁵ Kiti labiau akcentavo linksmynės, skirtas daugiausia susirinkusiesiems, o ne jaunesiems (8 kartai): jos labai įsimintinos, linksma visiems, ypač susirinkusiesiems. Dar būna, kad vienus svečius palieka švēsti, o jaunieji išvyksta. Tokius atvejus minėtame straipsnyje A. Motuzaitė akcentavo kaip labiau orientuotas į pačius jaunavedžius, o ne į šventes svečius,³⁶ tačiau ši tendencija ir, matyt, mada laikina ir nėra paplitusi – iš surinktų duomenų matyti tik pavieniai tokie atvejai.

3. Nepripažino vestuvių apeigų, jų nenorėjo:³⁷ mišrioje santuokoje (šiuo atveju lietuvių su rusu) patiriamą, kad „ne visi žino, ką reikia daryti“, todėl jų vestuvių apeigos nesureikšminamos.³⁸ Tuoktis „iš reikalų“ kartais būdavo netikėtas ir nelauktas sprendimas tiek vienam, tiek kitam sutuoktiniui, todėl vestuvių pobūvis nekeliamas.

Vestuvių pobūdis tarsi, savaime suprantama, priklauso nuo susiklosčiusių aplinkybių, tačiau iš vilniečių dominuojančio pasirinkimo kelti dideles vestuves matyti arba palankumas tradicijų laikymuisi, arba ve-

dybų sureikšminimas jaunuju asmeniniame gyvenime. A. Daniliausko tyime pramonės darbininkų klausta, kokių vestuvių norėtų savo vaikams. Daugiausia vilniečių atsakė, kad norėtų vestuvių su papročiais (65,5 proc.), nemažai pasisakė, kad jų norai nesvarbu – leistų apsispręsti jaunesiems (30,2 proc.) ir tik 4,3 proc. pasisakė prieš papročius.³⁹ Vadinas, ankstesni tyrimai parodė tendencijas, kurias dabar galime tik patvirtinti.

Kontaktiniai simboliniai veiksmai: išlydėjimas – sutikimas

Lietuvos,⁴⁰ kaip ir daugelio kitų kraštų, tradicinėje kultūroje vienos iš svarbiausių jaunuju atsisveikinimo su jaunimu apeigų buvo mergvakaris ir bernvakaris. XX a. dešimtuojų dešimtmeciu – XXI a. pr. vilniečiai dažnai rengė mergvakarius ir bernvakarius, nors jie buvo kitokie nei tradiciniai mergvakariai, kuriuose svarbiausias simbolinis veiksmas buvo rūtų vainikėlio pynimas. Šiame tyime užfiksuotos trys XX a. aštuntuoju ir devintuoju dešimtmeciais vykusios vestuvės, kai rengti mergvakariai ir bernvakariai, iš kurių vieni per mergvakarių pynę rūtų vainikėli (Onuškis), o XXI a. pr. vykusiose alytiškių jungtuvėse mergvakaris ir bernvakaris surengtas iš anksto, dvi savaitės prieš vestuves.⁴¹ Kiti vilniečiai rengė pasilinksminimus klube, kavinėje ar panašiai (14 kartų, iš kurių 5 kartus rengtas tik bernvakaris).

Tie, kurie nerengė mergvakario ir bernvakario (15 kartų), teigė, kad to nenorėjo, nebuvo kam, „reikėjo ruoštis kaime – nebuvo kada“, o kitos 4 lietuvių šeimos pripažino, kad „toks laikas buvo“, t.y. niekas nerengdavo, nes „tais laikais nebuvo madinga“. Šio paruočio „nebuvimo“ faktą fiksavo ir A. Daniliauskas.⁴²

Vieni iš svarbiausių simbolinių veiksmų yra jaunojo sutikimas, abiejų jaunuju išleidimas į santuoką ir jų sutikimas. Šiaisiai simboliniai veiksmai jaunuju tėvai priima juju apsisprendimą ir jį laimina. Išleidžiamas iš namų jaunikis laiminamas. Nuotakos namuose pirmiausia sutinkamas jaunikis ir jo pulkas. Tradicinėje kultūroje jaunojo pulkas pas nuotaką buvo sutinkamas „priešiškai“ – reikėjo mokėti įsiprastyti, kad „svetimieji“ būtų įleidžiami į kiemą, o XX a. pirmojoje pusėje prie durų jaunikį dažnai pasitikdavo nuotakos tėvai, kai kuriose vietovėse kartais ir pati jaunoji.⁴³ Nuo XX a. trečiojo – ketvirtojo dešimtmecio situacija keitėsi ir, tai matyti iš šio tyrimo apie vilniečių vestuves, tapo įprasta, kad jaunikis sutinkamas su muzika, jo pasitiki išeina tėvai, svečiai

(kartais ir jaunoji su pulku) ar paprasčiausiai pasveikina tėvai (15 kartų).

Vilniečių kitataučių vestuvėse užfiksuota tradicija jaunojo pulkų sutikti „kaip svetimus“, jiems užverti kelią,⁴⁴ o alytiškių vestuvėse, taip pat pagal seną paprotį, fiksuočiai kur Lietuvoje, jaunajį pasitiko netikra „jaunoji“.⁴⁵ XX a. aštuntuoju dešimtmečiu – XXI a. vilniečių vestuvėse buvo populiaru slėpti nuotaką: nuotaka néjo pasitiki jaunikio, dažniausiai ji slėpėsi kitame kambaryje arba jaunikis užrištomis akimis turėjo ją atpažinti iš rankos (18 kartų). Šiuo atveju išplito aukštaitiškas simbolinis veiksmas (jis buvo labiau paplitęs tradicinėje Aukštaitijos kultūroje).⁴⁶ Vis dėlto kitataučių ir dzūkų dėka atliekami ir senesni tradiciniai simboliniai veiksmai, paminėti aukščiau.

Tėvai, jaunuosis išleisdami atliki santuokos akto, juos laimino. Daugumos vilniečių (6 lietuvių ir 3 kitataučių kartai) santuoką jaunuosis tėvai laimino papras tai atsistojusius⁴⁷ arba atsklaupusius su kryželiu (peržegnodami ir bučiuodami kryželį) (9 kartai).⁴⁸ Kitaip, atsklaupusius ir su šventojo paveikslėliu (ar ikona), tėvai laimino lenkų ir rusų vestuvėse ar mišriose santuokose su jais.⁴⁹ Ši simbolij, būdingą Lietuvos lenkų vestuvėms, pabrėžę ir A. Tomaševič su J. Mardosa.⁵⁰ Kaip tam tikrą „nusižūrėjimą“ vilnietiškose vestuvėse galime vertinti simbolinių lietuvių veiksmų pokyčius: dviejose lietuvių šeimose laiminti jaunieji su paveikslėliu – vestuvėse, vykusiose pas jaunajį Paberžėje (matyt, įtaką darė lenkiška aplinka) ir XXI a. pr. vykusiose vilniečių lietuvių vestuvėse. Kitas modernus, naujas simbolinis veiksmas XXI a. pr. vykusiose lietuvių vestuvėse (vilnietė su kauniečiu) – jaunujų išleidimas tuoktis su muzika ir barstant juos žiedlapiais. Panašų atvejų užfiksavo ir A. Tomaševič su J. Mardosa Vilniaus r. lenkų šeimoje.⁵¹

Vilniečių vestuvėse išlaikoma tradicija, praktikuojama visoje Lietuvoje, tėvams nevykti į santuoką (13 kartų), nors vis dažniau pasitaiko atvejų, kai jie vyks ta arba į bažnyčią (3 kartai), arba į abi santuokos vietas (5 kartai).

Po santuokos tėvai jaunuosis sutinka su duona, druska ir gėrimu, dažniausiai degtine. Kartais jie barstomi žiedlapiais, grūdais. Pavyzdžiui, keltose vestuvėse Paberžėje ir Vilniuje XX a. devintuoju dešimtmečiu – XXI a. pr. jaunuosis barstė ryžiais ir žiedlapiais (4 kartai, lietuviai), paprotys užfiksotas XX a. aštuntuoju dešimtmečiu ir XXI a. pr. lenkų šeimoje ir mišriose vestuvėse su rusu, kur buvo barstoma grūdais, gėlėmis ir pinigais.⁵² Toks simbolinis barstymas grūdais, gėlėmis šioje aukštaitiškoje Vilniaus apylinkių dalyje, kaip

ir pietyrinėje Aukštaitijos dalyje,⁵³ yra tradicinis, o barstymas ryžiais, pinigais – daugiau tradicinės Vakaru Europos kultūros mėgdžiojimas. Apibendrindami galime teigti, kad tradicija barstyti jaunuosius grūdais, gėlėmis ir kitkuo yra atsinaujinęs simbolinis veiksmas, ir dabar praktikuojamas vilniečių vestuvėse.

Kontaktiniai simboliniai veiksmai: prisistatymas – priėmimas.

Kiti simboliniai veiksmai – tai naujos šeimos išbandymai išleidžiant į bendruomenę ir jos pripažinimas. XX a. antrojoje pusėje paplito abiejų jaunuujų išbandymai⁵⁴ – jauniesiems liepiama kapoti malkas, virti košę, vystyti lélé ir kita. Žinoma, tokie simboliniai veiksmai, pateikėjų vadinti žaidimais, vilniečių vestuvėse labiau pritaikyti prie miesto sąlygų (tyrime jie užfiksoti 12 kartų, iš jų 5 kartai, t. y. beveik pusė tarp kitataučių ir mišrių šeimų). Tokių išbandymų pobūdis priklauso ir nuo vestuvės dalyvių išradingumo. Ši nauja tradicija vilniečių vestuvėse menko jau XX a. devintuoju dešimtmečiu – XXI a. pr. Jie nebuvu atliekami: 9 kartai, kai lietuviai tokį papročių nežinojo ir 5 kartai, kai buvo mišrios ar kitataučių šeimos.⁵⁵ Vadinas, tiek pat vilniečių kitataučių naujų XX a. antrosios pusės „tradicių“ nebuvu linkę perimti ir tiek pat jų perėmė ar juos keitė kitokiais modernesniais simboliniai veiksmais (žaidimais).

Pusėje tyrime apklaustų vilniečių vestuvėi išliko paprotys užsėsti stalą „netikrai vestuvei“ ar „čigonams“ (13 kartų). Dvejose vilniečių vestuvėse užrašytas naujas simbolinis veiksmas, kai jaunoji ar abu jaunieji turėjo sušokti ir svotams (ar piršliui) pažadėti linksmą vakarą.⁵⁶ Galime teigti, kad taip išryškėja visiškai naujoviškas suvokimas: vestuvės tampa nebe naujos šeimos priėmimu į bendruomenę, o tarsi bandoma teigti, kad vestuvės yra tam tikra šventė, garantuojanti linksmynes čia ir dabar.

Kiti vilniečiai sakėsi, kad jų vestuvėse, vykusiose XX a. aštuntuoju dešimtmečiu – XXI a. pr., stalas nebuvu užsėtas, daugiau kitataučių ir mišrijo santuokoje su jais (5 atvejai),⁵⁷ nes jie sakėsi nežiną tokį papročių. Tris kartus lietuvių šeimų XX a. dešimtuoju dešimtmečiu – XXI a. pr. vestuvėse, kur nuotakos buvo vilnietės, o jaunkiai iš Žiežmarių, Dargužių ir Alytaus (pirmosios dvi vestuvės vyko pas jauniką, o trečioji – abiejose pusėse), šio simbolinio veiksmo neatliko, ir galime teigti, kad tai vyko tradiciškai, nes kartografuojant archyvinius vestuvės papročių duomenis šiuose regionuose tokio veiksmo neužfiksuta.

Vadinasi, jaunuju išbandymai kaip „tradicija“ lietuvių vilniečių vestuvėse nyksta, o lietuvių simboliniai stalos užsėdimos veiksmai tradiciškai išlieka aukštaitišku ir dzūkišku variantais.

(Ap)dovanojimas

Vilniečių vestuvėse pastebėtas gana naujas reiškinys – jaunieji tarpusavyje keičiasi dovanomis (ypač pašalais, aksesuarais) (8 kartai). Galima sakyti, kad tradicinėje lietuvių kultūroje jaunikui buvo įprasta dovanoti vainikėli ir/ar žiedus. Nuo XX a. antrosios pusės jaunikis nuotakai atveždavo puokštę gėlių, tačiau šiame tyrime 7 kartus užfiksuota, kad XX a. pab. – XXI a. pr. vilniečių vestuvėse buvo įteiktas rūtų vainikėlis. Kartais vainikėlis būdavo nupintas jaunojo pusės paramerčių, moterų, atvežtas ir įteiktas nuotakai arba, matyt, tik prisegamas nuotakai. Kadangi atsakymuose pateikėjos tiksliai nepaaiškino šio simbolinio veiksmo motyvą, todėl tie, kurie atvežę, ir tie, kurie tik prisegė nuotakai jaunojo vainikėli, susumuoti kartu.⁵⁸ Lenkų šeimoje užrašytas prietaras, kad vainikėli pinti gali tik krikšto mama, nes senelė sakiusi, kad mamai negalima, nes reikia, kad jaunoji jo nematytu.⁵⁹ Simbolinis vainikėlio atvežimo-įteikimo nuotakai veiksmas XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pr. retai kur Lietuvoje užfiksuojamas, nors šis veiksmas tradicinėje kultūroje buvo vienas iš svarbiausių vestuvių apeigų.

Tradicinėje kultūroje žiedas buvo dovanojamas kartu įteikiant ir vainikėli, dabar jis aptinkamas tik santuokos apeigose CM ir bažnyčioje. Žiedą dažniausiai, kaip teigė pateikėjos, pirkо jaunikis (18 atvejų), rečiau tai darė jų tėvai arba abu jaunieji iš bendrų pinigų,⁶⁰ padovanoję seneliai (atvejis lenkų šeimoje), pati nusipirkо.⁶¹

Užfiksuota, kad jaunasis nuotakai dovanoso vestvinę suknelę. Suknelę jaunikiai pirkо (mokėjo už ja) nuotakoms lenkėms ir rusei (tik 3 kartus).⁶² Lietuvoje XIX–XX a. pr. nuotakos apranga buvo pačios įsigytos (dažniausiai išsiausti) drabužiai, minimas tik batų dovanojimo nuotakai, jos krikštamotei ir panašiai paprotys.⁶³ Todėl galime teigti, kad ir XX a. lietuvių nuotakos tradiciškai pačios rūpinosi suknele: už suknelę iki šiol moka pati nuotaka ar jos tėvai (16 kartų).

Tradicinėje Lietuvos kaimo kultūroje nuotaka, eisanti gyventi į vyro namus, vestuvių metu visą vyro giminę apdovanodavo dažniausiai pačios išaustais tekstilėmis dirbiniais. XX a. tapo įprasta jauniesiems apdovanoti abiejų jaunuju tėvus,⁶⁴ o XX a. pab. šis paprotys nyko: šeimos susitaria, kad tokios dovanos tėvams nebus teikiamos dažniausiai jas įvardijant kaip nerei-

kalingas išlaidas. Tiriamuoju laikotarpiu vilniečių vestuvėse abiejų jaunuju tėvams dovanas teikė palyginti nedaugelis (8 kartus), vos vienoje lietuvių šeimoje devintuoju dešimtmeečiu dovanas dovaningo tik jaunojo tėvams,⁶⁵ nors A. Daniliauskas XX a. aštuntuoju dešimtmeečiu vilniečių darbininkų vestuvėse fiksavo 52 proc. tokį atvejų.⁶⁶ Mano tyrime užfiksuota 13 atvejų, kai tėvams nieko nedovanovo, nes, kaip teigta, „taip sutarėm“,⁶⁷ o XXI a. pr. jau teigama, kad „nežino, kad taip reikia daryt“.⁶⁸

Vilniečių vestuvėse išskiria nuotakos suknelės dovanojimas kaip skirtingas lietuvių ir kitų etninių grupių gyventojų veiksmas, o simboliniai tėvų apdovanojimo atvejai vilniečių vestuvėse reti.

Statusų pakeitimasis, simboliai

Balta nuotakos suknelė

Lietuvoje nuotakai puoštis balta suknele ir nuotakos šydu (*velionu, veliumu*) tapo įprasta XX a. antrojoje pusėje. XX a. pirmojoje pusėje tokia suknele puošėsi turtingesnės miestietės nuotakos.⁶⁹ Visų pateikėjų grupių vilnietai (lenkė, rusės ir lietuviės) rengėsi balta ilga suknele, nes patiko – gražu ir dėl musistovėjusių tradicijos (16 kartų), o kartais pabrėžė, kad „taip reikėjo“ ar „dėl savo šeimos norų tokią pasirinko“⁷⁰ – tarsi norėdamos pasakyti, kad jos pačios netroško taip puoštis. Vadinasi, šios nuotakos linkusios derintis prie tuo metu vyraujančios visuomenėje mados, pateikėjų įvardijamos kaip tradicijos. Baltą spalvą su skaitybe, nekaltumu labiau sieja kitų etninių grupių nuotakos: rusė, lenkė, vilnietai ir šalčininkietė lenkės ir viena lietuvių vilnietai teigė, kad balta – „nuotakos spalva“, „skaisti nekaltybės spalva“, „pagal papročius, pirmą kartą tuokiantis turi būti balta“ suknelė.⁷¹ Taigi suknelės spalva nuotakos siekė deklaruoti savo nekaltumą. Šios nuostatos ypač buvo paplitę XIX a., skirtingose šalyse skirtingu laiku.⁷² Nuotakos puošimasis ne balta suknele net XX a. pab. tokiose bendruomenėse vertintas kritiškai: kėlė įtarimų, jog nuotaka nėra skaisti: „Norėdama išvengti galimų apkalbų, nuotaka rengėsi balta suknele: sakési nenorinti, kad jos asmeninis gyvenimas būtų aptarinėjamas viešai visuomenėje, kodėl ji apsirengė ne baltą suknelę“ (Kanada).⁷³ Tuo metu vis dažniau ir tenykščiuose kraštuose nuotakos šią spalvą vertino kiek individualiau: „Balta – pradedi viską nuo nulio, tarsi be praeities tampi“.⁷⁴ O lietuvių nuotakos baltos spalvos suknelės su skaitybe taip glaudžiai nesieja. Šią simbolinę prasmę lietuvių papročiuose įgijo rūtų vainikėlis, o balta suknelė, nors dabar ir tapo

tradicine, bet yra daugiau puošnumo, grožio ar tiesiog nuotakos atributas. Vis dažniau vilnietės nuotakos pasirinkdavo žalsvos, šampano, smėlio ar kitų spalvų sukneles, nes jos „labiau patiko“.⁷⁵

Rūtų vainikėlis

Rūtos Lietuvoje iki XX a. pr. buvo siejamos su nuotakos skaistyne,⁷⁶ nors platesne prasme jos labiau atitiko jaunystės simbolį. Pagal apklausas, XX a. pab. rūtų vainikėlio simbolis kartais dar sietas su skaistyne, kartais su tradicija. Nuostatas, paproti, jog nuotaka, praradusi nekaltybę, neturi segėti rūtų vainikėlio, dar iki šiol, XXI a. pr., išsako pateikėjos ne tik Aukštaitijoje,⁷⁷ bet ir vilnietės. Viena taip elgési, nes „iš reikalo tekėjusi“, o vyresnė nuotaka to neįvardijo⁷⁸ – tarsi ir taip viskas savaime aišku. Kartais pateikėjos tokio panočio nepripažista: lietuvių vilnietė sakėsi, kad jai vainikėlis „netiko“, o rusų nuotaka paaiškino, jog „mums nepriimta jo turėti“.⁷⁹

Nežiūrint atskirų atvejų, dabar tiek lietuvių, tiek lenkų šeimose yra išlikęs paprotyς nuotakai segėti rūtų vainikėli, kurį pina pamergė (ar motina) iš jaunosios pusės prieš vestuves iš vakaro ar vestuvių ryta: vilnietės lietuviškės (10 kartų) ir viena rusė, 3 lenkės; mirtų vainikėli paminėjo kitos 3 lenkės.⁸⁰ Nors lenkės nuotakos įvardija segėjusios mirtų vainikėli, jis nėra visiškai svetimas ir lietuviškės nuotakoms, kurios ir kitus visžalius augalus, naudojamus (nes jie praktiškesni – nevysta) vietoj įprastų rūtų (pavyzdžiu, žiemės), vadina rūtomis. Tai, matyt, susiję su tuo, kaip buvo atskleista Daivos Šeškauskaitės straipsnyje,⁸¹ kad tautosakoje rūta reiškė visžalį augalą – tai „senasis augalą (žolyną) reiškiantis pavadinimas“.

Per vestuves, nusegus nuotakai vainikėli, tradiciškai jis buvo saugomas. XX a. pradėjo plisti mada vainikėli sudeginti arba apdeginti ir saugoti (Aukštaitijoje). Tai buvo vainikėlio, kaip jaunystės, skaistumo simbolio, sureikšminimas – jo apsauginių galių, sukauptų iš nuotakos prigimties, jo kaip negrįztamo, praradusio ankstesnę vertę simbolio sunaikinimas. Šio tyrimo duomenimis, jis buvo sudegintas tiek lietuvių, tiek lenkų, mišriose šeimose ar paskandintas ežere (13 kartų), kartais apdegintas ir laikomas (Vilnius, Panevėžys).⁸² Idomu pažymėti, kad simbolinių deginimo veiksmą būtent lenkės aiškino tuo, jog tai reiškia, kad mergina tampa moterimi ir perima šeimininkės pareigas, rodo jauniosios nekaltybę.⁸³ Apklausti vilniečiai tik 3 kartus paminėjo, kad vainikėlis buvo tradiciškai saugomas⁸⁴ (alytiškė piršlienė jį atidavė saugoti vyru). Užrašytas įdo-

mus jaunuju (lenkų) susitarimas: „Kas pirmas numirs, tam idės jį į karstą – vainikėlis man labai svarbus,“ – teigė pateikėja.⁸⁵

Idomu pastebėti, kaip nuotakos elgiasi su savo rūtų vainikėliu palyginti su jų motinomis. Dažnai pateikėjos neatsakydavo į šį klausimą, nes nežinojo, kaip su vainikėliu pasielgė motina, o atsakiusių duomenys yra tokie: 5 kartus dukters (nuotakos) ir jos motinos simboliniai veiksmai sutapo – vainikėlis buvo sudegintas, 4 kartus vilnietės darė skirtingai nei jų motinos: motina degino, o dukra skandino, kita – sau go.⁸⁶ Ir atvirkščiai – dukros sudegino, o motinos sau gojo dėžutėje (lenkė) ar pagalvėje.⁸⁷ Drįsčiau teigti, kad iš šių duomenų matyti, jog tradicijų perimamus iš motinų nėra ilgalaikis.

Simbolinių vainikėlio nusegimo veiksmą lydi papras tas nuotakos šydo (*veliono*) nuėmimo ir simbolinio jo uždėjimo vyriausiajai pamegei veiksmas. Vilniečių vestuvėse užfiksuoti 9 tokie atvejai (iš jų 2 kitataučių jaunuju poros). Skirtingai šydas buvo nuimtas vienose lenkų vestuvėse: „Aplink nuotaką šoko merginos – ji metė *velioną*, kuri pamegė pagavo, – tai uždėjo“.⁸⁸ Dabar tai iš Lenkijos parsivežta šiuo metu labai populiari „ocepiny“ mada. Kitos lenkės sakė, kad nežino šio panočio,⁸⁹ nors ir lietuvių vilniečių vestuvėse nuotakų simbolinio šydo nuėmimo ir jo dėjimo pirmajai pamegei veiksmas tiriamuoju laikotarpiu dažnai taip pat nebuvo atliekamas (10 iš 17 apklaustų lietuvių). Nuėmus vainikėli ir šyda nuotakoms buvo rišama skarelė, o jau nikiams ant galvos dedama kepurė (9 kartai) ir užfiksuota tiek pat atvejų, kai iš viso neatliko šių veiksmų.

Piršlio „teismas“

Vilniečių vestuvėse išlieka kitas svarbus tradicinis veiksmas – vestuvių personažo piršlio statuso „naikinimas“, t. y. piršlio „korimas“. Pagal A. Daniliausko tyrimą, visose apklaustose vilniečių vestuvėse aštuntuoju dešimtmečiu vyko piršlio „teismas“, o kauniečių užfiksuota 81,1 proc. apklaustų atvejų.⁹⁰ Iš surinktų duomenų matyti, kad piršli „korė“ tiek mišriose su rusais, tiek lietuvių (8 kartus) vestuvėse, o kartais lietuvių piršli dar ir skandino (onuškiečiai XX a. aštuntuoju dešimtmečiu). Tradiciškai nuotaka jį rankšluosčiu išvaduodavo ir kartu su pamerėmis maldau davo jo „nekarti“ arba maledicinė tik pamergės (lietuvių vestuvėse). Naujas piršlio vadavimo būdas – piršlio „nekarti“ prašanti nuotaka „uždirbo“ atleidimą atlidakama užduotis: XX a. aštuntuoju dešimtmečiu vykusiose vestuvėse dainavo,⁹¹ XX a. dešimtojo dešimt-

mečio – XXI a. pr. vestuvėse davė butelį degtinės (lietuviai) arba pažadėjo šokį (lenke).⁹²

7 kartus piršlys nebuko „kariamas“: vienose lietuvių (Paberžė, Žiežmariai), mišriose vestuvėse, kitoje lietuvių šeimoje dėl to, kad nebuko piršlio, o lenkai sakė, jog nežino tokios tradicijos.⁹³ Kitas naujas XXI a. simbolinis veiksmas – jaunoji vestuvių pradžioje pasako, kad piršlys „labai geras ir niekam jo neatiduos“ (Alytus),⁹⁴ taip užkirsdama kelią simboliniams piršlio korimo veiksmams.

Kaimo kultūroje pastebimas etninės mažumos polinkis prisitaikyti, bet kartu ji nelinkusi perimti etninės daugumos kultūroje paplitusių naujovių, taip „likdama“ prie senųjų tradicinių papročių (arba demonstruodama kitą savo tapatumą) ir tuo palaipsniui išskirdama iš etninės daugumos. Tai matyti iš A. Tomasevič ir J. Mardosos bei Punsko krašto lietuvių tyrimų.⁹⁵ Pastaroji lietuvių mažuma stengiasi neperimti populiarū ar ką tik išpopuliarėjusių vestuvinių papročių Lenkijoje, – tokį kaip „ocepiny“, nors ir Lietuvoje atliekami atitinkami simboliniai veiksmai („gaubtuvės“ tradicinėje kultūroje, vainikėlio nusegimas ir skarelės ar nuometo rišimas; vėliau jie pakito – buvo nuimamas nuotakos šyas ir rišama skarelė). Nuo etninės daugumos kultūroje išpopuliarėjusių naujovių (galime paminėti Lietuvoje sovietmečiu atsiradusius jaunujų išbandymus) mažumos kartais atsiribodavo, nors jau XX a. pab. tokie veiksmai buvo fiksuojami, pavyzdžiu, ir kaimo vykstančiose lenkų vestuvėse.⁹⁶ Tradicinės lietuvių (žinomas ir kitų tautų) paproty – „priešiškas“ jaunojo sutikimas šiame tyrome užfiksotas kitataučių vestuvėse. Tačiau kai kurios naujovės mažumos aplinkoje priimamos lengviau ir tampa savomis: balta suknelė kaip nekaltybės simbolis ir jaunojo dovana nuotakai arba kitų etninių grupių jaunuju išleidimas į santuoką laiminant su šventintu paveikslėliu Lietuvoje ir nuotakos batelių vogimas Punsko krašto lietuvių vestuvėse.⁹⁷

Prietai

Norėtusi atkreipti dėmesį ir į tai, ar vilniečiai pateikėjai žino prietarus (nebūtinai jų laikosi), kurie, galima hipotetiškai teigti, yra tam tikros patirties išraiška. Juos pateikėjos dažniausiai atsimena ir atpažista tuomet, kai tam tikri lemtangi įvykiai sutampa su vestuvėse naudotais atitinkamais simboliais. Buvo klausta daugiau apie prietarus, susijusius su apranga. Tradiciniai galime vadinti šiuos prietarus: „Negalima rengtis, kad visi drabužiai būtų nauji, reikia derinti naują,

skolintą, dovanotą ir t.t.“ (lietuvė), „negalima siūtis suknelę pačiai, nes sugadinsi būsimą gyvenimą su vyrų,“ „bus nelaimingas gyvenimas“ (lietuvės, lenkė). Vienai pateikėjai „močiutė pasakojo, kad per vestuves reikia turėti kažką skolinto, seno, panešioto, nes tai atneša laimės“ (lenkė), kitai – „naujo, skolinto, pavogto, seno, mėlyno ir veidrodėli“ (Alytus).⁹⁸ Svarbus išlieka spalvų vertinimas: „Negalima tamsiai rūbais, o tik šviesia spalva. Šviesi spalva – skaistumas, nekaltybė, kokia ir turi būti jaunoji“ (lenkė), „negalima siūtis suknelės pačiai“, „negalima juodais drabužiais“ – (lietuvė), „po vestuvių girdėjau taip sakant – tėvai negali rengtis juodai, nes jauniesiems pranašautų nelaimingą gyvenimą“ (Alytus).⁹⁹

Naujesniais prietarais gali būti laikomi tie, kurie dažnai yra priešingi įprastiems. Jie, matyt, bus pritai-kyti iš asmeninės gyvenimo patirties: „Drabužiai turi būti nauji – tai neša laimę“ (lietuvė), „negalima pirmą vestuvių dieną būti su kostiumeliu, nes tai blogas ženklas: gali pora išsiskirti“ (lietuvė) – suknelės ir kostiumėlio supriekimimo motyvas. „Dovanoti vestuvinių žiedai gali atnešti nelaimę“ – taip sakiusi pateikėjos mama (lietuvė).¹⁰⁰

Prietai, kiek artimiau susiję su religinėmis nuostatomis: „Nedera dėvēti trumpą, margą suknelę, prieštarauja papročiams“ (lietuvė); „Nedera rengtis išsaukiančiai, su didelėmis iškirptėmis, suknelė turi būti balta – tokie papročiai“ (lenkė). Kiek retesni: „Bažnyčioje davė žvakę, kurią parsivežėm – jei ateityi sunkus laikas santuokoje, prieš ją pasimelsti ir paprašyti, kad susteiktų jėgų“ ir „Tėvai šoka pirmi – kaip šoks, toks ir jaunuju gyvenimas bus – toks prietaras, senelė sakė“ (lenkė).¹⁰¹

Išvados

XX a. pab. – XXI a. pr. vilniečiams kelti vestuves yra populiaru. Kaip ir kitur Lietuvoje, vis dažniau santuokos formą ir vestuvių pobūdį nulemia jaunieji, o ne tėvai. Išlieka vyraujantis religinis (ne pilietinis) tapatumas santuokos formos atžvilgiu (ypač lenkų šeimose). Šiuo laiku išpopuliarėjo mergvakaris ir bernvakaris, tačiau kiek dažniau nei mergvakaris rengiamas bernvakaris, tai reiškia, kad tradicija „grīžo“ naujai – per vakarietiską kultūrą.

Vilniečių vestuvėse paplitęs simbolinis nuotakos slėpimasis veiksmas, kaip ir barstymas grūdais, gélémis, būdingas pietvakarių aukštaičiams, o dzūkai vilniečiai tradiciškai išlaikė mergvakario, „netikros nuotakos“ simbolinius veiksmus, jų vestuvėse neužsėdamas

stalas, taip elgiasi ir kitoms etninėms grupėms priklaušantys vilniečiai.

Kitoms etninėms grupėms būdingi pavieniai reiškiniai: katalikiški atributai, šventojo paveikslėlis (žvakė) ir Baltos nuotakos suknelės skaistumo simboliskumas. Kitų etninių grupių nuotakoms svarbiu simboliu tapo Baltos suknelės, o rūtų vainikėlis išliko svarbus lietuvių vilniečių nuotaką simbolis. Analogiškai lietuvių liko svarbus vainikėlio dovanojimas nuotakai, o suknelės – kitų etninių grupių pateikėjoms.

Vilniečių vestuvėse pastebima tarpkultūrinė sąveika, formuojama, viena vertus, (mini)aplinkų konvergencijos (suartėjimo) ir, kita vertus, ryškėjančių etnio tapatumo skirbybių paieškų. Iš atlikto vilniečių vestuvės tyrimo matyti, kad pastaruoju metu vyrauja bendroji unifikuota lietuviškoji kultūra, turinti dzūkiškų ir aukštaitiškų elementų su besiformuojančia krikščioniškai angažuota lenkų, rusų tapatybe.

NUORODOS:

1. Pagal Statistikos departamento duomenis (2001 m. gyventojų surašymo duomenys), Vilniaus miesto gyventojai pagal tautybę pasiskirstė: lietuviai sudarė 58 proc. visų miesto gyventojų, lenkai – 19 proc., rusai – 14 proc., baltarusiai – 4 proc., ukrainiečiai – 1 proc., žydai – 0,5 proc., tutoriai – 0,2 proc. ir t.t. Plačiau žr.: <http://www.stat.gov.lt/vilniussampling/statistika.html#7a> [žiūrėta 2008 05 30]
2. Mokslinejė literatūroje nusistovėjo samprata, kad liaudies kultūra – tai bendras kaimo gyventojų kūrybos rezultatas. Atsakyti, ar miesto liaudies kultūra yra kaimo kultūros antipodas, ar analogas, yra sunku. Skirtingai nei kaimo žmonės, miesto gyventojai aiškiai segmentuoja asmeninį (privatų) ir viešą gyvenimą, todėl ir, pavyzdžiu, asmens gyvenimo ciklo papročiai tarsi tampa apraboti privačia erdvė, o liaudies kultūra jungia privačią ir viešą erdves. Manyčiau, kad miesto kultūroje taip pat yra sričių, kuriose privati ir vieša erdvės sujungiamos – viena iš tokų yra vestuvės.
3. LEEDS-HURWITZ, Wendy. *Wedding as Text. Communicating Cultural Identities through Ritual*. London, Mahwah, New Jersey: LEA, 2002, p. 21.
4. Rural society (2008). Encyclopædia Britannica. *Ultimate Reference Suite*. Chicago: Encyclopædia Britannica.
5. LEEDS-HURWITZ, Wendy. *Min. veik.*, p. 220.
6. *Vilniečio portretas: sociologiniai metmenys*. Vilnius, 1995, p. 12.
7. DANILIAUSKAS, Antanas. Etninės darbininkų kultūrinio gyvenimo problemos. Iš: Daniliauskas, A., Kalnius, P. *Lietuvos TSR pramonės darbininkų kultūros ir šeimos etnografinės problemos*. Vilnius: Mokslas, 1983, p. 4–66.
8. PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, Rasa. Liaudies kultūra mieste. Vilniečių krikštynos. Iš: *Lituanistica*, 2003, Nr. 2 (54), p.124.
9. PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, Rasa. *Min. veik.*, p. 114.
10. KALNIUS, Petras. Vilnius ir jo apylinkės lietuvių etnografinėje tipologijoje. Iš: *Vilniaus istorijos metraštis*, 2007, t. 1, p. 163–177.
11. TOMASEVIČ, Alina, MARDOSA, Jonas. Pietryčių Lietuvos lenkų vestuvės XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje: tarpkultūrinio tyrimo aspektai. Iš: *Istorija*, 2007, Nr. LXVI/66, p. 12–28.
12. ŁEŃSKA-BAK, K. *Zapraszamy na wesele...* Kraków: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1999.
13. MOTUZAITE, Akvilė. Šiuolaikinės lietuvių vestuvės Vilniaus mieste. Iš: *Liaudies kultūra*, 2005, Nr. 6 (105), p. 36–45.
14. *LII ES*, b. 2326 (1), (2), (24), (28) – XX a. 8 dešimtmetis, *LII ES*, b. 2326 (19), (23), (4) – XX a. 9 dešimtmetis, *LII ES*, b. (20), (30), (29), (5), (6), (25), (7), (21), (8), *LII ES*, b. 2327 (16), (19) – XX a. 10 dešimtmetis, *LII ES*, b. 2326 (9), (10), (27), (11), (22), (31), (12), (13), (26), (14), (15), (16), *LII ES*, b. 2327 (24) – XXI a. pr.
15. *LII ES*, b. 2326 (19), (25), (8).
16. *LII ES*, b. 2326 (11), (26), (16), b. 2327 (16).
17. Toliau mišri su ... reiškia, kad vienas iš sutuoktinii – lietuvis, kitas – kaip nurodyta su kuo.
18. Kai nurodoma tik kiek kartų, o nenurodoma nei vietovė, nei etninė grupė, tuomet kalbama apie visų trijų grupių pateikėjus.
19. DANILIAUSKAS, Antanas. *Min. veik.*, p. 53.
20. MOTUZAITE, Akvilė. *Min. veik.*, p. 38.
21. *LII ES* b. 2326 (15), (24), (2), (29).
22. *LII ES* b. 2326 (10), (12), (16), (22), (27).
23. ŠIDIŠKIENĖ, Irma. Institucinės santuokos apeigos: socialinės tvarkos įteisinimas Lietuvoje XIX a. II pusėje–XXI a. pradžioje. Iš: *Lituanistica*, 2006, Nr. 4(68), p. 88.
24. *LII ES* b. 2326 (19), (20), (21), (27) (4) (11), vilniečiai ar nuotakos vilnietai ir alytiškis.
25. *LII ES* b. 2326 (1), (9), (8), (15), (23), (20).
26. Kiti pasakymai: „Dievas palaimino mūsų santuoka“, „Dėl savęs prieš Dievą susijungėm.“
27. Kiti pasakymai: „Gal dėl priesaikos prieš Dievą, pažymi ir tarpusavio sutarimo svarbą“, „Priesaika prieš Dievą yra tikresnė“, „Gal tikriausiai dėl duodamų žodžių“, „Kai prisiekėm, net Saulė stipriau sušvietė, ir fotografas pastebėjo“.
28. Kiti pasakymai: iškilminga atmosfera, ypatingas jausmas prieš altorių, tėvas nuotaką atvedė prie jo.
29. ŠIDIŠKIENĖ, Irma. Institucinės santuokos apeigos: socialinės tvarkos įteisinimas Lietuvoje XIX a. II pusėje–XXI a. pradžioje. *Min. veik.*, p. 92.
30. ŠIDIŠKIENĖ, Irma. Kultūrinio tapatumo gairės. Simboliniai veiksmai vestuvėse. Iš: Rasa Paukštė-Šaknienė, Savonaitė, V., Šaknys, Ž., Šidiškienė, I. *Lietuvos kultūra. Aukštaitijos papročiai*. Vilnius: LII leidykla, 2007, p. 126.
31. ŠIDIŠKIENĖ, Irma. Kultūrinio tapatumo gairės. Simboliniai veiksmai vestuvėse, *Min. veik.*, p. 123–124.
32. *LII ES* b. 2326 (1), (9), (10), (21).
33. *LII ES* b. 2326 (4), (22), (24), (29).
34. *LII ES* b. 2326 (8), (12), (13), (15), (23), (28).
35. *LII ES* b. 2326 (22).
36. MOTUZAITE, Akvilė. *Min. veik.*, p. 38.
37. *LII ES* b. 2326 (4), (21).
38. *LII ES* b. 2326 (1).
39. DANILIAUSKAS, A. *Min. veik.*, p. 60.
40. Lietuvių etnologinėje literatūroje tradicinė kultūra paprastai įvardijama XIX a. antrosios pusės – XX a. pr. kaimo žmonių kultūra.
41. Tokie atvejai fiksujami kai kur Aukštaitijoje, o XIX a. pab. jie buvo paplitę Punsko krašte. Plačiau: ŠIDIŠKIENĖ, Irma. Kultūrinio tapatumo gairės. Simboliniai veiksmai vestuvėse, *Min. veik.*, p. 128.
42. DANILIAUSKAS, A. *Min. veik.*, p. 47.
43. ŠIDIŠKIENĖ, Irma. Simboliniai veiksmai lietuvių XIX a. II pusės – XX a. I pusės vestuvės apeigose. Kartografinis tyrimas. Iš: *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2003, 3(12), p. 50–51, 8 žemėlapis.
44. *LII ES* b. 2326 (15), (27), (30).
45. Tradicinėje kaimo kultūroje buvo žinomi XIX a. pab. – XX a. pirmojoje pusėje Varėnos r. ir Biržuose, XX a. jie buvo paplitę Suvalkijoje: ŠIDIŠKIENĖ, Irma. Simboliniai veiksmai lietuvių XIX a. II pusės – XX a. I pusės vestuvės apeigose. Kartografinis tyrimas, *Min. veik.*, p. 48, 4 žemėlapis.

46. Ten pat.
47. *LII ES b.* 2326 (1) (2) (4) (13), (17), (23), (29).
48. *LII ES b.* 2326 (8), (9), (11), (28), (5), (10), (18), (25), (27), (30).
49. *LII ES b.* 2326 (22), (26), (15); *LII ES b.* 2327 (24), (16), (19).
50. TOMAŠEVIČ, Alina, MARDOSA, Jonas. *Min. veik.*, p. 19–20.
51. TOMAŠEVIČ, Alina, MARDOSA, Jonas. *Min. veik.*, p. 19.
52. *LII ES b.* 2326 (1), (11).
53. ŠIDIŠKIENĖ, Irma. Kultūrinio tapatumo gairės. Simboliniai veiksmai vestuvėse, *Min. veik.*, p. 134.
54. Ten pat, p. 133.
55. *LII ES b.* 2326 (15), (24), (26), (11), *LII ES b.* 2327 (24).
56. *LII ES b.* 2326 (8), (12).
57. *LII ES b.* 2326 (1), (15), (24), (22), *LII ES b.* 2327 (24).
58. *LII ES b.* 2326 (2) (5), (9), (20), (23), (21), (25).
59. *LII ES b.* 2327 (24).
60. *LII ES b.* 2326 (10), (22), (4), (23).
61. *LII ES b.* 2326 (11), (16).
62. *LII ES b.* 2326 (9), (22), (24).
63. VYŠNIAUSKAITĖ, A. Vedybos. Iš: VYŠNIAUSKAITĖ, Angelė, KALNIUS, Petras, PAUKŠTYTĖ, Rasa. *Lietuvių šeima ir pačios vestuvės*. Vilnius: Mintis, 1995, p. 314–315.
64. ŠIDIŠKIENĖ, Irma. Kultūrinio tapatumo gairės. Simboliniai veiksmai vestuvėse, *Min. veik.*, p. 135.
65. *LII ES b.* 2326 (19).
66. DANILIAUSKAS, A. *Min. veik.*, p. 58.
67. *LII ES b.* 2326 (26).
68. *LII ES b.* 2326 (12).
69. ŠIDIŠKIENĖ, Irma. Lietuvės nuotakos simboliai Europos šalių kontekste. Realijų ir prasmų kaita XIX – XX a. Iš: *Lituanistica*, 2002, Nr. 4 (52), p. 82.
70. *LII ES b.* 2326 (5), (22).
71. *LII ES b.* 2326 (9) (26) (13), (24).
72. ŠIDIŠKIENĖ, Irma. Lietuvės nuotakos simboliai Europos šalių kontekste. Realijų ir prasmų kaita XIX – XX a., *Min. veik.*, p. 81.
73. CHURCH, Kathryn. Something Plain and Simple? Unpacking Custom-made Wedding Dresses from Western Canada (1950–1995). *Wedding Dress across Cultures*. Oxford, New York, 2003, p. 14.
74. Ten pat.
75. *LII ES b.* 2326 (8), (27), (11), (29).
76. ŠIDIŠKIENĖ, Irma. Lietuvės nuotakos simboliai Europos šalių kontekste. Realijų ir prasmų kaita XIX – XX a.. *Min. veik.*, p. 88–89.
77. ŠIDIŠKIENĖ, Irma. Kultūrinio tapatumo gairės. Simboliniai veiksmai vestuvėse, *Min. veik.*, p. 138.
78. *LII ES b.* 2326 (4), (29), (10).
79. *LII ES b.* 2326 (8), (15).
80. *LII ES b.* 2326 (16), (26), b. 2327 (16).
81. ŠEŠKAUSKAITĖ, Daiva. Rūtos vaizdinys sutartinėse. Iš: *Liaudies kultūra*, 2000, Nr. 5 (74), p. 49–51.
82. *LII ES b.* 2326 (12), (23).
83. *LII ES b.* 2326 (16), (26).
84. *LII ES b.* 2326 (5), (13), (27).
85. *LII ES b.* 2327 (19).
86. *LII ES b.* 2326 (12), (13).
87. *LII ES b.* 2326 (11), (19).
88. *LII ES b.* 2326 (26).
89. *LII ES b.* 2326 (16), (11), (22),
90. DANILIAUSKAS, A. *Min. veik.*, p. 57.
91. *LII ES b.* 2326 (2).
92. *LII ES b.* 2326 (5), (12), (22).
93. *LII ES b.* 2326 (4), (20), (21), (24), (26), (29), (11).
94. *LII ES b.* 2326 (27).
95. ŠIDIŠKIENĖ, Irma. Lietuvių vestuvės XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje: etniškumo diskursas. Iš: *Punko ir Seinų krašto lietuvių: etninio ir kultūrinio tapatumo bruožai*. Punskas: Aušra, 2006, p. 106–137.
96. TOMAŠEVIČ, A., MARDOSA, J. *Min. veik.*, p. 22.
97. ŠIDIŠKIENĖ, Irma. Lietuvių vestuvės XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje: etniškumo diskursas. *Min. veik.*, p. 131.
98. *LII ES b.* 2326 (21), (22), (8), (12), (24), (27).
99. *LII ES b.* 2326 (12), (27), *LII ES b.* 2327 (24).
100. *LII ES b.* 2326 (5), (1), (19).
101. *LII ES b.* 2326 (2), (26).

Development of City Folk Culture: Vilnius Weddings

Irma Šidiškienė

This research aims at analysing the mechanism behind the development of the background to city folk culture. City inhabitants differ in their ethnic and social dependence, thus, the city cultural background is multifaceted and polyphonic. Vilnius is especially renowned for this. From early on inhabitants of different ethnic background found shelter in Vilnius. Some of them cherished their own culture while others assimilated with the existing city background. Lithuania cannot boast of much ethnological research, but each study reveals a new, unexpected perspective and complements the others. This research is also only a small contribution to the understanding of Vilnius city culture. The notion that folk culture is the result of the collective work of rural inhabitants has been set in the academic literature. It is hard to say whether city culture is an antipode or an analogue of the rural culture. In contrast to villagers, city inhabitants differentiate between individual (private) and public life. Thus, the customs of an individual life are limited to the private space, whereas folk culture combines both public and private space. However, some elements of city life combine the two, such as, the wedding.

Asuming that Vilnius inhabitants create their cultural background based on which part of Lithuania they originate from and their ethnic background I aim at analysing what folk culture is created in Vilnius. The main activities and symbols of the wedding rite have been singled out for the purposes of this research. Hoping to determine whether weddings differ between families according to their place of origin and ethnic background the following symbolic actions are compared: motivation in choosing the form and type of the wedding; contact (greeting – seeing off and introducing – taking in) as well as changing of the status.

This research has shown that convergence is characteristic of Vilnius weddings. This inter-cultural phenomenon is formed by mini-backgrounds, in which experiences of different folk cultures converge. Also, attempts to find respective ethnic identities has been detected. Research data has revealed Vilnius wedding culture to be a combination of the customs of South East and Upper Lithuania together with the emerging Christian Polish and Russian identity.

Ežeriniai Lynežerio ir Marcinkonių apylinkių luotai

Klaidas PERMINAS

Nuo akmens amžiaus iki pat XXI a. pradžios Lietuvos teritorijoje įvairiems tikslams buvo naudojami luotai. Tačiau Lietuvoje naudoti luotai yra labai mažai tirti. Dzūkijos regiono luotai iki šiol taip pat nebuvu sulaukę didesnio tyrinėtojų dėmesio. Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti Lynežerio ir Marcinkonių apylinkių luotų gaminimo bei naudojimo tradicijas. Tyrimo objektas – šeši iki šių dienų išlikę, Lino ir Kastinio ežeruose naudoti luotai. Tyrimo metodika: gamtinių vietovės sąlygų įvertinimas, istorinės, etnografinės medžiagos rinkimas, sistemtinimas ir analizė, luotų konstrukcijos charakteristikų palyginimas. Išvados – Lynežerio ir Marcinkonių apylinkių ežeruose naudoti luotai pasižymi analogiškomis konstrukcijos charakteristikomis. Vadinas, jie buvo gaminami pagal šiam regione paplitusią tradiciją, žinomą mažiausiai nuo XIX a. pabaigos. Pagrindiniai šių luotų konstrukcijos duomenys – ilgis, plotis, aukštis – kitų XIX–XX a. Lietuvoje naudotų luotų kontekste nėra išskirtiniai. Tačiau Lynežerio ir Marcinkonių apylinkių luotai turi kai kuriuos tik jiems būdingus konstrukcijos elementus – pavyzdžiui, ypatingos formos rankenas, kitiems luotams nebūdingą priekio formą. Lino ežero luotai turėjo po vieną pertvarą. Ji, remiantis luotų meistro pateiktais duomenimis, yra vienas iš požymiu, rodančiu, kad pagrindinė šių luotų paskirtis buvo žvejyba tinklais.

Prasminiai žodžiai: luotas, ežeras, žvejyba, Dzūkija.

Ivadas

Nors luotai Lietuvos teritorijoje buvo plačiai naudojami nuo seniausių laikų iki XX a. vidurio, jie labai mažai tirti. Priežastys yra kelios. Svarbiausios iš jų – palyginti menkas tyrinėtojų domėjimasis laivybos ir vandens transporto istorija Lietuvoje, ne itin gausi empirinė išlikusių ir rastų luotų medžiaga, jos platus pasiskirstymas skirtingose šalies vietovėse ir kt. Dažniausiai, tačiau ne visada pamatuotai, į luotus buvo žiūrima tik kaip į žvejybos padargą. Tai atispindi ir daugumos muziejų ekspozicijose. Iš tiesų luoto paskirtis neapsiribojo vien tik žvejyba. Bet tai jau kito straips-

nio objektas. Vis dėlto kai kurie mokslininkai domėjos šia tema.

Detaliai XX a. pradžioje žvejyboje naudoti luotai yra aprašyti Lauros Piškinaitės-Kazlauskienės veikale „Žvejybos istorijos apybraižos (XX a. 3–10 dešimtmeciai)“ (15). Šiame darbe autorė pateikė ir gana smulkų luotų ir jų pavadinimų paplitimo Lietuvos teritorijoje žemėlapi.

Apie XX a. pradžios žvejybą, jos metu naudotus luotus Trakų apylinkėse yra rašiusi Lenkijos etnografė Maria Znamierowska-Prüfferowa (16). Ji pateikė ir labai bendro pobūdžio šių apylinkių luotų tipologiją.

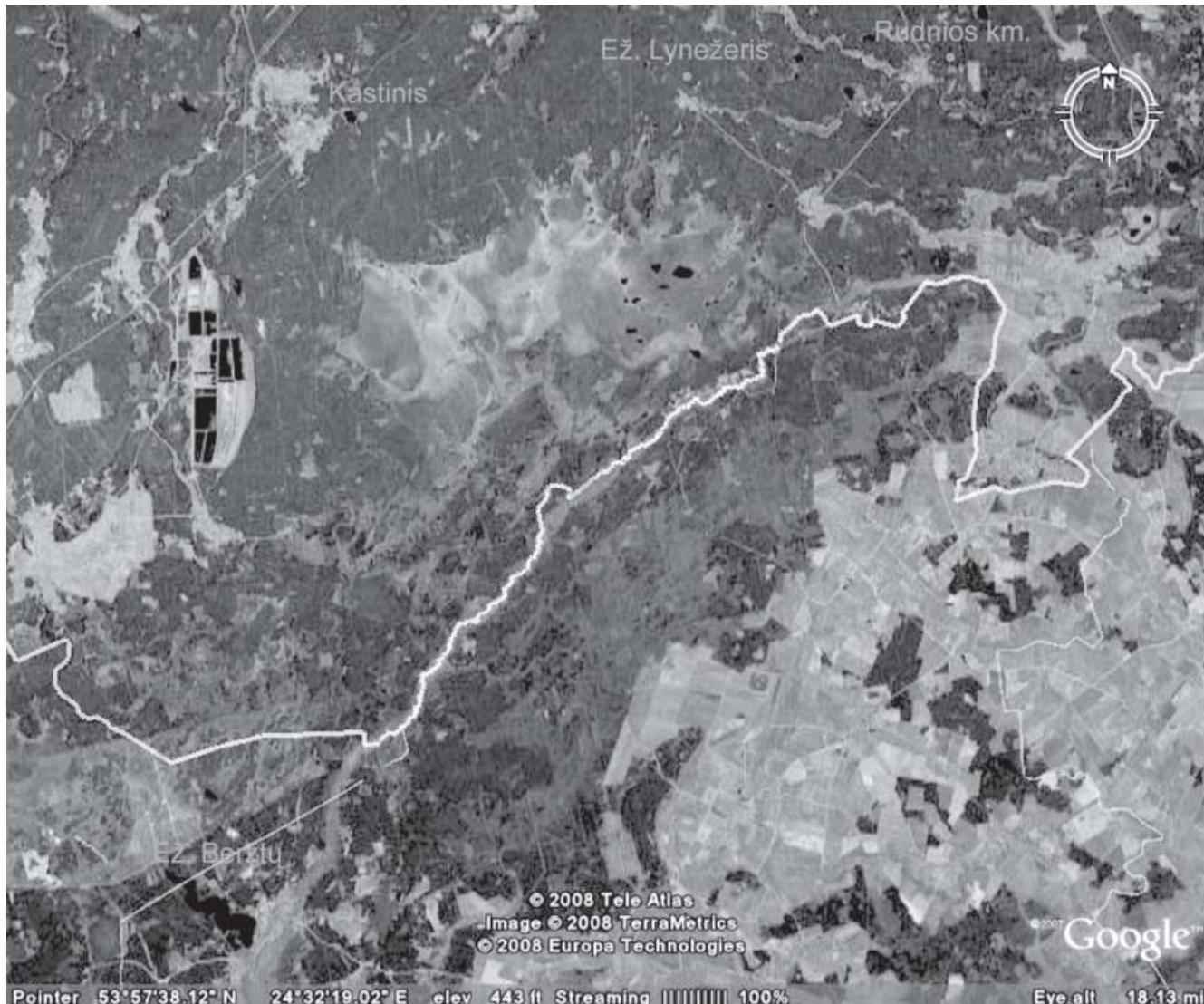
Straipsnyje „Biržulio ir Lūksto valtys (laiveliai)“ (10) Lietuvos luotus nuo seniausių laikų iki XX a. pradžios apraše, trumpai apžvelgė radimvietes bei pateikė bendrus jų duomenis Adomas Butrimas.

Apie akmens ir geležies amžių luotus, taip pat apie XVI a. luotus, rastus Platelių (Plungės r.) ežere, rašė ir šio darbo autorius – tai straipsniai „Priežistoriniai luotai Lietuvoje“ (12) ir „Dugouts from Lake Plateliai and the Cultural Landscape of their Sites“ (13).

Pagrindinis šios temos šaltinis yra įvairiuose muziejuose, kitose įstaigose, privačiose kolekcijose saugomi luotai. Apie kai kuriuos luotus informacijos galima rasti Lietuvos istorijos instituto Archeologijos skyriaus, Kultūros paveldo centro, Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto archeologinėse ataskaitose (autorai – Algirdas Girininkas, Zenonas Baubonis, Rimutė Rimantienė, Vladas Žulkus).

Daugiausia rašytinių duomenų apie luotus yra etnografijos leidiniuose, periodikoje. Šiuose šaltiniuose ne tik aprašyti kai kurie luotai, bet ir surinkta palyginti negausių, tačiau svarbių duomenų apie luotų gaminimą ir naudojimą.

Dzūkijos regiono luotai iki šiol taip pat nebuvu sulaukę didesnio tyrinėtojų dėmesio. Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti Lynežerio ir Marcinkonių apylinkių luotų gaminimo bei naudojimo tradicijas. Tyrimo objektas – šeši iki šių dienų išlikę, Lino ir Kastinio ežeruose naudoti luotai. Tyrimo metodika – gamtinių vie-

1. Kastinio, Lynežerio ir Beržtū ežerai, jų topografinis išsidėstymas. Iš: *Google Earth*.

tovės salygų įvertinimas, istorinės, etnografinės medžiagos rinkimas, sisteminimas ir analizė, luotų konstrukcijos charakteristikų įvertinimas bei palyginimas.

Ežeriniai Lynežerio ir Marcinkonių apylinkių luotai

Dažnai vietovėse, kur nėra daug dirbamos žemės, bet yra ežerų, papildomas maisto ir pajamų šaltinis vietiniams gyventojams yra žvejyba. Nuo akmens amžiaus iki XXI a. pradžios žvejant ežeruose buvo naujodami luotai; lentinės valtys daugumoje ežerų paplito ne anksčiau kaip XX a. trečiajame dešimtmetyje (15:164).

Iš istorinės, archeologinės bei etnografinės medžiagos matyti, kad aktyviausiai žvejyba luotais buvo užsiiminėjama ežeringose vietovėse. Ežerų gausu vakarienėje, pietinėje ir rytinėje Lietuvos dalyse.

Ne išimtis buvo ir Lynežerio bei Marcinkonių apylinkės. Lynežerio ir Marcinkonių kaimai yra Pietryčių lygumoje, Dzūkijoje, Varėnos rajone. Abu kaimai išsidėstę šalia ežerų (1 pav.). Lynežerio kaimas yra įsikūręs Lino ežero pietiniame krante. Ežeras yra ištisęs šiaurės vakarų-pietryčių kryptimi, jo ilgis – 1,1 km, didžiausias plotis – 230 m, gylis – iki 2,5 m. Marcinkonys yra įsikūrę už 1,2 km nuo Kastinio, vadinais taip pat ir Marcinkonių, ežero (ilgis – 450 m, plotis – 330 m). Abu kaimus ir ežerus supa Druskininkų ir Varėnos masyvo Marcinkonių ir Lynežerio miškai, kuriuose vyrauja pušynai. Todėl tose vietovėse salygos luotams gaminti buvo puikios – medienos luotui gaminti toli ieškoti nereikėjo.

Lynežeryje lentinės valtys paplito apie 1950 m., tačiau luotų visiškai neištūmė. Lynežerio gyventojas Jonas Danilevičius (gimės 1933 m.) prisimena vienu

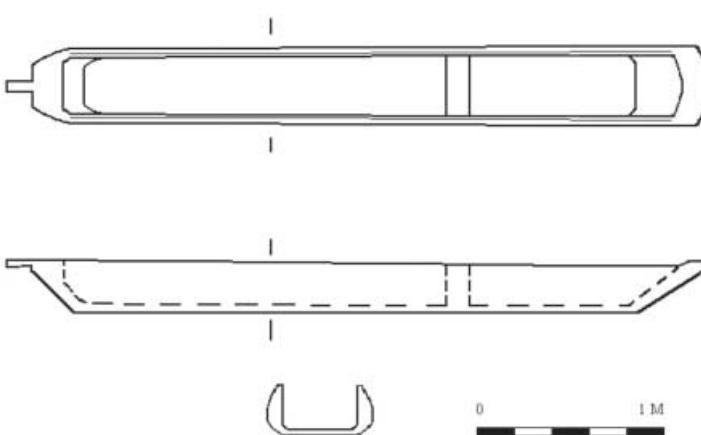

2. Kastinio ežero luoto priekis. 2006. Klaido Permino nuotrauka.

metu ežere buvus ne mažiau kaip 15 luotų. Tai visiškai tikėtina, nes panaši situacija galėjo būti ir kituose ežeruose – pavyzdžiu, 1957 m. Spenglos ežere (Trakų r.) taip pat tebebuvo 15 luotų (15: 154). Panašius į Lynežerio luotus pamena ir gretimo Rudnios kaimo gyventojas Zigmantas Mackevičius (gimės 1922 m.). Anot jo, 1938–1939 m. Ūlos upėje plaukiojo trys iš Lyno ežero luotus panašūs luotai. Jie buvo naudojami tik žvejybai. Irdavosi egline 4 m ilgio kartimi atsistumdam

vidus. Luotą pagaminti trukdavo mažiausiai savaitę. Būtent per savaitę J. Danilevičius pagamino savo trečiąjį, dar 2006 m. naudotą luotą. Paprastai luotai buvo skobiami vienam žvejui, tačiau tokiu luotu, kokį padarė minėtas meistras, ir kitais panašiais luotais galėjo plaukti suaugęs žmogus ir vaikas. Dviese plaukdavo, kai reikėdavo statyti tinklą. Vaikų sodindavo gale (9). Vaikus ypač saugodavo – vieniems luotais naudotis kategoriskai drausdavo (8). Kad vaikai nesinaudotų iš ežero ištrauktu Kastinio luotu, keliose vietose jam buvo iškapoti bortai.

Anot J. Danilevičiaus, luotų nedervuodavo. Tačiau Marcinkonių muziejuje esantis Kastinio ežero luotas iš išorės yra dervuotas. Dervuotos ir Alytaus muziejuje laikomo luoto prikinė ir galinė dalys. Matyt, dervuoti luotą ar ne buvo kiekvieno meistro asmeninis pasirinkimas. Prieš plaukiant ant dugno reikėdavo paberti porą sauju smėlio, kad nebūtų slidu. Iprasta igudusio yrėjo padėtis iriantis – stovint, nors plaukimas atsisėdus ant pertvaros būna stabilesnis. Galima plaukti ir atsiklaupus ant dugno – kuo svorio centras žemiau, tuo luotas stabliau laikosi vandenye. J. Danilevičiaus luotas (Lynežerio III) varomas atsistumiant

3. Lynežerio I luotas. 2008. Klaido Permino brėžinys.

nuo dugno 4,5 m ilgio beržine kartimi, pakaitomis perkeliant ją nuo vieno borto ant kito, tačiau gilesnėse ežero vietose, kai dugnas nebepasiekiamas, iriamasi kartimi. Vienas karties galas nuplokštintas, kitas natūralus, neapdirbtas.

Iš viso J. Danilevičius sau yra pasigaminęs tris luotus, kurių jam „užteko per visą amžių“. Pirmajį luotą („su bičių dreve“) pagamino apie 1946 m. (pasitikslinus meistras patvirtino, kad pirmajį luotą kartu su seneliu Jonu Radzevičiumi išskobė būdamas 13–14 metų), antrajį – apie 1950–1955 m. (arba 1958–1960 m.), trečiąjį – 2004 m. Naują luotą skobdavo tik susidėvėjus senajam. Iš turimų duomenų galima spėti, kad vienas luotas galėjo tarnauti vidutiniškai apie 20 metų. Panašiai (15–18 metų) tarnaudavo ir Nemuno luotai, kurie taip pat dažniausiai buvo gaminami iš pušies (15: 157). Žiemojimui luotų specialiai neruošdavo, tiesiog palikdavo juos ištrauktus ant ežero kranto.

Luotui prakiurus skylę užkimšdavo pakulomis arba medžiagos gabalu. Luotai išlaikė senąsias formas; J. Danilevičius šį darbą išmoko iš savo senelio, gimusio 1898 m.

Šiuo metu Lynežerio apylinkėse yra išlikę penki ežeruose naudoti luotai, vienas – Rudnios kaime (7 km į rytus nuo Lynežerio kaimo, Z. Mackevičiaus sodyboje). Tą luotą padarė J. Danilevičius. Vienas luotas laikomas Marcinkonių etnografijos muziejuje. I muziejų luotas pateko iš Kastinio ežero, kitų duomenų apie jo pagaminimą, naudojimą ir pan. nėra žinoma. Trys yra Lynežerio kaime. Du Lynežerio kaime esančius luotus pagamino J. Danilevičius. Trečiasis luotas buvo ištrauktas iš ežero ir dabar laikomas vienoje iš to kaimo sodybų. Duomenų apie šio luoto pagaminimą, naudojimą ir pan. taip pat nėra žinoma. Dar vienas luotas iš Lynežerio kaimo yra Alytaus kraštatyros muziejuje (inv. Nr. 9963). Šis luotas 1982 m. buvo gautas iš Jono Kazukevičiaus.

4. Lynežerio II luotas. 2006. Klaido Permino nuotrauka.

Pateikiame pagrindinius techninius visų šešių luotų duomenis.

Kastinio luotas. Meistras nežinomas. Rastas Kastinio ežere. Saugomas Marcinkonių etnografijos muziejuje. Pušinis. Ilgis – 3,97 m, didžiausias plotis – 0,44 m, aukštis – 0,37 m. Dugnas plokščias, storis – 6 cm. Tiesus korpusas. Priekinė luoto dalis labai šakota. Priekyje yra 13 cm ilgio rankena (2 pav.). Luoto išorinė apatinė dalis dervuota (maždaug iki pusės). Kairiajame borte, 1,3 m nuo priekio, viršutinėje borte dalyje yra 4,5x5 cm dydžio stačiakampio formos skylė.

Lynežerio I luotas. Meistras – J. Danilevičius (g. 1933 m.). Pagamintas apie 1946–1947 m. Pušinis. Ilgis – 3,73 m, didžiausias plotis – 0,54 m, aukštis – 0,26–0,28 m. Dugnas plokščias, storis – 4–5 cm. Tiesus korpusas. Priekyje yra 13 cm ilgio rankena. Yra viena 12 cm pločio ir 22 cm aukščio pertvara. Priekinės luoto dalies (iki pertvaros) ilgis – 2,37 m, galinės dalies, kuriuose stovi irkluotojas, – 1,24 m. Bortų storis viršuje – apie 2 cm (3 pav.).

Lynežerio II luotas. Meistras – J. Danilevičius. Pagaminimo laikas – tarp 1950–1955 m. (arba 1958–1960 m.). Luotas išskobtas iš pušies („200 metų senumo“),

augusios už 2,5 km nuo ežero. Luoto ilgis – 3,61 m, didžiausias plotis – 0,57 m, aukštis – 0,36 m. Dugnas plokščias, storis – 5 cm. Tiesus korpusas. Priekis aplūžęs, yra buvusi rankena. Yra viena 12 cm pločio ir 23 cm aukščio pertvara. Pertvara dalija luotą į dvi dalis – 2,25 m ilgio priekinę bei 1,24 m ilgio galinę. Bortų kraštai sunykę (4 pav.).

Lynežerio III luotas. Meistras – J. Danilevičius. Luotas išskobtas iš pušies 2004 m. Luoto ilgis – 3,78 m, didžiausias plotis – 0,54 m, aukštis – 0,4 m. Dugnas plokščias, storis – 5 cm. Tiesus korpusas. Priekyje yra 14 cm ilgio rankena. Luote yra viena 14 cm pločio ir 24 cm aukščio pertvara, dalijanti luotą į dvi dalis: priekinę – 2,46 m ilgio ir galinę – 1,17 m ilgio. Ant pertvaros viršaus yra išraižyti skaičiai 04 – paskutiniai luoto pagaminimo metų (2004) skaitmenys. Bortų storis viršuje – 1–2 cm (5 pav.).

Lynežerio IV luotas. Nežinomas meistras. Luotas išskobtas iš pušies. Luoto ilgis – 3,65 m, didžiausias plotis – 0,46 m, aukštis – 0,25 m (bortai apirę). Dugnas plokščias, storis – 9 cm. Tiesus korpusas. Priekis aptrupėjęs, gali būti, kad yra buvusi rankena. Luote yra 13 cm pločio ir 25 cm aukščio pertvara. Ji dalija luotą į 2,54 m ilgio priekinę bei 0,98 m galinę dalis.

Šiuo metu luotas yra privačioje sodyboje Lynežerio kaime.

Lynežerio V luotas. Nežinomas meistras. Paskutinis savininkas – J. Kaziukevičius. Luotas i Alytaus kraštotyros muziejų pateko 1982 m., tačiau ekspozicijoje jis datuojamas XIX amžiumi. Aštuoniasdešimt dvejus metus jis negalėjo būti naudojamas, todėl yra dvi galimybės: arba jis buvo pagamintas XX a. viduryje, arba XIX a. – kurį laiką juo plaukiojus, vėliau tapo nebenaudojamas, kol pateko į muziejų. Luotas išskobtas iš sakingos pušies – abiejuose luoto bortuose matyti ryškios sakinimui būdingos ipjovos. Luoto ilgis – 3,94 m, didžiausias plotis – 0,48 m, aukštis – 0,29 m. Dugnas plokščias, storis – 4–5 cm. Tiesus korpusas. Priekyje yra 21 cm ilgio rankena. Luoto galinėje dalyje yra 10 cm pločio ir 24 cm aukščio pertvara. Priekinės dalies ilgis yra 2,66 m, galinės – 1,18 m. Bortų storis viršuje – 2 cm. Kai kurios luoto vietos buvo dervuotos. Dervos yra likę galinėje ir priekinėje luoto dalyse (iš vidaus ir išorės), išskaitant ir rankeną. Keletas dėmių yra ant dugno palei kairijį bortą, prie pertvaros, galinėje dalyje (6 pav.).

Labai panašią į šių luotų konstrukciją turėjo ir kai kurie luotai šiaurinėje Baltarusijoje. Pavyzdžiu, Gardino sritys Ščiučino (Шчучын) rajone esančiamame Beržtovskoje (lietuviškas pavadinimas Beržtū – 11: 366) ežere (1 pav.) užfiksuotas greičiausiai XX a. pradžios luotas (17: 273). Kaip ir Lynežerio luotų, šio luoto priekis statmenas, jis turi vieną pertvarą, kuri luotą dalija į dvi nelygias dalis: mažesnę – irkluotojui, didesnę – susidėti tinklams ir žuvims. Luoto korpusas tiesus, bortai lygiagretūs, neišgaubti (7 pav.).

Krentantis į akis skirtumas – baltarusiškajame luote, jo priekinėje dalyje, skirtingai nuo lietuviškių, nėra rankenos. Beržtū ežeras yra už maždaug 22 km į pietus nuo Kastinio ežero, 26 km nuo Lyno ežero. Lynežeris yra 11 km į rytus nuo Marcinkonių. Luotų konstrukcijos panašu-

5. Jonas Danilevičius ir jo pagamintas (Lynežerio III) luotas. 2006. Klaido Permino nuotrauka.

mai ir geografinė vietovė (ežerai) bei atstumai tarp jų leidžia spėti, kad šiuos luotus sieja šiame regione gyvavusios panašios luotų gaminimo tradicijos.

Aptariamieji luotai pagaminti iš pušies. Tai rodo medienos luotui gaminti pasirinkimo priklausomybę nuo vietovėje vyraujančių medžių rūsių. Luotui daryti buvo naudojamas visas rastoto skersmuo, rastas išilgai nebuvo skeliamas per pusę, tik būdavo nuplokštintamas jo dugnas. Visų Lynežerio bei Kastinio luotų dugnai yra plokšti – ir iš išorės, ir iš vidaus. Luotų ilgis svyruoja nuo 3,61 m iki 3,97 m. Skirtumas nėra didelis – 36 cm. Atkreiptinas dėmesys, kad ilgiausias iš šių luotų – Kastinio luotas. Tik trimis centimetrais trumpesnis Lynežerio V luotas. Likusių keturių Lynežerio luotų ilgių skirtumas (tarp trumpiausio ir ilgiausio) yra 17 cm. Tai yra Lynežerio II ir Lynežerio III luotai, pagaminti to paties meistro.

Taigi Lynežerio ir Marcinkonių apylinkių luotai buvo gaminami kiek ilgesni nei pusketvirtro metro ilgio, tačiau keturių metrų riba nebuvo viršijama. Luotų ilgis taip pat patvirtina mano anksčiau nustatytą ežerinių ir upinių luotų diferenciaciją pagal ilgį – ežeruose naudoti luotai paprastai neviršydavo 5 m, vyraudavo 3–4 m ilgio luotai. Upinių luotai dažniausiai būdavo 5 m ir ilgesni (12: 246).

Maksimalus luotų plotis yra 0,44–0,57 m. Siauriausias yra Kastinio luotas, plačiausias – antrasis Lynežerio luotas. Įdomu tai, kad ilgiausias iš aptariamųjų luotų yra ir gana siauras, vadinas, turėjo būti nelabai stabilus. Turbūt stabilumui padidinti būtent šiam luotui galėjo būti pritaisytas sparnas (balansyras) – jo tvirtinimo vietą žymi kairiajame borte esanti beveik taisyklingo kvadrato formos skylė. Tai, kad dėl stabilumo kartais buvo jungiami du luotai, patvirtino ir J. Danilevičius (9). Panašių skylių yra ir kai kuriuose Latvijos, Lenkijos ir kituose luotuose.

Bendrame Lietuvos luotų kontekste mūsų aptariamuju luotų plotis nėra išskirtinis. Luotų, kurių plotis

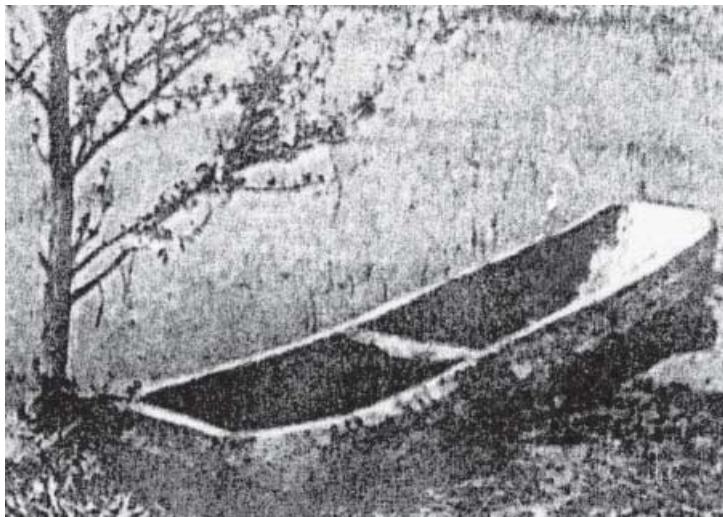

6. Lynežerio V luotas. 2008. Klaido Permino nuotrauka.

yra tarp 0,4 m ir 0,5 m bei tarp 0,5 m ir tarp 0,6 m Lietuvoje yra daugiausia (yra ir siauresnių, nesiekiančių 0,4 m, taip pat ir platesnių – iki 1 m pločio, bet tokiai – mažuma). Luotų aukštis taip pat neišsiskiria (vyraujantis Lietuvos luotų aukštis – 0,3–0,4 m).

Aptariamuju luotų dugno storis įvairuoja nuo 4–5 cm iki 9 cm. Ploniausi dugnai, vietomis siekiantys 4 cm, yra pirmojo ir penkojo Lynežerio luotų. J. Danilevičiaus pagamintų luotų dugnų storis yra apie 5 cm. Lietuvoje žinomų luotų dugno storis yra gana įvairus – nuo vieno iki 15,5 cm. Dažniausias storis yra 5–6 cm, taigi, išskyrus Lynežerio IV luotą, likusių luotų dugnų storis nėra išskirtinis. Pastarojo luoto dugno storij galima bandyti aiškinti individualia meistro skobimo maniera, tačiau nenuginčiamai išvadai trūksta papildomų duomenų. Remiantis J. Danilevičiaus pasakojimu galima teigti, kad dugno storio meistrai specialiai neapskaičiuodavo, skobdavo ir storij nustatydavo „iš akies“. Meistro paklausus apie jo paties gaminto antrojo Lynežerio luoto dugno storij, spėjo jį būsiant apie 10 cm. Išmatavus paaiškėjo, kad luoto dugnas yra perpus plonesnis.

Stambi rankena – būdingas šių luotų bruožas. Paprastai rankenos nėra dažnos luotų detalės. Lietuvoje rankeną prikyje turi Šiaulių „Aušros“ muziejuje esantis Bačiūnų–Degimų luotas, tačiau jis datuojamas

7. Beržtų ežero luotas. Iš: *Буракоўская, Н. Беларуская энцыклапедыя*. Т. 17. Мінск, 2003, с. 273.

geležies amžiumi, taip pat Vilniuje rastas XVI a. luotas, tačiau jo rankena – kitokios formos. Nedideles rankenas gale turi XV–XVI a. Platelių luotai. Nedidelę rankeną prikyje turi Birštono muziejuje esantis XIX a. luotas, naudotas Verknės upėje (Nemuno intakas). Rankenos dažniausiai naudotos pritraukti (ypač ištraukti iš vandens ant kranto) arba pastumti luotą. J. Danilevičiaus teigimu, būtent šiam tikslui ir buvo reikalingos rankenos. I vandenį meistras Lynežerio III luotą įstūmė kilstelėjęs jį už rankenos. Lynežerio luotų rankenos yra ypatingos formos – prie korpuso jos plonesnės, o gale – storesnės. Pavyzdžiu, Lynežerio V luoto rankena prie korpuso yra 10 cm pločio, gale – 12 cm. Žiūrint iš šono rankenos prie korpuso taip pat yra plonesnės. To paties luoto rankenos aukštis prie korpuso yra 8 cm, gale – 11 cm. Prie tokios formos rankeną itin patogu pririšti virvę.

Vertos dėmesio aptariamuųjų luotų priekų formos. Nuo pat akmens amžiaus luotų priekiai dažniausiai būdavo siaurėjantys, nusklembtomis apačiomis. Tai luotininkams padėdavo sumažinti vandens pasipriešinimą. Tačiau nuo XIX a. ežeruose naudotuose luotuose pastebima atvirkštinė tendencija – luotų priekiai vis „bulėj“; jiems buvo suteikiama statmena forma, nors apačia vis dar buvo nusklebiama. Ši tendencija buvo ypač ryški Latvijoje, Latgalos regiono ežeruose – XX a. pradžioje naudotuose „dubicos“ tipo luotuose. Lynežerio ir Marcinkonių apylinkių luotų priekiai taip pat gerai iliustruoja šią tendenciją. Žiūrint iš šono viršutinę priekinę jų dalis statmena. Tačiau visų jų apatinė dalis nusklembta. Viršutinės mūsų aptariamuųjų luotų dalys šiek tiek skiriasi. Kastinio luoto priekis iš viršaus suapva-

lintas, pereinantis į rankeną. Tai rodo, kad šiame luote meistras panaudojo archajiškąjį priekio siaurinimo tradiciją. Lynežerio II ir IV luotų priekiai sunykę, tačiau galima ižiūrėti, kad jie buvo lengvai siaurėjantys. Vėliausiai pagaminto Lynežerio III luoto priekis nėra siaurėjantis, jis tiesiog tolygiai pereina iš korpuso. Lynežerio I ir V luotų priekią viršutinėje dalyje yra ryškus korpuso perėjimas į priekį. Ta vieta – tai statmenai nutašytu korpuso kampai, suformuojantys tam tikro pločio sieneles. Lynežerio I luote šių sienelių ilgis yra apie 20 cm. Lynežerio V luote šių sienelių ilgis yra 3–6 cm. Jos padarytos labiau simboliskai, nes toks nežymus pasklembimas negalėjo turėti ypatingos reikšmės mažinant vandens pasipriešinimą. Panašūs siaurėjančių luotų priekų tradicijos reliktai pastebimi jau minėtuose Latvijos luotuose.

Lyno ežero luotų galai taip pat nusklembti. Lynežerio III ir V luotų galai turi po tris plokštumas – viršutinę statmeną bei dvi apatinės – nusklembtas. Likusieji luotai turi vieną trumpą statmeną ir kitą, ilgesnę, – nusklebtą. Kastinio ežero luoto viršutinė statmena plokštuma yra ilgesnė už nusklebtą.

Kitas būdingas mūsų aptariamuųjų luotų elementas – pertvara. Ją turi visi Lynežerio luotai, Kastinio luote jos nėra. Neaišku, ar jas turėjo kiti Kastinio ežero luotai. Gali būti, kad šio ežero luotuose jos nebuvu paliekamos, kadangi ir netoli esančiame Beržtų ežere užfiksuotas labai panašus į mūsų aptariamuosius luotas rankenos taip pat neturi. Matyt šis konstrukcijos elementas priklausė nuo skirtinguose ežeruose meistrų prisilaikomų luotų gaminimo tradicijų. Pagrindinė šių luotų pertvaros funkcija buvo atskirti yręją nuo krovinių – tinklų ir žuvies (7). Yrėjas stovėdavo trumpesnėje luoto dalyje, žvejybos reikmenis ir laimikj, kad „nesipainiotų po kojomis“, sudėdavo ilgesnėje priekinėje luoto dalyje. Remiantis šiais duomenimis kitose vietovėse rastus luotus su analogiška pertvaros padėtimi galima traktuoti kaip luotus, skirtus, visų pirma, žvejybai arba gabenti kroviniams.

Išvados

Visi aprašytieji luotai yra pagaminti laikantis vietinių tradicijų, kurios siekia mažiausiai XIX a. pabaigą. Nors šių luotų ilgis, plotis ir aukštis nėra išskirtiniai kitų luotų kontekste, tačiau Lynežerio ir Marcinkonių apylinkių luotai turi kai kuriuos tik jiems būdingus konstrukcijos elementus. Analogiškų luotų kitose Lietuvos vietovėse nėra žinoma. Iš turimos medžiagos matyti, kad šios tradicijos apėmė Kastinio ežero–Rudnios

kaimo–Beržtų ežero apylinkes, maždaug 25x10 km plotą šiaurės-pietų kryptimi. Tikėtina, kad panašios tradicijos egzistavo ir į rytus bei į vakarus nuo šios teritorijos. Iš luotų naudojimo aplinkos, konstrukcijos bei dydžio matyti, kad pagrindinė jų paskirtis – vieno žmočiaus žvejyba ežere. Tai patvirtinta ir vietinio luotų meistro J. Danilevičiaus liudijimų.

Kaip minėta, dar apie XX a. vidurį Lynežeryje tebebuvo apie 15 luotų. Jų likimas gana įvairus – vieni buvo parduoti, atiduoti ir išvežti, kiti – pavogti, treti – paskandinti arba sukapoti malkoms. Minėtoje teritorijoje radus kitus luotus būtų gauta įdomi ir svarbi medžiaga, ne tik papildanti turimas žinias apie šių apylinkių luotus, bet ir galinti padėti nustatyti tam tikroje vietovėje gamintų luotų panašumus bei skirtumus.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA:

1. Kastinio luotas. Buvimo vieta – Marcinkonių etnografijos muziejus. Neinventorizuotas.
2. Lynežerio I luotas. Savininkas Zigmas Mackevičius. Rudnios kaimas, Varėnos r.
3. Lynežerio II luotas. Savininkas Jonas Danilevičius. Lynežerio kaimas, Varėnos r.
4. Lynežerio III luotas. Savininkas Jonas Danilevičius. Lynežerio kaimas, Varėnos r.
5. Lynežerio IV luotas. Lynežerio kaimas, Varėnos r.
6. Lynežerio V luotas. Buvimo vieta – Alytaus kraštotyros muziejus. Inventoriaus Nr. 9963.
7. DANILEVIČIUS, Jonas, gimęs 1933 m. Lynežerio k., Varėnos r. Žodinė bei vaizdinė informacija, pateikta 2006 m. rugpjūčio mėnesį. Užraše Klaidas Perminas.
8. MACKEVICIUS, Zigmantas, gimęs 1922 m. Rudnios k., Varėnos r. Žodinė informacija, pateikta 2007 m. gegužės mėnesį. Užraše Klaidas Perminas.
9. Lynežeris (etnografinė medžiaga – rakraštis). Marcinkonių etnografijos muziejus. Užraše Ona Droblienė.
10. BUTRIMAS, Adomas. Biržulio ir Lūksto valtys (laiveliai). Iš: *Mūsų kraštas*, 1993, Nr. 1.
11. KVILKLYS, Bronius. Iš: *Mūsų Lietuva*, t. I, 1989, p. 366.
12. PERMINAS, Klaidas. Prieistoriniai luotai Lietuvoje. Iš: *Praeities puslapiai: archeologija, kultūra, visuomenė*. Klaipėda, 2005, p. 223–250.
13. PERMINAS, Klaidas. Dugouts from Lake Plateliai and the Cultural Landscape of their Sites (Platelių ežero luotai ir jų radimvietės kultūrinė aplinka). *Baltijos regiono istorija ir kultūra: Lietuva ir Lenkija. Karinė istorija, archeologija, etnologija*. Iš: *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*. Klaipėda, t. XV, 2007, p. 127–133.
14. PETRULIS, Juozas. Žūklė Drūkšių vandenye. Iš: *Gaidės ir Rimšės apylinkės*. Vilnius, 1969, p. 92–98.
15. PIŠKINAITĖ-KAZLAUSKIENĖ, Laura. *Žvejybos istorijos apybraižos (XX a. 3–10 dešimtmeciai)*. Vilnius, 1998.
16. ZNAMIEROWSKA-PRÜFFEROWA, Maria. *Rybоловство jezior trockich*. Wilno, 1930.
17. БУРАКОЎСКАЯ, Н. *Беларуская энцыклапедыя*. Т. 17. Мінск, 2003, с. 273.

Dugouts around Lynežeris and Marcinkonys

Klaidas PERMINAS

Dugouts were used in fishing from early on. Fishing boats took off as late as the 1920s, although they did not oust dugouts completely. In the mid 20th century there were a few lakes in Lithuania that enjoyed an equal number of boats and dugouts. The villages of Lynežeris and Marcinkonys (Varėna Region) are situated on lakes called the Lynas and Kastinys respectively. There is not much farmland around, and so, fish was an important addition to local inhabitants' diets. Palm forests that dominated the scenery provided for making dugouts. At the moment there are five surviving dugouts in Lynežeris and Marcinkonys. One of them was found in the Kastinys Lake and is kept at the Ethnographical Museum of Marcinkonys. Three dugouts were made by the master Jonas Danilevičius from Lynežeris. The fifth dugout was sunk in the Lynas Lake (jau 6!). It was retrieved and is now kept at a private estate. Another dugout from Lynežeris is at the Alytus regional Museum. All of these dugouts are identical in their construction and are similar in size. They share a straight body and vertical extremities. All save one dugout from the Kastinys have one partition separating the rower from the cargo, that is fishing equipment and the catch. At the front, there are handles that make it easy to push the dugout into the water or drag it onto the shore. In contrast from others, Kastinys and dugouts kept in the Museum of Alytus are covered in pitch. One of the Kastinys dugouts has a rectangular hole on board that is most probably intended to hold a stabilizing mast or another dugout. The dugout master Jonas Danilevičius who has made three dugouts in his life provided some very useful information on making and using them. He made the last dugout in 2004 and still used it in 2006. He learnt how to make them from his grandfather. Thus, the Lynežeris dugout tradition dates back to the second half of the 19th century at the very least. According to Danilevičius, the main reason why he used dugouts was that they were more convenient for fishing than boats that make noise when they sail, splash and thus scare the fish away. A very similar dugout was used on the Beržtai Lake (Берштавское, currently in the territory of the Republic of Belarus) situated approximately 20 km South from the Lynežeris and Marcinkonys. This suggests that dugouts were made according to the same or similar traditions in a territory of 25x10 km. The Lynežeris and Marcinkonys dugouts tell a lot about dugouts used for fishing on lakes including details on how they were made, characteristics of their construction and use. This information will be valuable for the future research of dugouts and their tradition in this and other regions.

Prieš dešimtmetį „Liaudies kultūroje“ buvo paskelbti vieno iš žymiausių XX a. antropologijos veikalų – Arnoldo van Gennepo *Les Rites de Passage* – du į lietuvių kalbą išverssti skyriai: „1. Apeigų klasifikacija“ (1997, Nr. 5, p. 64–69) ir „6. Iniciacijos apeigos“ (1997, Nr. 6, p. 60–68 ir 1998, Nr. 1, p. 51–59). Per šiuos dešimt metų bent iš kelių su religijotyra ir etnologija susijusiu disciplinu dėstytojų teko išgirsti aktyviai naudojantis šiomis publicacijomis, teikiant jas kaip mokymo priemonę studentams ir pageidaujant tėsinio. Todėl nutarėme žurnale paskelbti dar vieno kito šios knygos skyriaus vertimą.

Les Rites de Passage

Arnold van GENNEP

2. Erdvinis pérējimas

Erdviniai pérējimai gali suteikti rėmus visų kitų pérējimo ritualų tolesniams aptarimui.

Išskyrus kelias šalis, kur iki šiol reikalaujama pašu, žmogus šiaisiai laikais gali laisvai keliauti iš vieno civilizuoto regiono į kitą.¹ Sienos, įsivaizduojamos linijos, jungiančios atskirus pasienio stulpus ar gaires, béra regimos – dargi paryškintai – tik žemėlapiuose. Tačiau dar ne taip seniai pérējimas iš vienos šalies į kitą ir net iš vienos provincijos į kitą toje pačioje šalyje, o dar kiek anksčiau – ir iš vieno dvaro į kitą buvo susijęs su įvairiais formalumais. Daugiausia tai buvo politiniai, teisiniai bei ekonominiai formalumai, tačiau kai kurių būta ir maginės-religinės prigimties. Pavyzdžiui, krikščionims, musulmonams ir budistams buvo draudžiama kelti koją ir juoba pasilikti ilgesniams laikui tose žemės rutulio srityse, kuriose nebuvo laikomasi atitinkamos tikslybos.

Būtent šis, maginis-religinis, sienų kirtimo aspektas mus ir domina. Norėdami jį išvysti visu ryškumu, turime pasižvalgyti po tas civilizacijas, kuriose tai, kas šiandien jau yra sekularu, dar buvo apsupta magijos bei religijos.

Pusiau civilizuotos genties užimamą teritoriją paprastai težymi gamtinės gairės, bet jos gyventojai ir jų kaimynai gerai žino, kokiose ribose galioja jų teisės bei privilegijos. Natūralia riba gali būti šventa uola, medis, upė arba ežeras, kurio nevalia kirsti ar apeiti, nerizikuojant antgamtinėmis sankcijomis. Nors tokios natūralios ribos palyginti retos. Kur kas dažniau ribą žymi nors objektas – stulpas, vartai, stačias akmuo, šioje ypatingoje vietoje pastatytas ir atitinkamomis apeigomis pašventintas. Tokio sienos užkar-

dymo galia gali būti tiesioginė arba remtis kokia nors ribos dievybe (kaip kad Hermis, Priapas² ar ant Babilono *kudurru* pavaizduotos dievybės). Tam tikrai žmonių grupei rituališkai pažymėjus atitinkamą žemės sklypą riboženkliu ar kokia nors sienos žyme (išarta vaga, iškastu grioviu, diržais suraižyta gyvūno oda), ta žemė tampa šventa tos grupės nuosavybe, ir prašalaitis, iškėlęs į ją koją, atlieka tokią pat šventavystę, kaip kad paprastas žmogus, ižengęs į šventą giraite ar šventyklą.

Šitaip pažymėtos teritorijos šventumas kartais paimojamas su pačios žemės kaip Motinos Žemės šventumu.³ Kinijoje, remiantis seniausiais dokumentais, ne pati žemė kaip tokia laikyta dievybe, o būtent atskiras žemės sklypas buvo šventas jo gyventojams ar savininkams.⁴ Mano galva, ir Loango,⁵ ir graikų miestų bei Romos⁶ teritorijų atvejai analogiški.

Draudimas ižengti į tam tikrą teritoriją iš esmės tad yra maginis-religinis. Klasikiniame pasaulyje jis buvo išreiškiamas riboženkliais, sienomis bei statulomis, tarp pusiau civilizuotų tautų – kiek paprastesnėmis priemonėmis. Suprantama, tokie ženklai neišrikuojami ištisai palei visą sienos liniją. Kaip ir mūsiškiai pasienio stulpai, jie statomi tik sienos pérējimo vietose, prie takų bei kryžkelių. Žalumynų kuokštatas, rąstgalis ar kartis, papuošta šiaudų kūliu, gali būti įtaisomi ir ant pat tako ar skersai jo.⁷ Vartai,⁸ kartais drauge su kokiais nors gamtiniais objektais ar grubaus darbo statulomis,⁹ – sudėtingesnė ribos žymėjimo priemonė. Visų šių įvairių procedūrų detalės mūsų čia nedomina.¹⁰

Šiandien mūsiškėje pasaulio dalyje visos šalys viena kitą liečia, bet anksčiau, kai krikščioniški kraštai teužémė dalį Europos, padėtis buvo visai kita. Kick-

vieną šalį supo juosta niekieno žemės, padalytos į zonas, arba markus. Jos tolydžio nyko, nors terminas *lettre de marque* išlaikė reikšmę „leidimas pereiti iš vienos teritorijos į kitą neutralia zona“. Tokio pobūdžio zonos buvo labai svarbios klasikinėje antikoje, ypač Graikijoje, kur jos neretai virsdavo prekyvietė arba mūšio laukų.¹¹

Tokia pati zonų sistema aptinkama ir tarp pusiau civilizuotų tautų, tik sienos čia ne tokios tikslios, nes ginamos teritorijos rečiau apgyventos ir jų mažiau. Neutralios zonos paprastai būna dykvietai, pelkės, o dažniausiai – nežengiamos girios, kuriose visi turi teisę keliauti bei medžioti. Kadangi šventumas turi dvi puses, tai ir teritorijos abipus neutralios zonos yra šventos tam, kas atsidūrė toje zonoje, ir pati ši neutrali zona yra šventa gretimų teritorijų gyventojams. Kas ketina pereiti iš vienos į kitą, tiek fiziškai, tiek maginiu-religiniu požiūriu, tam tikram laikui patenka į ypatingą situaciją: jis pakimba tarp dviejų pasaulių. Tai kaip tik ta situacija, kurią aš pavadinau pérējimu, o vienas iš šios knygos tikslų kaip tik yra parodyti, jog tokia ypatinga sritis, tiek erdvinė, tiek simbolinė, daugiau ar mažiau išreikštu pavidalu aptinkama visose apeigose, lydinčiose pérējimą iš vienos socialinės bei maginės-religinės padėties į kitą.

Po šio įvado dabar pažvelkime į kai kuriuos erdvinio pérējimo aprašymus. Spartos karalius, išsirengęs į karą, aukodavo Dzeusui. Jeigu ženklai būdavo palankūs, deglanešys nuo aukuro įziebdavo deglą ir nešdavo jį kariuomenės priešaky ligi pat sienos. Čia karalius vėl aukodavo, ir jei ženklai vėl bylojo jo nau dai, kirsavo sieną, deglanešiui vis dar žengiant kariuomenės priešaky.¹² Tai aiškiai buvo apeigos, pažymintios išsiskyrimą su sava teritorija ir įžengimą į neutralią. Keletą sienos kirtimo ritualų yra ištyręs Trumbullas,¹³ paminėjęs ir tokį pavyzdį: generolui Grantui pasiekus Aukštutinio Egipto pasienio punktą Asjutą ir keliantis į krantą, buvo paaukotas jautis, jo galva padėta vienoje liepto pusėje, o kūnas kitoje, ir Grantas, žengdamas per pralietą kraują, turėjo praeiti tarp jų.¹⁴ Ritualinis praėjimas tarp koks nors perpus padalyto objekto dalii arba tarp dviejų šakų, arba po kokiui nors daiktu, tam tikrais atvejais turi būti interpretuojamas kaip tiesioginis pérējimo ritualas, kurio metu asmuo palieka vieną pasaulį ir įžengia į naują.¹⁵

Aptarti veiksmai taikomi ne tik šaliai ar jos teritorijai, bet ir atskiram kaimui, gyvenvietei, daliai gyvenvietės, šventykli, namui. Neutrali teritorija irgi atitinkamai traukiasi, kol iš jos telieka paprasčiau-

sias akmuo, koks išsikišęs daiktas ar tik slenkstis (išskyrus *pronaos*, *narthex*, *vestibulum* bei kt.).¹⁶ Vartai, užkardantys įėjimą tik simboliškai, virsta gynybiniu pilies įėjimu, miesto sienos vartais, namų durimis. Šventumo ypatybė nepriklauso išimtinai slenksčiui, ji apima ir durų bei langų staktas.¹⁷

Su durimis susiję ritualai sudaro vientisą visumą, o atskirų apeigų skirtumai teliečia technines detales: slenkstis apšlakstomas krauju arba švarių vandeniu; šoninės durų staktos apšlakuojamos krauju arba kvepalais; ant jų pakabinamos arba prie jų prikalamos šventenybės, kaip ir prie viršutinės staktos. Trumbullas slenksčiui skirtoje savo monografijoje apėjo šią natūralią interpretaciją, nors pats rašė, jog Graikijoje bronzinis slenkstis yra „tvirtos dvasinių valdų sienos, arba išorinės ribos, archajiškas atitikmuo“.¹⁸ Būtent: gyvenamojo būsto atveju durys – tai riba tarp svetimo ir savo pasaulių, šventyklos atveju – tarp profaniškojo ir sakralaus pasaulių. Užtut peržengti slenkstį reiškia pereiti į naują pasaulį. Dėl to tai ir yra svarbus ritualas vedybų, įvaikinimo, išventinimo bei laidotuvų apeigose.

Čia nebéra reikalo toliau pabrėžti pérējimo produris ritualų, nes keletas iš jų bus aptarti sekančiuose skyriuose. Tik reikia pažymėti, kad ant paties slenksčio atliekami ritualai yra būtent pereinamieji. „Apsivalymas“ (apsiplovimas, persirengimas švariais rūbais ir kt.) priklauso atskyrimo nuo ankstesnės aplinkos ritualams; po jų eina įjungimo ritualai (duodama paragauti druskos, bendrai valgoma ir kt.). Taigi slenksčio apeigos, griežtai kalbant, nėra „įjungiamos“, bet parengiamosios įjungimui, o atliktosios prieš jas tad buvo parengiamosios pereinamajam tarpsniui.

Užtut aš siūlau atskyrimo nuo ankstesnio pasaulio ritualus vadinti *preliminaliniai* ritualais; tuos, kurie atliekami pereinamuoju tarpsniu, – *liminaliniai* (arba slenksčio) ritualais; o įjungimo į naują pasaulį apeigas – *postliminaliniai* ritualais.¹⁹

Vartai, išlikę kaip rudimentai Afrikoje, labai gali mas daiktas, atitinka pirmynštį pavidalą visų tų pavienių vartų, kurie buvo taip ištobulinti Tolimuosiuse Rytuose,²⁰ kur jie ne tik kad virto nepriklausomais didingais architektūros paminklais (kaip antai dievų, imperatorių arba našlių portikai), bet neprarado, bent jau šintoizme ir daoizme, ir savo ritualinės funkcijos (žr. vaikystės ritualų aprašymus 5-amc sk.).²¹ Tokią raidą iš maginių vartų į architektūrinį monumentą, regis, liudija ir roménų triumfo arka. Nugalėtojas, kad galėtų grįžti į Romos pasaulį,

pirmiausia turėjo rituališkai atskirti nuo priešų pasaulio praeidamas pro arką. Ijungimo ritualą šiuo atveju atstojo aukojimas Kapitolijaus Jupiteriui ir miestą saugantiems dievams.²²

Minėtais atvejais ritualinis vartų poveikis buvo tiesioginis. Bet vartai gali būti ir tam tikros dievybės buveinė. Monumentalias proporcijas įgavus „slenksčio sargams“, kaip kad Egipte, Asiro-Babilonijoje (sparnuoti drakonai, sfinksė bei kuo įvairiausi monstrai)²³ ir Kinijoje (statulų pavidalu), pačias duris ir slenkstę jie nustūmė į antrą planą; maldos bei aukos čia skiriama vien sargams. Erdvinio pérējimo ritualas virto dvasinio pérējimo ritualu. Pats fizinis pérējimas nebeatstoja pérējimo – jį dvasiškai sankcionuoja personikuota galia.²⁴

Dvi aukščiau minėtos vartų rituelo formos retai pasitaiko izoliuotos; dažniausiai jos apjungtos. Įvairose apeigose tiesioginių ritualų galima aptikti apjungtą su netiesioginiu, dinaminį – su animistiniu; arba tik siekiant pašalinti kliūties pérējimui, arba pérējimą ir atliekant.

Iš erdvinio pérējimo apeigų atskirai reikia paminti skirtasias kalnų péréjų pérējimui: paliekami įvairūs daiktai (akmenys, drabužių skiautės, plaukai ir kt.), aukojama, kreipiamasi į vietos dievybę ir t.t. Tokios apeigos aptinkamos, pavyzdžiu, Maroke (*ker-kour*), Mongolijoje, Tibete (*obo*), Asame, Anduose ir Alpėse (koplytėlės).

Upės kirtimas irgi dažnai palydimas apeigomis,²⁵ o atitinkamą negatyvų ritualą šiuo atveju atstoja kai kuriose vietose sutinkami draudimai karaliui ar žyniui kirsti upę ar bet kokį tekantį vandenį. Panašiai atskyrimo, o paskui ir ijungimo ritualais dažnai palydimi išvykimas bei parvykimas, lipimas į važiuoklę ar neštuvus ir užsėdimas ant žirgo, išsiruošus į kelionę.

Pagaliau į pérējimo ritualų kategorijos rėmus patenka ir kai kurie aukojimai, susiję su namo pamatum klojimu bei statyba. Keista, kad jie iki šiol tyrinėti izoliuotai, nors priklauso homogeniškai apeigų visumai – būsto keitimo apeigoms.²⁶ Kiekvienas naujas namas yra *tabu*, kol deramais ritualais nepaverčiamas *noa* (sekulariu, arba profanišku).²⁷ Savo forma bei dinamika šio tabu pašalinimas primena tabu, susijusius su šventa teritorija ar moterimi: per apsilivimą (liustraciją) arba bendrą valgymą. Kitos apeigos turi užtikrinti, kad namas išliktų tvirtas, neirtų ir t.t. Mokslininkai klydo, kai kurias iš šių praktikų laikydamis pirmynkštės žmogaus aukos liekanomis ar perdirbiniais. Tabu pašalinimo, serginčios dvasios nustatymo, pirmosios mirties perkėlimo, visokeriopos

gerovės ateityje užtikrinimo apeigas lydi įtraukimo ritualai: nuliejimai, apeiginis lankymas, atskirų namo dalių pašventinimai, bendras duonos valgymas, su druska ar užgeriant, apskritai bendras valgymas. (Prancūzijoje įkurtuvės vadinamos pažodžiu „puodo kablio pakabinimas“.) Šios apeigos iš esmės yra skirtos būsimiesiems gyventojams sutapantini su naujuoju būstu. Jeigu gyventojai – pavyzdžiu, susižadėjęs vyriškis arba jaunas vedęs vyras su savo šeima ar žmona – statosi namą patys, apeigos prasideda nuo pat statybų pradžios.

Įėjimo į namą, šventykla ir kt. ritualus atitinka išėjimo ritualai, arba identiški pirmiesiems, arba atvirkšti. Muchāmedo laikais arabai įeidami ir išeidami paglostydavo namų dievybę,²⁸ taigi tas pats judeis buvo ir įsijungimo, ir atskyrimo apeiga, destis atvejis. Panašiai žydas ortodoksas, eidamas pro pagrindines namų duris, kairiosios rankos pirštu paliečia mezuzą – dėžutę, pritaisyta prie šoninės durų stakto, su popieriaus skiaute, ant kurios užrašytas, – arba su kaspinu, ant kurio išsiuvinėtas – šventasis Dievo vardas (Šaddai). Tuomet pabučiuoja tą pirštą ir pasako: „Tesaugo tave Viešpats išeinanči ir įeinanči nuo šiol ir per amžių amžius“.²⁹ Žodinis ritualas čia apjungtas su ritualiniais rankų judesiais.

Pažymėtina, kad tik pagrindinės durys yra įėjimo ir išėjimo ritualų vieta; galbūt todėl, kad jos pašventintos ypatingu ritualu, arba todėl, kad veda palankia kryptimi. Kiti praėjimai nesudaro péréjimo tarp pažištamo ir išorinio pasaulių. Užtat vagys (kitose civilizacijose, ne mūsiškėje) yra linkę įsmukti kokiu nors kitu keliu, ne pro duris; lavonai išnešami pro užpakalines duris arba pro langą; neščiai ar menstruojančiai moteriai leidžiama įeiti ir išeiti tik pro šalutines duris; švento gyvūno dvėseliena išnešama tik pro langą arba pro kokią nors skylę ir t.t. Tuo siekiamo apsaugoti pagrindinį praėjimą nuo suteršimo. Nuo to laiko, kai jis buvo pašventintas specialiomis apeigomis, jis turi būti išlaikytas nesuterštas. Draudžiama, pavyzdžiu, ant jo nusispjauti arba užminti. Nors kartais šventumo ypatybe pasižymi visi namo slenksčiai. Rusijoje mačiau namų, kuriuose po pasagėlę, kokios naudojamos batų kulnams sutvirtinti, buvo prikalta ant kiekvieno kambario slenksčio. Be to, kiekvienas šių namų kambarys turėjo savo ikoną.

Norint suvokti slenksčiui skirtus ritualus, visuomet dera atminti, kad slenkstis tėra durų dalis ir kad daugumą šių ritualų reikia suprasti kaip tiesioginius, fizinius įėjimo, stabtelėjimo bei išėjimo ritualus – tai gi, kaip pérējimo ritualus.

NUORODOS:

1. [Reikia atminti, jog van Gennepas rašė pirmajį XX a. dešimtmetį. – Angliškojo leidimo red. past.]
2. Kone visuotinai sutinkamą ribos ženklinimo sąsają su falu aš interpretuočiau štai kaip (nors išsami interpretacija dar laukia): 1) su stovinčiu peniu siejasi stačias stulpas ar akmuo; 2) maginę reikšmę turi pati jungtis, susijusi su lytinio aktu; 3) smailūs objektai (ragai, pirštai ir t.t.), kaip tikima, turi galią apginti dėl to, kad jie „praduria“ piktašias dvasias (blogajį džiną ir t.t.); 4) teritorijos bei jos gyventojų vaisin-gumo idėja tokiais atvejais sutinkama *labai retai*. Riboženkliai falinė simbolika beveik neturi seksualinės prasmės.
3. Kai kurias Dietricho interpretacijas (išsakytas jo darbe *Mutter Erde*), kurias aš laikau klaidingomis, aptarsiu kalbėda-mas apie gimydymo bei vaikystės apeigas.
4. „Senovės kinų religijoje kiekviena sritis (su mažiausiai dvidešimt penkiomis šeimomis) turėjo savo žemės dievą; karalius turėjo ir visas savo tautos, ir savo asmenišką žemės dievą; taip pat ir kiekvienas feodalis, kiekviena giminė, kiekviena imperatorių dinastija. Šie dievai vadavavo baudžia-miesiems karams, jų atvaizdai būdavo drožiami iš medžio ir siejami su derliaus dievais. Man regis, kad apskritai žemės deivė atsirado vėliau kaip tam tikrų sinkretizmų padarinys“ (CHAVANNES, Eduard. Le dieu du sol dans l'ancienne religion chinoise. Iš: *Revue de l'histoire des religions*, XLIII, 1906, p. 124–127, 140–144).
5. Žr.: DENNET, E. *At the Back of the Black Man's Mind: Or Notes on the Kingly Office in West Africa*. London: Macmil-lan, 1906; PECHÜEL-LOESCHE, Eduard. *Volkskunde von Loango*. Stuttgard: Strecher & Schroeder, 1907.
6. Plg įdomų W. Warde's Fowlerio darbą, pavadinčią „Lustratio“ (*Antropology and the Classics*, ed. Robert R. Marret Oxford, 1908, p. 173–178). Tikiuosi, mano skaitytojai sutiks, kad *lustratio* [ap(s)iplovimas] yra ne kas kita, kaip teritorinio atskyrimo ritualas (pavyzdžiu, sugrižus iš karo).
7. Prie nuorodų, pateiktų H. Griersono (*The Silent Trade*. Edinburg, 1903, p. 12–14, išn. 4, kur, deja, supainioti nuosavybės išjimo ritualai su pérējimo tabu), žr. dar: DENNET. *At the Back of the Black Man's Mind*, p. 90, 153, išn. 192; PECHÜEL-LOESCHE. *Volkskunde von Loango*, p. 223–224, 456, 472 ir kt.; BÜTTIKOFER, J. *Reisebilder aus Liberia*. Leiden, 1890, II, p. 304; van GENNEP. *Tabou et totémisme à Madagascar*, p. 183–186 (apie perējimo tabu); Van der BURGHT, J. M. M. *Dictionnaire français Kirundi: Avec l'indication succincte de la signification swahili et allemande augmente d'une introduction et de 196 articles ethnologiques sur les Urundi et les Warundi*. Bar-le-Due: Société d'Illustration Catholique, 1904, žr. Iviheko ir kt. Paprotys užkardyt i taką ar išjimą į lauką įsmeigiant kartį su šiaudų kūliu viršuje plačiai paplitęs Europoje.
8. Paulius B. du Chaillu (*Journey to Ashango Land*. New York: D. Appleton Co, 1867) Konge mini vartus su šventaisiais augalais, šimpanzių kaukolėmis ir t.t. Vartai, sudaryti iš dviejų žemėn įsmeigtų stačių karčių ir vienos jas jungiančios, ant kurios pakabinamos kaukolės, kiaušiniai ir kt., dažnai užtinkami Dramblio Kaulo Krante kaip pérējimo tabu bei apsauga nuo dvasių (Maurice's Delafosse žodinė informa-cija); žr. pav.: PECHÜEL-LOESCHE, *Volkskunde von Loango*, p. 224, 472 ir kt.
9. Apie Surinamą, tarp kitų, žr.: MARTIN, K. Bericht über eine Reise ins Gebeit des oberen Surinam. Iš: *Bijdragen tot de Taal-Land en Volkekunde van Nederlands Indie*, XXXV. The Hague, 1886, p. 28–29. 2 pav. matyti dviveidė statula, kurią savo straipsnyje *Janus bifrons* esu palyginęs su Janu (*Revue des traditions populaires*, XXII, 1907, Nr. 4, p. 97–98). Ji patvirtina Frazerio teoriją, išsakyta jo *Lectures on the Early History of the Kingship*, p. 289.
10. Loangoje gyvenvietės prieigose retsykiais pasitaiko skersai kelio įrengta palisada ligoms sulaikyti (Du CHAILLU, L'Afrique sauvage, p. 133). Büttikoferis (*Reisebilder aus Liberia*, p. 304) mini šiaudinių demblių barikadas, užveriančias ke- lią į sventas giraites, kur atliekamos iniciacijų apeigos; šakų bei šiaudinių demblių barikados, aptinkamos Australijoje bei Naujojoje Gvinėjoje, matyt, irgi skirtos tam pačiam tikslui – ne tik tam, kad užstotų nuo profano akių tai, kas ten dedasi, kaip kad paprastai manoma.
11. Apie neutralios teritorijos zonas, ar juostas, žr.: GRIER-SON. *The Silent Trade*, p. 29, 56–59; apie valstybių sienas bei sienų ženklus Palestinoje ir senovės Asirijoje ir Babilo-nijoje žr.: GRESSMANN, H. *Mytische Reste in der Paradeserzählung*. Iš: *Archiv für Religionswissenschaft*, X, 1907, p. 361–363 (išn.). Apie Terminalijų šventę Romoje žr.: FOWLER, W. W. *The Roman Festivals of the Period of the Republic*. London: Macmillan, 1899, p. 325–327. Panašu, jog Kapitolijaus kalva pirmiausia ir bus buvusi viena iš tokų neutraлиų zonų (ten pat, p. 317), kaip ir riba tarp Palatino bei Kvirinalio įtvirtinimų. Taip pat žr. žodį *pomerium* žodyne: *Roscher's Lexikon*, s.v. *Jupiter*, stlp. 668, ir FOWLER, W. W. *Anthropology and the Classics*, p. 181 ir t.
12. Žr. FRAZER, *The Golden Bough*, I, p. 305.
13. TRUMBULL, H. Clay, *The Threshold Covenant: Or the Be-ginnig of Religious Rites*. New York: Charles Scribner's Sons, 1896, p. 184–196. Dėkoju ponui Salomonui Reinachui, pa-skolinusiam man šią sunkiai prieinamą knygą.
14. Ten pat, p. 186. Trumbullo teigimu, pralietais kraujas esas jungties simbolis ar net veiksny.
15. Tokių ritualų rinkinys buvo paskelbtas: *Mélusine: Recueil de mythologie, littérature populaire, tradition, et usages*. Paris: Gaidoz & Rolland, 1878–1912. Keletas iš jų išreiškia per-ėjimą ligos atveju, tačiau tie, kurie paprastai vadinami apsi-valymo ritualais, irgi mena perėjimą – iš nešvarios būklės į švarią. Visi tokie vaizdiniai ir juos atitinkantys ritualai dažnai sudaro vientisą apeigų visumą.
16. Apie perējimo ritualus, susijusius su slenkščiu, smulkiau žr. TRUMBULL. *The Threshold Covenant*. Kai kada prieš slenkstį pamaldžiai atsigulama, kai kada jis bučiuojamas, kai kada liečiamas rankomis, kai kada jis mindomas, kitąsyk prieš tai nusiavus batus, kai kada būtinai peržengiamas, o kartais per jį reikia tiesiog pernešti ir pan. Taip pat žr.: CROOKE, William, *The Lifting of the Bride*. Iš: *Folk-lore*, XIII, 1902, p. 238–242. Visi tokie ritualai iš tautos į tautą įvairouja ir darosi sudėtingesni, jei slenkstis yra namų ar šeimos dvasios arba slenkščio dievybės buveinė.
17. Nuodugnų kinų apeigų, susijusią su durimis, aprašymą žr.: DOOLITTLE, Justus, *Social Life of the Chinese with Some Accounts of the Religious, Governmental, Educational, and Business Customs and Opinions with Special but not Exclusive Reference to Fuhchau*. New York: Harper, 1865, I, p. 121–122, II, p. 310–312; GRUBE, Wilhelm, *Zur pekinger Volkskunde*. Berlin, 1902, p. 93–97. Apie durų maginį apipavidalinimą žr.: TRUMBULL, *The Threshold Covenant*, p. 69–74, 323.

18. Negaliu pritarti Trumbullo nuomonei, esą slenkstis – tai pirmykštis aukuras, o aukuras – tai iš savo įprastos vietos perkeltas slenkstis; taip pat nemanau kraujo ritualinę reikšmę slenksčiu skirtose apeigose esant didesnę už vandens ar paraprasciausio prisilietimo. Tai vis tie pat įtraukimo, arba ijunimo, ritualai.
 19. [Pagal lotynų kalbos *līmen*, kilm. *līminis*, „slenkstis“; taigi pažodžiui būtų „priešslenkstiniai“, „slenkstiniai“ ir „po-slenkstiniai“ ritualai. – Vert. past.]
 20. [Šis teiginys atrodo labai jau spekuliatyvus. – Angliškojo leidimo red. past.]
 21. Apie Kiniją žr.: COMBAZ, Gisbert. *Sépultures impériales de la Chine*. Brussels: Vromant & Co., 1908, p. 27–33; DOOLITTLE, Social Life of the Chinese, II, p. 299–300. Apie Japoniją: GRIFFIS, W. E. Iš: TRUMBULL. *The Threshold Covenant*. Priedas, p. 320–24; CHAMBERLAIN, B. H. *Things Japanese: Notes on Various Subjects Connected with Japan for the Use of Travellers and Others*. London: Paul, 1891, p. 356, žr. torii; MUNRO, N. Gordon, Primitive Culture in Japan. Iš: *Transactions of the Asiatic Society of Japan*, XXXIV, 1906, p. 144.
 22. Apie triumfo ritualus žr.: La Père Bernard de MONTFAUCON, O.S.B. *Antiquités expliquées et représentées en figures*. Paris: F. Delaulne, 1719, 2d ed., IV, 152–161.
 23. Apie šias dievybes bei joms skirtus ritualus žr.: LEFEBURE, Eugène. *Rites égyptiens: Construction et protection des édifices*. Paris: E. Leroux, 1890; skyrium apie asirų sparnuotus jaučius p. 62.
 24. Apie slenksčio dievybes žr. (be TRUMBULLo, *The Threshold Covenant*): FARNELL, L. R. *The Place of the Sonder-götter in Greek Polytheism*. Iš: *Anthropological Essays Presented to E. B. Tylor*, p. 82; taip pat FRAZER. *The Golden Bough*. Kimijoje tai paprastai Šen-Šu bei Diu-Liu (žr.: Jan M. de GROOT ir Eduard HAVANNES. *Les fêtes annuellement célébrées à Emouy*. Paris, 1886, p. 597 ir t.), bet Pekine dar ir Čjing-Čjung bei ju-či-Kung (žr.: GRUBE. *Zur pekinger Volkskunde*). Apie Japoniją žr.: Isabella L. Bird, *Unbeaten Tracks in Japan: Travels in the Interior, Including Visits to the Aborigines of Yozzo and the Shrine of Nikko*. London: J. Murray, 1905, I, p. 117, 273; REVON. *Le shinntoïsme*, p. 389, 390; MUNRO. *Primitive Culture in Japan*, p. 144 ir kt.
 25. Tarp kitų, žr.: H. GAIDOZ. *Étude de la mythologie gauloise*, I: *Le dieu gaulois du soleil et le symbolisme de la roue*. Paris: E. Leroux, 1886, p. 65. Noriu priminti ir tiltų statybos bei atidarymo apeigas (plg. romėnų pontifex). Perėjimo tarp ko nors bei po kuo nors ritualų pririnkta ir Mélusine'oje, ir kone kiekvieno folkloro tyrinėtojo. Juos visus irgi reikia aptarti iš naujo, bet dabar to padaryti neįmanoma. Todėl paminėsiu tik vieną, paimtą iš Stepano Petrovičiaus Krašeninnikovo (*Histoire et description du Kamtchatka*, trans. from the Russian by M. de Saint Pré, Amsterdam: M. M. Rey, 1760, I, p. 130–131, ir dar žr. 136): „.... jie prinešė jurton beržų šakų pagal šeimų skaičių, kiekvienas kamciadalas savo šeimai paimė iš jų po vieną ir, ją sulenkės žiedu, po du kartus praleido pro ši savo žmoną ir vaikus, kurie pralindė dar apsisukdavo ratu. Tai jų laikoma apsivalymu nuo jų nuodėmių“.
 19. Iš Krašeninnikovo detalių aprašymų matyti, kad beržas kamciadalamas yra šventas medis ir kad jis ritualiai panaujomas daugumoje jų apeigų. Galimos dvi interpretacijos: beržas, laikomas *švariu*, savo poveikiu pašventina tiesiogiai; arba nešvarumas nuo žmogaus perkeliamas beržui. Pastarasis atvejis lyg ir labiau sutinka su apeigų tēsiniu: „Kai visi jau apsivalę, kamciadalai su beržo šakelėmis rankose paliko jurtą pro županą, arba apatinę angą, o paskui juos – ir abiejų lyčių jų giminaičiai. Atsidūrė lauke, jie darsyk pralindo pro beržų žiedus ir tada įsmeigė kickvienas savo šakelę į sniegą, viršūnėles palenkę į rytus. Palikę čia visas savo šakas ir nusipurtę drabužius, kamciadalai sugrižo jurtą, tik jau ne pro županą, o per tikraji jėjimą“ [versta iš originalo kalbos: КРАШЕНИННИКОВ, С. *Onucanie земли Камчатки*, 2-e изд., II, ч. 3. Санкт-Петербург, 1786, p. 96; pirmasis leidimas 1755 m.; originalo citata paiteikta: Ариольд ван ГЕННЕП. *Обряды перехода: Систематическое изучение обрядов*. Москва: Восточная литература, 2002, p. 25–26. – Vert. past.]. Kitaip sakant, jie nusikratė šventenybės nešvarumą, susikaupusiu ant jų drabužiu, ir pačios savo didžiausios šventenybės – beržų šakelių (kurios, kartu su „saldžiaja žole“ bei kt., priklauso šventybės kategorijai). Taigi šakos, pasižymintios šventumu, išmetamos lauk.
 26. Apie statybų aukojimus žr.: SATORI, Paul. Über das Bauopfer. Iš: *Zeitschrift für Ethnologie*, XXX, 1898, p. 1–54, kurių nepastebėjo, kad keletas iš jų sudaro priemimo ritualus. Apie prancūzų ritualus žr.: SÉBILLOT, Paul, *Le folk-lore de la France*. Paris: E. Guilmoto, 1907, IV, p. 96–98; apie įvairias teorijas: TRUMBULL, *The Threshold Covenant*, p. 45–47 ir WESTERMARK, Edvard Alexander. *The Origin and Development of Moral Ideas*. London: Macmillan, 1906–1908, I, p. 461. Šie ritualai patenka į platesnę kategoriją, kurią aš pavadinau „pirmojo karto ritualais“ (žr. 9-ą skyrių). Kaušikasūtros užkeikimas 43.3–15 (CALLAND, W. *Altindisches Zauberrei: Darstellung der altindischen Wunschoffner*. Amsterdam: J. Muller, 1900, p. 147–148) ne tik yra susijęsu statyba bei įsikėlimu, bet tariamas ir tiesiog keičiant būstą, tiek žmonėms, tiek gyvūnams.
 27. Apie tipiškas apeigas žr.: HILDBURGH, W. L. Notes on Sinhalese Magic. Iš: *Journal of the Royal Anthropological Institute*, XXXVIII, 1908, p. 190.
 28. SMITH, *The Religion of the Semites*, p. 461–462.
 29. TRUMBULL, *The Threshold Covenant*, p. 69–70, su duomenimis iš Sirijos.
- [Van Gennepas čia atvirai remiasi Trumbullu, tuo tarpu sulig „Žydų enciklopedija“ (*The Jewish Encyclopedia*, ed. Isidore Singer. New York and London: Sunk & Wagnalls, 1916), mezuzoje laikomi Pakartoto įstatymo žodžiai 6.4–9 ir 11.13–21, kur žydai raginami mylėti Dievą ir jam paklusti ir kur liepiama užrašyti „juos ant durų staktų savo namuose ir ant vartų“. „Šaddai“ užrašoma mezuzos išorėje, kuri einant pro duris liečiama ir bučiuojama. – Angliškojo leidimo red. past.]
- Versta iš: Arnold van GENNEP. *The Rites of Passage*. The University of Chicago Press, 1960, p. 15–25: 2. The Territorial Passage.
- Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

Juozapo Jakšto kūryba Dievui ir Lietuvai

Ona MAŽEIKIENĖ

Lietuvos kraštovaizdį nuo seno puošia kryžiai, koplytėlės, koplytstulpiai bei stogastulpiai, kurie sovietų valdžios buvo negailestingai naikinami. Sovietmečiu ideo-loginiai prižiūrėtojai neleido drožti šventųjų, gal todėl ne vienas meistras ėmėsi daryti velnius. Šovė j galvą mintis – gal tai logiška?! Juk okupantai, kaip ir kitos blogybės, dažnai vadinti velniais, šėtonais ir panašiais vardais. Ne visi meistrai ir tuomet darė velniavą. Buvo menininkų, kurie, pasitelkę įvairius simbolius, įvaizdžius, tautosakos motyvus, kūrė siužetinius, prasmingus, įsimintinus paminklus. Vienas iš jų – Juozapas Jakštėnas. Pavarde buvo girdėta. Juodkrantėje buvau mačiusi įspūdingą šio skulptoriaus sukurtą „Neringos žuvimą“, tačiau labai mažai ką apie jį žinojau.

Neseniai į rankas pateko nuostabus albumas, gal tikliau – monografija (Valdas Striužas. „Ažuolų kalbėjimas Lietuvai. Menininko, kryždirbio, ažuolų skulptoriaus Juozapo Jakšto kūryba“). Knygą išleido „Diemedžio“ leidykla (Vilnius, 2006). Lėšas knygai išleisti paaukojo krašties švenčioniškis, verslininkas iš Anglijos Jozefas Fiedorovičius (g. 1939 m.), kurio meilė Tėvynei ir tėviškei pasireiškė ne tik žodžiais, bet ir konkrečia parama. „Visos lėšos atsiperka, kai matai laimingus savo kraštiečių veidus“, – sakė rėmėjas. Albumas padarė didžiulį įspūdį. Ji sudaro beveik 400 puslapių (su 166 kūrinių ir 128 jų detalių nuotraukomis). Dauguma kūrinių fotograuoti jų pastatymo vietose – gamtoje. Medinių, daugiausia ažuolinių, kūrinių nuotraukos išryškintos juodame arba baltame fone. Knygos viršeliai – Lietuvos gamtovaizdis, o jo fone skulptūros: „Krivis“ (2004 m.) ir

„Gabija“ (1986 m.). Pirmiausia j akis krito neeilinė meistro drožyba, kūrinių siužetai, leidę suprasti, kad jų autorius, skulptūrų, paminklų, kryžių kūrėjas yra talentingas žmogus – asmenybė, patriotas, Lietuvos pilietis tikraja žodžio prasme.

Pradedu skaityti ir sužinau, kad J. Jakštėnas „Deglą lie туvybės neše sutemose“ dar „brandaus socializmo“ laikotarpiu. Jau tada jis statė skulptūras, kryžius, koplytstulpis šventoriuose, kapinėse, atmintinose vietose ne tik Švenčionių rajone, bet ir kitur Lietuvoje. Stogastulpis „Tu mano Lietuva“, skirtas Petru Garlai (Švenčionėliai, 1980 m.), kryžiai, skulptūros su krikščioniškais ir tautiniai simboliais dažniausiai išdygdavo naktimis. 1981 m. Kryžių kalne buvo pastatytas jo sukurtas paminklinis ansamblis: aukštasis (9 m) kryžius su išraiškinga Rūpintojėlio skulptūra, stogastulpis ir žemesnis kryžius (buvo įtartas, bet išsisuko).

Kalbant apie kūrybą pirmiausia reikia susipažinti su pačiu kūrėju. Monografijos skyriuje „Gyvenimo spalvingieji raštai“ autobiografinių eskizų pateikia pats

Jakštėnų šeima (iš kairės): Česlovas, Leonas, Eugenijus, Felicija, mama Marija (laiko Vladuką), Bronė, Juozapas, Valerijonas. Nuotrauka iš Juozapo Jakšto asmeninio archyvo.

Juozapas Jakštės. Skulptūrinė kompozicija „Apreiškimas Jonui“. Fragmentas – 3 d. Domantai, 2003.

Juozapas Jakštės. Reškutėnų bažnyčios vartų fragmentas. 1979.

kryždirbys, skulptorius. Juozapas gimė 1940 m. Jukiškės kaime (Švenčionių apskritis). Šeimoje buvo aštuoni vaikai (vienas broliukas mirė mažas). Tėvai – darbštūs kaimo žmonės. Tėvas – griežtas, teisingas ir tvarkingas ūkininkas. Sovietų valdžia tėvus nubuožino, viską atémė, ūkį nualino. Vaikystė buvo labai sunki. Gausi šeima gyveno vargingai, pusbadžiu: „Nepavalgės nusilpsti, paskui karves

nepabėgi“. Juozapėlis žiemomis lankė Reškutėnų mokyklą, o vasaromis piemenavo, paaugės pagal jėgas dirbo įvairius ūkio darbus, rūpinosi, kad žiemą šeima turėtų kuo karvutę pašerti. Mamai nuolat kildavo galvosūkis, kaip gyventi, už ką apauti būrį vai kū. Juozapas mamą labai mylėjo. Motina buvo švelni, meniškos sielos. Šias savybes, matyt, paveldėjo ir sūnus, kurį nuo vaikystės žavėjo tėviškės grožis, gamtos spalvos. Popieriaus, pieštukų naturejo, piešdavo ant tošies įvairių spalvų akmenukais, kurių pri-sirinkdavo upelyje. Ganant gyvulius vaikui labai norėjosi drožti. Dūdeles pasidarydavo aštriais titnago akmenukais. Bet ne tas. Labai knietėjo turėti peiliuką, kurį iš draugo išsimainė už tėvo dviratį, už tai teko graudžiai verkti.

Baigus septynmetę, mokytoja ji ragino toliau mokytis vidurinėje, o po to studijuoti literatūrą, neužmiršti piešimo. Tačiau, neturėdamas galimybių ilgesnėms studijoms, Juozapas įstojo į Vilniaus statybos technikumą. Tada pirmą kartą važiavo traukiniu, pamatė Vilnių, o Jame – daug ką gražaus. Baigęs technikumą (1959 m.) norėjo studijuoti Dailės institute, kuris jam tada atrodė pasiekiamas tik dievams ir mūzoms. Trejetą metų teko tuščiai praleisti sovietų armijoje. Grįžęs stojo į universitetą „teisybės“ studijuoti. Neturėdamas jokios paramos, studijas turėjo nutraukti ir pradėti dirbti. Dirbo pagal profesiją – statybose. Įvairose pareigose – dvidešimt metų. Tą laikotarpį menininkas laiko gyvenimo pragaru. „Bet gal jeigu ne tas pragaras, nebūčiau tapęs ir medžio drožėju – liaudies meistru?“ – svarsto jis. Meistras manė, kad liaudies meną gali kurti tik doras, darbštus ir tikintis žmogus. Meilę Dievui jis paveldėjo iš motinos, kuri buvo labai pamaldi. Jis tiki, kad motinos maldos jų šeimą apsaugojo nuo bedievystės ir Sibiro pražūties. „Aš pamilau kryžių. Nieko malonesnio darbe neturiu, kaip būties iprasminimą kryžiuje“, – sako J. Jakštės.

Daugiau sužinome skaitydami knygos autorius V. Striūžo pokalbij su J. Jakštū. Paklaustas, kas pa-skatino kūriniais pasipriešinti sovietų valdžiai, meistras pasakoja, kad 1978 m., jam dirbant Švenčionėlių kilnojamosios mechanizuotos kolonos viršiniinku, valdžia pastoviai didino planus, aprūpinimas prastėjo, o Leonidas Iljičius leido liaudžiai gerti, kiek tik telpa. Po vienų tokų išgertuvų J. Jakštės tresto valdytojui įteikė atsistatydinimo pareiškimą (sovietmečiu „savo noru“ pakeitė nemažai darboviečių). Dirbo Aukštaitijos nacionalinio parko dailide. Priešintis okupacijai patraukė „tautos dvasios melioracija“. Supratau – moraline ir tiesiogine prasme. Dirbant Švenčionių rajono Architektūros skyriuje vyko gyventojų kėlimas iš vienkiemiu į gyvenvietes. Vien

Švenčionių rajone buvo sunaikinta daugiau nei 1500 sodybų. J. Jakštasis negalėjo žiūrėti, kaip savomis rankomis naikinami senoviniai rąstų namai, drožinėtos, raižytos langinės, žirgeliai, paukšteliai.

Lietuvoje įsikūrus Helsinkio žmogaus teisių gynimo komitetui, 1975 m. į šią veiklą įsijungė ir Švenčionių krašto kunigai – Karolis Garuckas ir Bronius Laurinavičius, veikę Švenčioneliuose, Ceikiniuose, Adutiškyje. (B. Laurinavičius 1987 m. buvo pastumas po sunkvežimio ratais Kalvariją ir Žalgirio gatvį sankryžoje, Vilniuje, šalia mūsų namų, ir tą įvykį matė mano sūnus. Skverelyje yra pastatytas dailininko Antano Kmieliausko ažuolinis paminklas – kryžius su nukryžiuotu Kristumi ir įrašais. Skverelis iki šiol nesutvarkytas...). J. Jakštasis buvo įtrauktas į pogrindinio katalikų leidinio „Lietuvos katalikų bažnyčios kronika“ platinimą. Jį įkvėpė laisvės troškimas ir vilnis matyti Lietuvą laisvą. Jis tapo aktyviu Atgimimo artintoju. Kun. K. Garuckas paragino J. Jakštą mesti tarnybą ir imtis meno: „Mesk ir imkis meno – tu meno žmogus. Reikia atstatyti komunistų nugriautas kryžius, koplytėles...“ Taip J. Jakštasis skulptūromis émė įprasminti tautos vargus ir kančias, sukeltas per šimtmečių okupacijas.

Pirmieji Juozapo drožiniai (koplytstulpiai, stogastulpiai, suvenyrai) buvo sukurti pasakų motyvais. Tuomet sukurti ir bareljefiniai poetų, dailininkų, muzikų bei dvišiškių portretai. Pirmasis, pasak J. Jakšto, kūrinėlis – plokštė „Eglė žalčių karalienė“ – buvo sukurtas apie 1967 m. 1978–1980 m. J. Jakštasis pradėjo intensyviai kurti, iškalė, išraižė antkapinių paminklų, bareljefų ciklą „Lietuva brangi“, pagal Maironio kūrybą išdrožė septynis paveikslus. Sukūrė stogastulpį: „Pavasario balsai“, „Kur bakūžė samanota“, „Moters likimas“, skulptūrą „Uosis ir žmogus“, Reškutėnų bažnyčios vartus ir daug ką kita.

Skulptorius J. Jakštasis yra apdovanotas ne viena mūza. Jis yra poetiškos prigimties, geba eiliuoti, deklamuoti, muzikuoti, moka mintinai daug Maironio, Adomo Mickevičiaus eilių, mėgsta sakytį šv. Jono Evangelijos eiliuotą dalį. Trisdešimt metų J. Jakštasis kuria medžio ornamentiką, skulptūrinę poeziją. Paslapčiomis išdrožtas ir Kybartuose pastatytas koplytstulpis „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ dešimtmečiui atminti. Stogastulpis „Dvirastymė“ skirtas Reškutėnų mokyklai. Jis įdomus ne vien pavadinimu, bet ir drožyba: dvigubas medis – du keliai – rusinimo-lenkinimo ir tautinis, su figūriniais bareljefais ir įrašu: „Te visad šviečia saulė“ (1985 m.).

Skulptorius giliai tiki Dievu. „Mano tikėjimo ir visko pamatas – Kristus! (...) Kristus – mano užuovėja, Kristus – mano jėga ir stiprybė“. Kun. K. Garucko 70-mečio proga, parapijiečių paprašytas, išdrožė jo bareljefą, o iš kuno gavo dovanų rožinį. Rengiantis paminėti Lietuvos krikšto 600 m. jubiliejų J. Jakštasis (1986–1987 m.) sukūrė keletą paminklų šiam įvykiui atminti. Koplytstulpis „Lie-

Juozapas Jakštasis. Kryžius Reškutėnų mokyklos 80-mečiui paminėti. 1990.

tuvos krikštas“ (stovi Švenčionių bažnyčios šventoriuje) išdrožtas iš vientiso ažuolo. Viršuje – Kristus ir daugybė Lietuvai būdingų vaizdinių: gamtovaizdis su kryžiais, koplytėlėmis, rūtų darželiais, saulutės, žirgeliai. Antroje koplytstulpio pusėje išraižyti šv. Jono Evangelijos žodžiai. Ispūdinga ir skulptūra „Žvakė“, skirta dvigubam atmiminui: Lietuvos krikšto jubiliejui paminėti (pavaizduota drobulė su Kristaus veido atvaizdu ir Dievo Motina su nukryžiuotu Jėzumi) ir B. Laurinavičiui, kuris „dege kaip žvakė, kaip būsimo Atgimimo žiburėlis“, atminti

Juozapas Jakštas. Paminklinis ansamblis: Rūpintojėlis. Kryžių kalnas (Jurgaičių piliakalnis), 1981.

(pastatyta Adutiškyje). Kitas krikščionybei skirtas paminklas – kryžius „Šventojoji žemė“ (Sancta terra). Šį paminklą kurdamas kryždirbys pasirémė Nojaus legenda. Pavaizduotas laivas, kurio centre stiebas – kryžius, burės – šeši koplytstulpiai (reiškiantys XV–XX amžius) su rūpintojėliais, globojančiais Lietuvą. Kryžiaus kryžma vainikuota metaliniu vainiku – „Lietuva be kovos niekada nebuvo laisva“ (pastatytas Švenčionių bažnyčios šventoriuje). Nepaprastai kruopščiai, tapybiškai iškaltas kryžius „Giedokime Viešpačiu“ (Cantante Domino). Jo forma primena smailėjantį pilies bokštą, viršuje –

kryžius. Visa plokštuma išraižyta įvairiais ornamentais, tarp jų – Kristaus veidas. Apatinėje kryžiaus daileje suklupę kunigaikščiai garbina Viešpatį žodžiais: „Tavim pasitikim, Viešpatie, ir nenusivilsim per amžius“. Paminėtinas dar vienas Lietuvos krikšto 600 m. jubiliejui skirtas paminklas – kryžius, esantis Valkininkų bažnyčios šventoriuje, su nepaprastai įspūdinga nuimto nuo kryžiaus Kristaus skulptūra. „Kryžiaus kamiene iškirtau raštą: Tikėjimas, Viltis, Meilė“, – mena autorius. Tais pat metais jis sukūrė paminklą – kryžių Nepriklausomybės akto signatarui, NKVD Šiaurės Uralo lagerio kaliniui, sušaudytam už antitarybių veiklą, prof. Pranui Dovydaičiui (1886–1942) (Višakio Rūda, Marijampolės r.)

Žuvusiems Lietuvos karžygiams atminti skirtas simbolinis trijų dalių paminklas „Dainius“ – skulptūra su dvimi koplytstulpiais iš šonų, 1986 m. pastatyta Šalčininkėliuose (Šalčininkų r.). Dainius, skambindamas kanklėmis, aprauda žuvusį karžygį. Vieno koplytstulpio koplytėlė tuščia, antrame – suklupęs žirgas. Skulptūrą autorius tašė, drožė tik devynias dienas. Už ją gavo I laipsnio valstybinę premiją ir laureato vardą, nors dėl šio kūrybinio sumanymo ir apdovanojimo būta prieštaravimų „iš valdiškų namų“ – Švenčionių partkomo. Neišlikusi.

Įdomiai sumanya skulptūra „Kova pralaimėta, bet mes nenugalėti“, skirta 1863 m. sukilimui ir vienam iš vadų Liudvikui Narbutui atminti. Dera daugybė vaizdinių: paminklas apraizgytas grandinėmis, prasminda suklupusio sukilėlio skulptūra, akmenuotas kelias, kaukolės ir kt.

Menininkas kaltina bolševizmą, iš jo atėmusį vaikytės džiaugsmą, pakurtusį jaunystės sparnus. Jis norėjo būti tapytoju. „Deja, deja... medis – mano drobė, kaltas – teptukas, spalvos – medžio rievės. Aš bandau išgauti spalvas medžio kalba, medžio skausmu. Juk medis Jėzų Kristų pakėlė ir laikė, medis kartu su Kristumi kentėjo... (...) Ir menininko siela pravirko kryžių pavidalaus“. Jo sukurti įspūdingi kryžiai – pagarbos ženklai Pasaulio Kürėjui.

J. Jakštas papasakojo, kaip atsirado jo skulptūra Raganų kalne. Neringos valdžia sumanė vieną iš Juodkrantės kopų padaryti turistų lankoma vieta. Šviesios atminties girininkas J. Stankus pasiūlė idėją – sukvesti Lietuvos medžio drožėjus ir įrengti Raganų kalną. Idėja buvo patraukli. Jai su salyga, kad meistrų kūryba bus tautosakos, pasakų motyvais ir bus pašlovintas sovietinis „gėris“, pritarė ir Vilniaus valdininkai. Nidos mokytoja Viktorija Jonušienė surinko ir vaizdžiai apraše visas kada nors girdėtas Neringos legendas. Meistrai ėmėsi darbo. Kas sutiko drožti raganas, velnius, tiems ąžuolų nestigo, o

J. Jakštui atsisakius „kirsti velniau“ organizatoriai pasiūlė iš milžiniško kelmo „iškapoti gaidį“. Kai jį padarė, leido daryti ką norėj, ir tada (1981 m.) iš likusių uosinių rastų menininkas sukūrė įspūdingą trijų metrų aukščio simbolinę „Neringos žuvimą“, kuriame pavaizdavo, autorius žodžiais tariant, kaip pabaisa slibinas (okupantas) ryja gražuolę Neringą (Lietuvą). Taip Neringoje iškūrė gėrio ir blogio personažų pasaulis. (Skulptūra dėl prastos medienos ilgainiui sunyko, 1999 m. autorius ją atkūrė iš ažuolo, tik be undinių). Skulptoriaus nuomone, „Raganų kalnas buvo tarsi Sajūdžio preliudas ar tautos atgimimo vienas želmenų“. J. Jakšto kūryba susieta su Atgimimu ir Sajūdžio veikla.

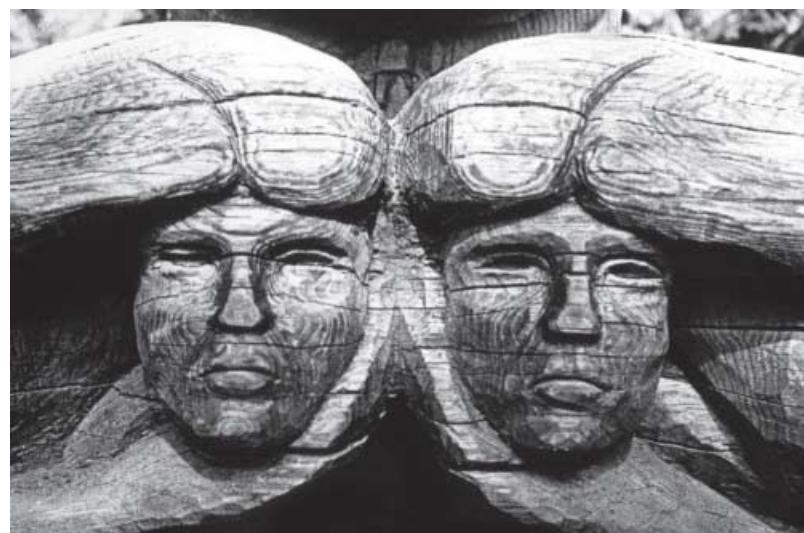
Prasidėjus tautos Atgimimui J. Jakštas su bendražygiais (1988 09 23) Švenčionių rajone įkūrė iniciatyvinę Sajūdžio grupę ir buvo išrinktas jos pirmininku, o spalio 8 d. įvyko pirmasis viešas LPS Švenčionių iniciatyvinės grupės susirinkimas, iškėlęs valdžiai tris reikalavimus: įvykdyti Adutiškio klebono B. Laurinavičiaus testamentą – perkelti jo palaikus į Švenčionėlių bažnyčios šventorių; Švenčionyse pastatyti Atgimimo (Laisvės) paminklą; atstatyti visus komunistinės valdžios nugriautus tautos istorijos ir kultūros paminklus. Rajono Sajūdžio veikla buvo labai aktyvi. „1988-ųjų metų Sajūdis – tai ir Lietuvos didžiavaryų partizanų, politinių kalinių, tremtinių, atskirų kunigų Aukos įprasminimas“, – kalbėjo J. Jakštas. (Pagal J. Jakšto pasiūlytą kompoziciją buvo pasiūta Švenčionių rajono Sajūdžio vėliava). Švenčionių katalikų kapinėse 1989 m. atidengtas J. Jakšto padarytas ažuolinis antkapinis kryžius NKVD nužudytiems Lietuvos kariams – 1941 m. sukilėliams. Apvalaus ažuolo kryžius, vietoje Nukryžiuotojo įdėti aštrūs virbai – lyg dūriai į jų kūnus, žemiu Lietuvos kariuomenės ženklas – herbiniai skyde Vyčio kryžius ir du sukryžiuoti kalavijai. Tai buvo pirmasis Atgimimo paminklas Švenčionyse. Jį pašventino arkivyskupas Julijonas Steponavičius (kryžius sunyko, 2001 m. ten pat buvo pastatytas naujas kryžius, be to, įstiklintoje koplytėlėje buvo iškaltos karių pavardės).

1989 m. rugpjūty Ignotinos geležinkelio stotyje buvo iškilmingai atidengtas J. Jakšto sukurtas aukščiausias Lietuvoje (21 m.) kryžius – skulptūra „Per Sibiro kančią į Prisikėlimą“, skirta tremtinių kančioms atminti. Kryžius simboliskai įreminamas į bėgius. Pavaizduota lietuvių Motina – Lietuva, kuri, iškentėjusi kančias, nežuvo, bet pavirto kedru. (Simbolika ir tai, kad šiam paminklui parinktas aukštas ažuolas buvo nukirstas Perkūno.) O 1989 m. rugpjūčio 23 d. buvo pastatytas ir pašventintas Baltijos kelio kryžius „Lietuva – kaip Pieta“. Kryžmos centre, erškėčių vainike, Pietos bareljefas (automagistralė Vilnius – Panevėžys, 61 km., Širvintų r.)

Švenčionių Sajūdis 1990 m. organizavo paminklo – antkapinio kryžiaus atidengimą Vytauto apygardos „Tigro“ rinktinės partizanams, žuvusiems (apie 45) Adutiškio girioje nuo okupantų kariuomenės. Iki tol žuvimo vietą žymėjo tik partizanų pušyse įrežti kryželiai. Švenčionių r. Cirkliškio seniūnijos

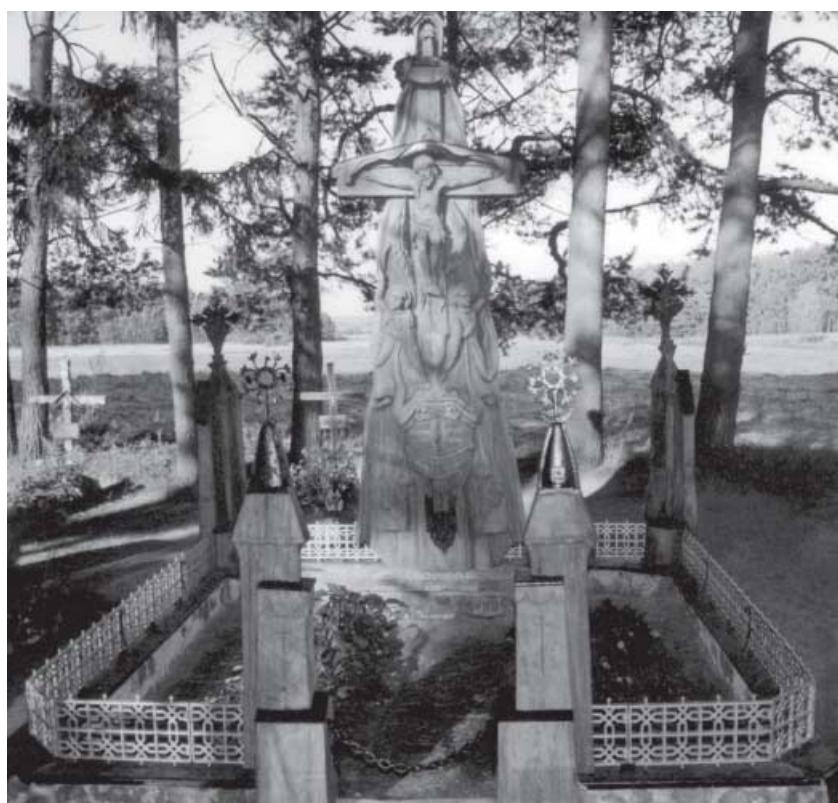

Juozapas Jakštis. Skulptūros „Neringos žuvimas“ fragmentai. Juodkrantė, 1981. – 59 a.

PAŽINTYS

ribose atidengtas brolių Juozapo ir Valerijono Jakštų sukurtas paminklinis ansamblis – koplytėlė su Rūpintojeliu, žemiau įrašas: „Kas žuvę už laisvę, nežuvę“: atminimo lento su pavardėmis, o virš jų įstrižai pasviręs 16 m. metalinis kryžius, skirtas tos pačios „Tigro“ rinktinės partizanams, žuvusiems 1945 kovo 11–12 d. Labanoro gирioje. (Nužudyti partizanus toje vietoje užkasdavo iki 1953 m.)

Juozapas Jakštasis. Antkapinis kryžius „Dominus“ tėvams Juozui ir Marijai Jakstams. Reškutėnų kapinės, 2000.

J. Jakštasis 1990–1993 metais dar dirbo valstybės kontroleriumi. Prieš atvykstant į Lietuvą Šventajam Tėvui – Jonui Pauliui II, buvo pakviestas pas Šv. Sosto nuncijų pasitarti dėl kryžiaus sukūrimo. J. Jakštasis tuomet dar nebuvo apmastes tokio kryžiaus vizijos, todėl delsė pradėti drožti, dar galvojo kokį „mafijozą“ išaiškinti, kol susapnavo nepaprastą „altorių šventovę“. Atsiškėlus jam dingtelėjo mintis: „Juozapai, nekvailiok, mesk savo žemiškus reidus, kontrole, kaip sukčiai gindamiesi vadino – raganų medžioklę, ir imkis šventojo Kryžiaus darbo“. Tą pačią dieną važiuodamas kelyje sutiko būrelį moterų, nešančių Dievo Motinos Marijos paveikslą. Jos įteikė jam rožinį ir palinkėjo sékmės „dideliam darbe, kurio nepradėjau“. Tai buvo ženklai, paskatinę imtis darbo – kurti paminklą popiežiaus atvykimo į Lietuvą proga. Sukūrė menišką, iš keturių pusių gausiai drožinėtą (5,80 m. aukščio) kryžių „Kristaus prisikėlimas“, kuriame autorius norėjo „išgiedoti visas raudas“. Pavaizdavo Priskėlusio Kristaus, Madonos su Kūdikiu, vyskupo Julijono Steponavičiaus reljefines (gal horeljefines) figūras, popiežiaus insignijas bei kitokius krikščioniškus simbolius. Kryžius, pasak skulptoriaus, „išmargintas, sukapatos, išraižytas – tai ilgesio, kartais ir nevilties ženklai“ su įrašu: „Dieve, laimink Lietuvą“ (pastatytas Vilniuje, nunciatūros kieme, 1993 m.).

V. Striužas kryždirbio paklausė: „Ar jūsų drožiamas, tašomas kryžius – visa ta „sunkiasvorė“ kūryba – néra lemties kryžius, kurį nešate...?“ J. Jakštasis atsakė: „Taip einu ir nešu. Tik kodėl kažkam mane šitaip ilgai reikėjo tramdyti, nepaleisti į laisvę, kad suprasčiau dieviškąją Tiesą. Kūrybai reikalingi didžiuliai dvasios ir kūno sukrėtimai, Sibiras, aukos. Per sovietmetį buvo susikaupę daug

Juozapas Jakštasis. Antkapinis kryžius „Tavyje mūsų viltis“ Savickų šeimai. Traupio kapinės. 1987.

skriaudų, o prasidėjus pertvarkai, Atgimimui, viskas, kas buvo susikaupę kaip nebylus pasipriešinimas blogiui, prasiveržė sunkiasvore monumentaliaja kūryba,” – kalbėjo skulptorius.

Lietuvos atgimimui priešiški kolaborantai už pilietinę poziciją ir aktyvią Sajūdžio veiklą 1989 m. sudegino Švenčionių r. Sajūdžio pirmininko, kryždirbio, skulptoriaus J. Jakšto kluoną (jame sudegė ir meno kūrinių), suniokojo kraštovaizdį ir kitaip jį persekojo. Tačiau meistro nepalaužė, jis liko tvirtas ir ištikimas savo idėjoms. Kluono vietoje 2003–2005 metais savo sodyboje pastatė įspūdingą eukumeninę šv. Eucharistijos šventovę – koplyčią „Jubilate Deo Dominum omnis terra“.

J. Jakštas yra sukūrės daugiau nei 200 įvairių kūrinių. Vien kryžių skulptorius yra padaręs apie pusę šimto. Vienas pirmujų J. Jakšto kūrinių (1978 m.) yra kun. K. Garuckui skirtas paminklinis kryžius. Jis buvo pastatytas Ceikinių bažnyčios šventoriuje, pastačius naują kryžių, senasis perkeltas į kapines. 1999 m. ant kun. K. Garucko kapo pastatytas sudėtingas triptikas: centre – kenčiančio Kristaus, nešančio kryžių, bareljefai, žemiau – besimeldžiančio kun. K. Garucko horeljefas, o iš šonų – archangelų Gabrieliaus ir Mykolo skulptūros su daugybe simbolų. Paminklo viršuje (tarsi trikampiame stogelyje) Madonos horeljefas.

J. Jakštas yra sukūrės apie 80 antkapinių paminklų, kurie pasižymi didžiule įvairove, beribe meistro fantazija, išradigumu. Juos statant reikėjo derintis prie vietos kapinėse ir užsakovų pageidavimų. Daugiausia antkapinių paminklų yra Švenčionelių ir Ceikinių (po 8), Švenčionių (7) kapinėse, po mažiau jų yra pastatyta įvairiose Lietuvos kapinėse: Karmėlavos, Rokantiškių, Karveliškių, Druskininkų ir kt.

Juozapas Jakštis kuriant skulptūrą „Dainius“. 1986. Nuotrauka iš asmeninio archyvo.

Juozapas Jakštis. Betliejaus fragmentas. Piemenėlio skulptūra. Švenčionelių bažnyčia, 1985.

Juozapas Jakštis. Rankšluostinė. Trūdai, 1986.

Menininkas yra sukūrės ir menininkų altorių, antipediumų, tabernakulių, betliejų, koplytėlių, skulpturėlių, rūpintojėlių, kryželių. Valkininkų bažnyčios centrinio Dievo relikvijų altoriaus antipediumas – plokštėje kviečių ir vynuogių fone taurė, simbolizuojanti Dievo kūną ir kraują. Meniškas šv. Klaros seserų vienuolių aukos koplyčios altorius sukurtas pagal Pranciškaus Asyžiečio „Saulės giesmę“. Koplyčia išdrožta iš vieno kelmo su Kristaus, angelų bareljefais.

Juozapas Jakštės skaito priesaiką prie paminklo žuvusiesiems Lietuvos partizanams Cirkliškio seniūnijoje, Švenčionių r. 1992. Valdo Striužo nuotrauka.

Strūnos pensiono šv. Lauryno aukos koplyčios altorius įprasmina vargšų globėjo šv. Lauryno auką ir t.t.

Skulptorius išdrožė atminimo lentas svarbiems jvykiams bei žmonėms atminti: bareljefą paskutiniam nepasidavusiam partizanui Stasiui Guigai-Tarzanui (mirė 1986 m.), kuris 34 metus slapstėsi Onos Činčikaitės sodbojoje (atidengta 2000 m.; Činčikų k., Švenčionių r.), bareljefą etnologei prof. Pranei Dundulienei – tame pačiai duoti Lietuvos kontūrai, apjuostį erškėčių vainiku, ir koplytėlę su Rūpintojėliu (Pilypai, prie jos gimtojo namo, 1995 m.), paminklinę skulptūrą kraštotoyrininkui ir muziejininkui Ignui Šilkiniui, daugeliui muziejų parūpinusiam unikalių eksponatų (Santaka, 1986).

Meistras yra išdrožęs nemažai meniškų bareljefų, rankšluostinių, jvairiausių suvenyrų. Ne visi J. Jakštės kūriniai išliko. Vieni sunyko, kiti atsidūrė užsienyje. Tenka tik stebėtis menininko kūrybiškumu ir darbštumu. Jo kūriniai padaryti iš vientiso medžio. Prilipdyti dalis kur kas prasčiau negu iš vientiso medžio išdrožti siužetinį kūrinį. Skulptorius sakosi nedrįstas „laužyti“ rankų, kojų, pri-durysti galūnių – už tai yra sulaukęs priekaištų, kad ne-silaikas liaudies meno tradicijų. J. Jakštės kūriniai labai

skiriasi nuo senųjų bemokslių dievdarbių darbų. Jų net lyginti negalima. Juose pastebima profesionaliosios dailės įtaka, esama barokinių ornamentų, klosčių. Manyčiau, kad J. Jakštės kūryba yra daug sudėtingesnis, aukštesnio lygmens menas... Jo kūriniai labai jvairūs, skirti konkrečiam jvykiui ar žmogui atminti, su sudėtingais siužetais, daugybe simbolių, giliaminčiai. Skulptorius sako, kad kartais pati aplinka ar ažuolas duoda idėjų būsimam kūriniui. Panaudoja ir medžio šakas, gumbus. Pradėdamas kurti paminklą, skulptorius nori žinoti kūrinių stovėjimo vietą, kad galėtų ji priderinti prie aplinkos.

J. Jakštės išgyvena, kai drožlių plokštėms, fanerai gaminti negailestingai kertami ažuolai. Jeigu būčiau karalius, kiekvienam jsakyčiau pasodinti po ažuolą, – minčiai skulptorius. Kai jam reikia nukirsti ažuolą, meldžiasi, atsiprašinėja, ilgai su juo „derasi“ ir ne visada išdrįsta jį nukirsti.

Knygos autorius V. Striužas pateikia nemažai tekstu apie skulptorių, jo kūrybą, jie papildyti J. Jakštės veiklą atspindinčiomis nuotraukomis. Leidinį labai pagyvina ir praturtina paties skulptoriaus mintys apie savo veiklą bei kūrybą. Kiekvienas kūrinys apibūdintas paties autoriaus, aprašyta jo sukūrimo istorija. Tai labai įdomu skaityti, be šių paaiškinimų galbūt ne visuomet ir ne viską galėtume ižvelgti, suprasti.

Laiškų, nuomonų skyrelyje – vienas mamos laiškelis, tautodailininkų Stasio Karanausko, Ipolito Užkurnio, Aniceto Puškoriaus ir kitų asmenų, susijusiu su jo kūryba, – prof. Česlovo Kudabos, kun. Karolio Garucko, vyskupo Juozapo Žemaičio, etnologo prof. Vacio Miliaus laiškai.

J. Jakštės skulptoriaus kalba išreiškė per okupacijas Lietuvos patirtas skriaudas ir kančias. Menininkas ir darbar mato „savujų“ daromas skriaudas, blogybes ir sako, kad apie blogi nuolatos reikia kalbėti, ji rodyti. Jo kalba – meno kalba, o menas tai geriau sugeba parodyti. Skulptorius išgyvena, kad materialistai gali sunaikinti pasaulį, nuostabiausią Viešpaties kūrinį – Žemę. Menininkas ir toliau intensyviai kuria ir gyvena taip, kad jo gyvenimas būtų skirtas Dievui pašlovinti ir Lietuvai nusipelniusiems žmonėms bei istoriniams jvykiams atminti.

ACQUAINTANCES

Juozapas Jakštės' Creative Output for the Sake of God and Lithuania

Ona MAŽEIKIENĖ

Ex-museum worker Ona Mažeikienė reviews the monograph on the artist, cross-maker and oak sculptor, Juozapas Jakštės, *Oaks Speak for the Sake of Lithuania* by Valdas Striužys published by *Diemedis* in 2006. Mažeikienė talks about Jakštės' individual style and means of expression, his life and work focussing on the main aspects of his biography as an artist and citizen.

Sakalas vėl suulbėjo

Danutė KRIŠTOPAITĖ

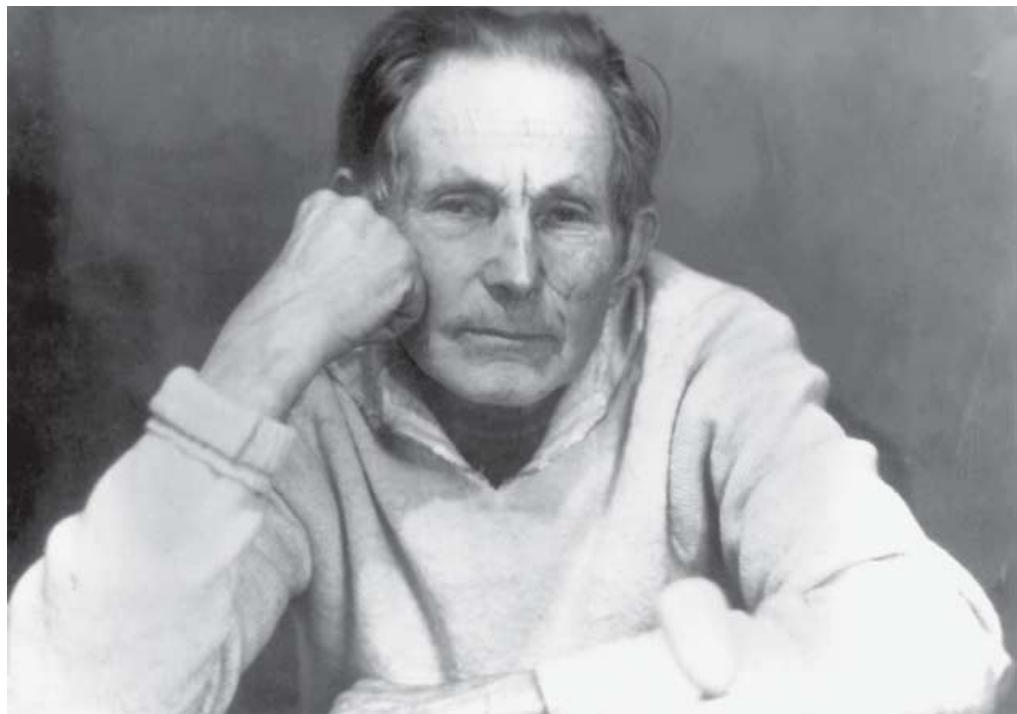
Šių metų pradžioje pasaulį išvydo neeilinio dzūkų liaudies dainininko Petro Zalansko (1900–1980) tauatoskos ir atsiminimų rinktinės „Čiulba ulba sakalas“ antrasis leidimas.* Pirmąkart šią rinktinę, sudarytą ir parengtą Danutęs Krištopaitės, Norberto Vėliaus ir Danutęs Kuzinienės, 1983 m. išleido „Vaga“. Vos pasirodžiusi ji tapo bibliografine retenybe, todėl, praėjus bemaž ketvirčiui amžiaus, nepriklausomoje Lietuvoje radosi reikalas ją pakartoti, juoba kad pirmame leidime dėl sovietinės cenzūros varžtų reikėjo atsisakyti kai kurių kūrinių, o kitus, ypač iš etnografijos srities ir atsiminimų, teko žaloti kupiūruojant. Kadangi kiti knygos parengėjai (taip pat dailininkas Saulius Chlebinskas) jau mirę, antrojo leidimo tekstus rengiau, pildžiau ir tikslinau aš viena.

Šio leidinio skaitytojams, ypač jaunesniems, pirmiausia nors trumpai norėčiau pristatyti patį Petrą Zalanską, garsėjusį ir savajame Varėnos krašte, ir kitose Lietuvos vietose. Jis gimė atkampiame Varėnos rajono Mardasavo kaime ir ten, gana uždaroje aplinkoje, nugyveno amžių. Tėvai buvo neturtingi ūkininkai – Divazius (Dionizas) Zalanskas ir Monika Barysiūtė. Augo septyniename. Gyveno taip pat, kaip ir kiti mardavaviškiai. Kaip ir jie, nuo pat mažens dirbo visus ūkio darbus ir buvo darbininkas ne iš prastųjų: „Ugnė buvau ne žmogus – tokis darbinykas.“ Kaip ir jie, laikėsi tėvų ir protėvių tradicijų. Deja, mokytis daug neteko – vieną žiemą mokėsi pas daraktorių, pusantros – Merkinės rusiškoje mokykloje. Bet pasaulėjauta, laikia vaizduote, išmintimi kaimynus jis pranoko. Be galio glaudžiai buvo suaugęs su gimtojo kaimo gamta, ją gerbė ir mylėjo, laikė tokia pat gyva, kaip ir žmones. Savo erdvios tradicinės dzūkiškos sodybos patvorius buvo apsisodinės įvairiais medžiais, kuriuos kasdien lankydavo, prie jų padainuodavo. Mylimiausias buvo putinas („pucinėlis“). Grožėjos netoliše tekančia Ūla, kaip ir kitomis negiliomis upėmis. Jos šlaite

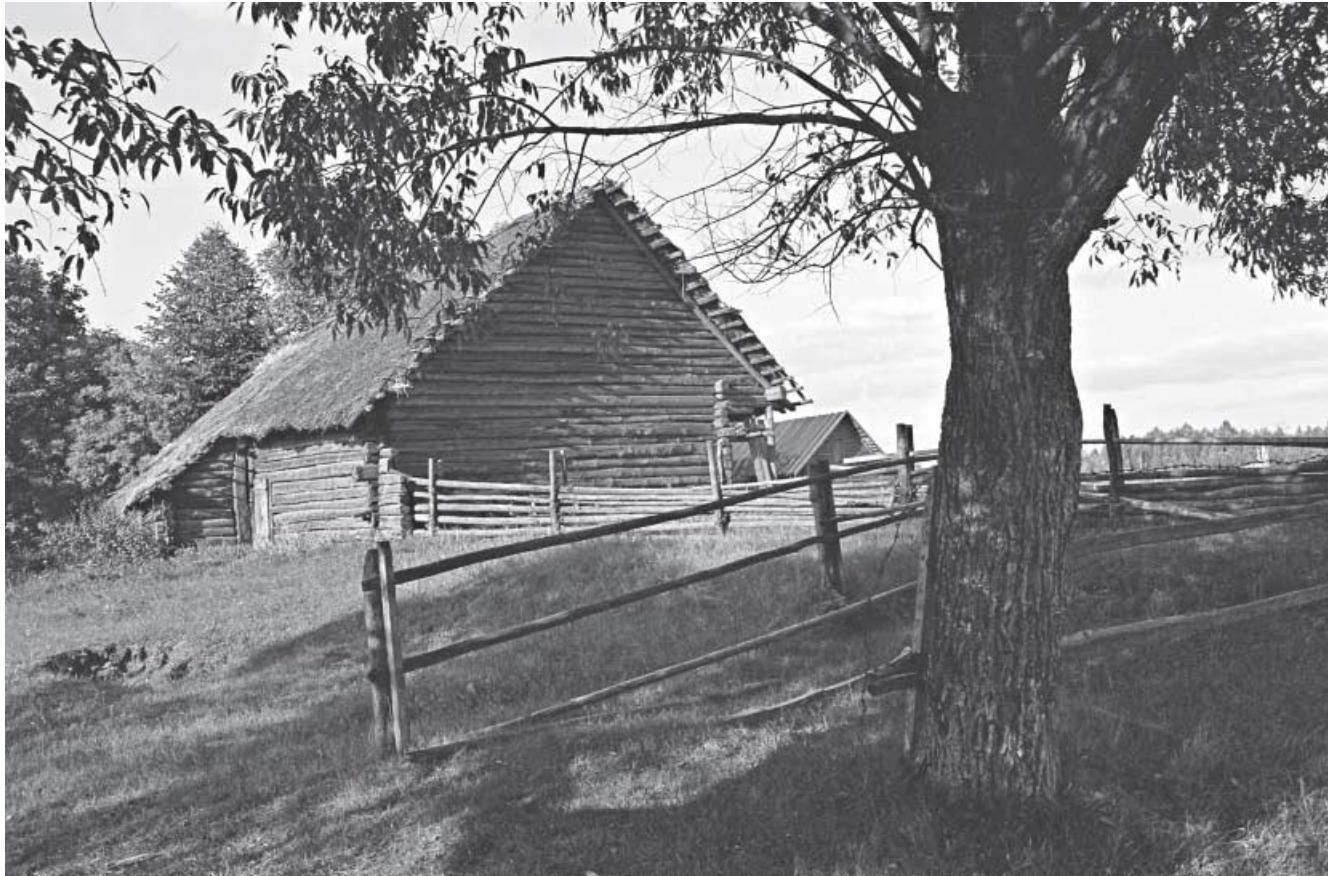
nuo piemenavimo laikų turėjo savo akmenį, kaime vadintą „Petruko akmeniu“, prie kurio vis nueidavo, ant kurio kartais ilsédavosi.

Iš mažumės buvo auklėjamas religine dvasia. Visą gyvenimą tikėjo ir meldėsi, kaip vaikystėje buvo išmokės. Tikėjimas jam buvo visų švenčiausias jausmas, ir sekundienio laukdavo jau savaitės pradžioje, kad galėtų nueiti „šventon bažnyčėlęn“. Jo poetiškame kūrinyje „Psalmė apie Gudo šalies grožybes“, skelbiame pirmą kartą, Dievo garbinimas pasiekia ekstatę įsijaučiant į klestinčią gamtą, į jos neapsakomą grožį ir turtingumą kaip į Dievo dovanas: „Jeigu aš prieinu prie tokios balos, kuri yra apaugus šimtmetiniais elksniais, ciesūs visi kaip strūnos. Visi apžėlį baltom samanom kaip žydai baltom barzdom. Ką aš turiu pasakyti, Viešpatie? – Kiek cia yra aukštų medelių, kiek an šitų medelių drabnų šakelių, kiek an šakelių žalių lapelių, tiek tūkstančių kartų garbė ir šlovė, Viešpatie, už Tavo šventas dovanas“.

Dievo dovanom laikė ir kai kuriuos augalus. Sakydam, grybai jam buvo „dangaus skarbas“ (mat pats

Petras Zalanska. 1974. Tomo Staniko nuotrauka.

Mardasavo sodybos kluonas. Algimanto Kunčiaus nuotrauka.

Vasara Mardasave. Algimanto Kunčiaus nuotrauka.

mėgo grybauti), obuoliai, kriausės, agurkai – „Dzievo rasa“, jų esą nereikia gailėti žmogui.

Dainininko prigimtį P. Zalanskas paveldėjo iš motinos. Tai ir pats pripažino: „Žmogu Dzievas skiria valandų gimc. Aš gimiau paciam saulėteky ir ilgai verkiau. Gal tai buvo laiminga valanda – mano motułės buvo gražus balsas ir ji man padovanojo“.

Pirmąsias dainas iš motinos ir išmoiko ankstyvoje vaikystėje. Taip pat ir iš tarnaitės Antosės Sluškevičiūtės. Vėliau daug dainų išmoko iš kitų dainininkų, kurių Mardasave nestigo, iš kaimo jaunimo, mėgusio dainuoti per šokius, per vakarones rudenį ir žiemą.

„Kū dariau, aš vis dainavau. Kai dirbi ir nedainuoji – miegas ima, o kai uždainuoji – dingsta viskas... Aš visur dainavau. Bėda ne bėda, o aš vis ciek savi linksmina. ...Visas gyvenimas pradainavau – kaip paukštis praciulbėjau.“

Gera dainininkė buvo ir P. Zalansko žmona Ona Trainavičiūtė, parsivesta iš Ašašnykų kaimo. Ji buvo keliolika metų už vyrą jaunesnė ir mokėjo daug naujoviškų dainų.

„Abu mylėjom dainuoc. Kai paaugo vaikai, tai dainuodavom visi, kad vai kai išmoktų“.

Daugiausia tų naujoviškų dainų iš žmonos ir išmoko, bet vis dėlto jam labiau prie širdies buvo senovinės: „...jaunesnės dainos ne tokios gražios, senoviškos vis ciek gražesnės“.

Sukaupęs tikrą liaudies dvasinių turėtų lobyną, P. Zalanskas buvo ryški meninė individualybė, atmintyje išsaugojusi nemažai Mardasavo apylinkėse dainuotų dainų, pasakojamosios ir smulkiosios tautosakos kūrinių. Bet reikia pripažinti, kad didesnį potraukį jis jautė dainoms. Tai lémė jo kaip dainininko prigimtis, pasaulėjauta, neeiliniai gebėjimai. Daugiausia mokėjo dzūkų liaudies dainų, truputį vélesnės kilmės aukštaičių ir žemaičių dainų. Jau pokario metais jis išmoko per radiją girdėtų kompozitorių S. Šimkaus, A. Bražinsko, V. Juozapaičio ir kitočių dainų, kurias dainuodavo kaip savo.

Tarp dzūkiškių vyrauja vestuvinės dainos. Kiek ma-

P. Zalanskas su Norbertu Vėliumi (rankose laiko baravyką, užaugusį Petriuko sodyboje). Algimanto Kunčiaus nuotrauka.

žiau – darbo, kalendorinių apeigų, šeimos, karinių ir kt. Dauguma jų – rugiaptūtės, šienapjūtės, vestuvinės, šeimos, karinės – artimos tradicinėms Varėnos krašto dzūkų dainoms. Bet dalis – rečiau pasitaikančios ar išvis nežinomas dainos, pavyzdžiu, rugiaptūtės „Jau vakaras, rūta žalioj“, kalendorinė „Povelis poinėlis“,

P. Zalanskas dukters Marytės vestuvių dieną.
Nuotrauka iš šeimos archyvo.

Zalanskų šeima. 1947.

Zalanskų šeima. Iš kairės – P. Zalanskas, Ona Zalanskienė su dukra Leonora, motina Monika Barysiūtė-Zalanskienė, tėvas Divazius Zalanskas, sesuo Ieva Zalanskaitė-Turonienė. 1936.
Nuotrauka iš šeimos archyvo.

Tėvulis su anūkais.

vestuvinės „Nedėlios ankstujų rytelį“, „Nedėlios rytų vai ir ankstujų“, „Laukém svotų“, meilės „Žalioj girioj stadaélis“, baladė „Augo sode klevelis, klevelis“ ir kt. Dainuodamas tradicines dzūkų dainas, P. Zalanskas savitai interpretavo jų melodijas. Jo dainavimui būdingas laisvas atlikimo stilius.

Knygoje „Čiulba ulba sakalas“ pateikiamos vertingiausios P. Zalansko dainos iš 385 mokėtų, daugiausia jo pamėgtos senovinės. Spausdinama ir keletas raudų. Šis leidimas praturtintas ir keletu būdingiausių tradicinių religinių giesmių.

Dainininkas P. Zalanskas buvo dar ir pasakotojas, kaimo papročių, liaudies medicinos žinovas. Visa tai, nors ir nebūdamas rašto žmogus, jis suraše į 30 storesnių ir plonesnių atsiminimų sąsiuvinį. Todėl knyga, be dainuojamosios tautosakos, sudaro ir pasakojamiosios, smulkiosios tautosakos, etnografijos, vaizdelių skyriai, ištraukos iš autobiografijos. Šiame leidime etnografijos skyrius papildytas pasakojimu „Apie išmaldą elgetoms“, „Iš autobiografijos“; rauda „Kaip aš verkiau savo Onulės“ sukurta tradicinių raudų pavyzdžiu. Vaiz-

delių skyriuje pirmą kartą skelbiama minėtoji didelio meninio įtaigumo „Psalmė apie Gudo šalies grožybes“. Knygos pabaigoje taip pat pirmą kartą spausdinami jau dinantys kūrinėliai „Petras Zalanskas atsisveikina su šiuo pasauliu“ ir „Dar vienas dėdės Petro prašymas“, tarsi savotiškas jo testamentas. Pridedamas retesnių žodžių žodynėlis. Be to, atstatytos ilgesnės ar trumpesnės kupiūros apie kai kuriuos kalendorinių švenčių ir jų laukimo laikotarpio papročius, kituose pasakojimuose – apie senovinę aprangą; vaizdeliuose grąžinti keli neilgi epizodai ir smulkesni praleidimai. Kreipiamasi daugiau dėmesio į pasakotojo kalbą, patikslinti kai kurie tarmės neatitikimai.

P. Zalanskas kaip pasakotojas akivaizdžiai nepri lygsta P. Zalanskui dainininkui. Jo pasakojamoji tau tosaka labiau susijusi su atsiminimais, savo kaimo papročiais. Didesnę dalį pasakojamiosios tautosakos išmoko iš tėvo, žiemos vakarais mėgusio pasakoti įdomius senovės atsitikimus. Ši tą išmoko ir iš motinos. Didžiąją jo pasakojamiosios tautosakos dalį sudaro pasakos, pasakojimai ir atsiminimai. Pastarieji

P. Zalanskas su N. Vėliumi Mardasave. 1979. Algimanto Kunčiaus nuotrauka.

N. Vėlius, Birutė Zalanskaitė, Algimantas Kunčius. 1979.

P. Zalansko sodyba. 1979. Algimanto Kunčiaus nuotrauka.

Yra labiau konkrečių įvykių atpasakojimai. Ir sekdomas pasakas jis tikėjo kai kurių iš jų tikroviškumu. Tai matyti iš samprotavimų kai kurių pasakų pradžiose: „Taip, vaïkelei, buvo“ („Pinigai – smertis“), „A ti buvo, a ti nebuvo, ale žmonės pasakoja, kad teip („Petro nesusipratimas“) ir t.t. Pasakojamojoje tautosakoje P. Zalanskas pasireiškė kaip kaimo išminčius, istorijos išmanytojas, moralizuojantis mokytojas, šiais kūriniais išreiškės tradicinius savo įsitikinimus.

P. Zalanskas savo šeimos palikuonių tebéra neužmirštas iki šiol. Knygoje spausdinamas jo vaikaitės Modestos Liugaitės-Černiauskienės straipsnis „Petro Zalansko pasaulėjauta ir aplinka“, įžvalgiai aptariantis senelio asmenybę ir jo dainas. O svarbiausia, kad jo dainavimo tradicija gyvuoja iki dabartinių laikų. Duktersys Birutė ir Marija, paveldėjusios tėvų muzikinius gebėjimus, augo su dainomis ir daugybę jų savaime išmoko. Birutė Zalanskaitė „tėvulio“ dainas atlieka koncertuodama Druskininkuose, kitose Dzūkijos vietose, Vilniuje ir kitur. Šią tradiciją tėsiai ir Vilniuje gyvenantį Marija Zalanskaitė-Liugienė su savo vaikais Modesta, Onule, Simu ir marčia Inga. Mat ištisas vasaras šie vakaipralieisdavo Mardasave, „dziedulio“ mylimi ir globojami. Ten ir buvo pirmoji jų dainų mokykla. Tad tu-

rime vilnietišką Liugų (Zalanskų) giminės etnografinį ansamblį, į kurį yra įsijungusi ir Druskininkuose gyvenanti Birutė. Jo dėka Petro Zalansko, „tėvulio“ ir „dziedulio“, dainos tebéra gyvos iki šiol ir skamba įvairiuose renginiuose, teikdamos džiaugsmą liaudies dainų mylėtojams.

*Čiulba ulba sakalas. Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008 (tituliname puslapyje metai nenurodyti).

PUBLICATIONS

The Hawk Resumed its Song

Danutė KRIŠTOPAITĖ

In 2008 the Lithuanian Writers' Union Publishing House published the second, newly compiled, updated and corrected edition of the folk and memoir collection *Čiulba ulba sakalas* by Petras Zalanskas. The editor and compiler of the book, Danutė Krištopaitė, talks about the progress of the work and the extraordinary personality of the singer of Mardasavas village, Petras Zalanskas.

Prijuosčių katalogas

Bernotienė, Stasė. *Lietuvių valstiečių išeiginės prijuostės. XIX a. – XX a. pradžia.* Katalogas. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2007, 192 p., il.

Lietuvos dailės muziejaus prijuosčių kolekcija pristatyta kataloge, kurį parengė šviesaus atminimo muziejininkė Stasė Bernotienė. Tradicinės prijuostės – lietuvių kultūros paveldo dalis, reprezentuojanti liaudies tekstilę. Katalogas sudarytas iš šių dalių: jāzanginių sudarytojos Dalios Bernotaitės-Beliauskienės ir dr. Vidos Kulikauskienės tekstu, pristatančiu šį katalogą ir jo autorę, S. Bernotienės straipsnio, t. y. etnografinės lietuvių valstiečių prijuosčių analizės, spalvotų eksponatų nuotraukų, jų aprašų ir vietovardžių rodyklės. Bene didžiausias kiekvieno katalogo privalumas yra eksponatų iliustracijos. Šiame kataloge yra sudėtos daugumos fonduose saugomų prijuosčių spalvotos nuotraukos (nepateko keletas raštais ir spalvomis analogiškų prijuosčių).

Kataloge pateiktas išsamus XIX a. – XX a. pr. lietuvių valstiečių išeiginį prijuosčių apibūdinimas. Sklandžiai dėstomame tekste atskleidžia profesionalus S. Bernotienės žvilgsnis į lietuvių valstiečių prijuosčių raidą ir jų paplitimo arealus Lietuvoje. Atlikti lietuvių valstiečių prijuosčių tyrimą vien tik iš Dailės muziejaus kolekcijos būtų sudėtinga. Muziejaus prijuosčių kolekciją sudaro 218 dzūkiškų, 293 suvalkietiškos (iš jų 12 kilimėlių, pasiūtų iš prijuosčių), 21 aukštaitiška ir 40 žemaitiškų prijuosčių. Muziejus negali pasigirti Klaipėdos krašto rinkiniu, skurdus ir aukštaitiškų prijuosčių rinkinys, kuriame yra 7 prijuostės iš Rokiškio apylinkių, 6 iš Kupiškio, po vieną iš Ignalinos, Panevėžio, Ukmergės, Biržų, Anykščių rajonų ir 3 nenustatytų vietovių prijuostės. Tai labai maža didžiausio Lietuvos etnografinio regiono prijuosčių dalis. Nors Dailės muziejaus fonduose nėra Klaipėdos krašto prijuosčių, S. Bernotienė jas apibūdino tam, kad būtų vientisas šios lietuvių tekstilės srities vaizdas. Puikios autorės etnografijos žinios leido prijuostes, kurių metrikos pateiktos nepilnos, suskirstyti etnografiniais regionais ir laikotarpiais pagal jiems būdingus bruožus. Apie S. Ber-

notienės gebėjimus ir etnografinę erudiciją galima būtų daug kalbėti, nes ji puikiai išmanė visas etnografinės sritis. Jas išmanė ne tiek iš literatūros, kiek iš asmeninės patirties, įgytos ilgus dešimtmečius kaimuose ir miesteliuose renkant jvairius eksponatus, kurie gausiai papildė Lietuvos nacionalinio muziejaus fondus. S. Bernotienė galėjo labai vaizdžiai ir tiksliai papasakoti daugumos eksponatų atsiradimo fonduose aplinkybes, ar sunkiai, ar lengvai savininkus pavysko įkalbinėti juos perduoti muziejui. Ji puikiai buvo susipažinusi su kitų muziejų fondais, jvairiomis etnografinėmis temomis, muziejinių kystės klausimais yra konsultavusi ne vieną specialistą ar studentą. Taikliai ir gražiai pastebėjo dr. V. Kulikauskienė: „Tikslumas ir sąžiningumas buvo S. Bernotienės stiprybė“.

Galbūt šis katalogas nebūtų buvęs išleistas (nors buvo parengtas

dar 1991 m.), jei prie jo nebūtų prisdėjusi S. Bernotienės dukra, katalogo sudarytoja Dalia Bernotaitė-Beliauskienė. Vien už tai sudarytojai nuoširdžiai dékojame. Katalogas buvo ne tik papildytas, bet ir įvesti reikalingi paaškinimai, patikslinti terminai, verpalų ir kiti pavadinimai.

Katalogas „*Lietuvių valstiečių išeiginės prijuostės. XIX a. – XX a. pradžia*“ – labai vertingas leidinys. Jo dėka dalis lietuvių tradicinės tekstilės paveldo tapo prieinama plačiajai visuomenei.

Irma ŠIDIŠKIENĖ

PUBLICATIONS

Apron Catalogue

Irma ŠIDIŠKIENĖ

ŠIDIŠKIENĖ reviews the catalogue *Smart Lithuanian Peasant Aprons at the end of the 19th – beginning of the 20th Centuries (Lietuvių valstiečių išeiginės prijuostės XIX a. – XX a. pradžia)* by Stasė Bernotienė. After S. Bernotienė's death, her daughter Dalia Bernotaitė-Beliauskienė undertook the final work and publishing of the catalogue.

Lietuvių valstiečių
išeiginės prijuostės
XIX a.–XX a. pradžia

Kimstantys šlamučiai „ant rubežiaus“

Apie Šiaulių regiono folkloro ansamblių konsultavimo darbą, susiklosčiusią etnokultūrinę situaciją ir vyraujančias veiklos tendencijas su etnomuzikologe, Šiaulių miesto kultūros centro Etninės kultūros skyriaus metodininkė, Šiaulių universiteto folkloro ansamblio „Vaiguva“ vadove, Šiaulių apskrities folkloro ansamblių eksperte konsultante Diana MARTINAITIENĖ, Šiaulių „Saulėtekio“ vidurinės mokyklos mokytoju metodininku ir vaikų folkloro ansamblio „Vieversėlis“ vadovu Arūnu STANKUMI, Šiaulių universiteto gimnazijos netradicinio fokloro grupės „Čiūto“, Šiaulių universiteto Socialinių mokslų fakulteto postfolkloro ansamblio „Kitava“ vadove Rasa STOŠKUVIENE kalbasi Juozas ŠORYS.

2006 m. spalio mėnesį Lietuvos liaudies kultūros centras patvirtino bendruosius mėgejų meno šakų ir žanrų kolektyvų ekspertų konsultantų veiklos nuostatus. Dešimtyje šalies apskričių émė dirbt i folkloro ansamblų ekspertai konsultantai. Kai minėto Centro Folkloro poskyrio vadovės Jūratės Šemetaitės pasiteiravau, kur smarkiausiai „jisivažiavo“ naujai įsuktas procesas, ji nedvejodama pirmiausia paminėjo Šiaulių apskritį. Gal jau metas būtų pasiaiškinti ir paskleisti, anot tamstų mokytojų, „gerą patirtį? Kaip supratote savo naujosios veiklos tikslus ir uždavinius, su kokiais sunumais susidūrėte?

Diana MARTINAITIENĖ. Iš esmės nieko ypatingo neįvyko, nes ir anksčiau kaip Šiaulių miesto kultūros centro Etninės kultūros skyriaus metodininkė konsultavau to pageidaujančius miesto folkloro kolektyvus. Dabar veiklos geografija išsiplėtė – į mane gali kreiptis visos apskrities folkloro ansambliai. Tos pareigos nereiškia, kad kam nors gali griežtai įsakinėti, ar kad jie apskritai nori nenori privalo konsultuotis... Ar kad dėl to negaus kažkokios kategorijos ar sumažės alga... To néra. Turi teisę ir galimybę tobulėti, nes dabar ansamblių vadovai žino, kad yra galintis pabandyti padėti specialistas. Jei nekviečia, reiškia, kolektivui tokią paslaugą ar pagalbos nereikia.

Arūnas STANKUS. Ką reiškia kvestis ar nesikvesti? Bet kuris ansamblis prieina tokią veiklos ribą, kai ji turi įvertinti specialistai. Jeigu kolektyvas konsultanto pagalbos nepageidauja, jei vadovas mano, kad yra labai išprusės ir viską žino, tai tikrieji gebėjimai greitai išaiškėja.

D. M. Nors ir gerai žinai, ko tavo vadovaujamas kolektyvas ir pats kaip vadovas esi vertas, bet labai sveika požiūris iš šono. „Virdamas savo sultyse“ daugelio dalykų tiesiog nebepastebi. Pašalinis vertintojas mato bendrą kolektyvo vaizdą ir gali įvertinti esamą pasirengimo lygmenį, patarti, ką būtų galima keisti. Gal paaiškėtų, kad reikia sukti visai kita kryptimi nei

esi „užsiciklinės“. Vien dėl to, kad vadovas yra neblogas žinovas, turėtų kvestis konsultantą, kad „peršviesytų“ kolektyvą iš šalies.

Dirbdama Kultūros centre, manau, esate kiek kitojе situacijoje – turite „ganomųjų“ pulkelj ir jaučiatės už juos atsakinga, o apskrities mastu tik paskelbta, kad esate folkloro specialistė, galinti patalkinti besikreipiantiesiems?

D. M. Tas pat ir mieste, tik apskrities kolektyvus „aptarnauju“ Liaudies kultūros centro iniciatyva, o mieste dirbu pagal tiesiogines pareigas. Turiu ir daugiau tarnybinių prievoļų, bet viena iš pagrindinių – darbas su ansambliais, jų konsultavimas, metodinė pagalba. Ir dvasinė, jei reikia... Žodžiu, tai – palaikymas, tam tikras „patempimas“, nes kartais žmonės nedrįsta atliki pribrendusių veiksmų, kompleksuoja. Kartais net iki pastabų neprieiname, nes tereikia tik pa-skatinimo, gero žodžio.

Kuo pasireiškia Šiaulių apskrities folkloro judėjimo regioninė specifika? Juk tenka susidurti su žemaičiais akmeniškiais, kuršeniškiais, kelniškiais, buvusiais (ar esamais?) žiemgaliais joniškiečiais, pakruojočiais, buvusiais žemaičiais, o dabar lyg ir aukštaičiais patapusiais radviliškėnais, šiauliečiais miestiečiais... Tenka pažinti jų folklorą, įvairias žanrines bei semantines atmainas ir realią raišką.

D. M. Jaučiuosi kaip tarpininkė tarp Vilniaus folkloro specialistų pageidavimų ir vietinių raiškų bei žmonių. Liaudies kultūros centras nustato tam tikrus reikalavimus, tiksliau, kriterijus (ypač per Dainų šventės at-ranką), o vietiniai žmonės visą šitą reikalą mato šiek tiek kitaip – sako, kad nei mes tokią sąlygų turim, nei tiek daug žmonių galim prikvesti, daugumos ir vietinė valdžia nepalaiko. Žodžiu, kartais ir pati nebežinau, kuo turiu būti... Ar turiu palaikyti saviškius, ar turiu per jégą derinti juos prie iš Vilniaus ateinančių reikalavimų ir kriterijų. Kartais pajaučiu, kad ir pati tarp šių dviejų krypčių laviruoju. Ir noriu nenoriu turiu taip daryti,

nes kitaip pasikartotų situaciją, buvusi prieš septyne-rius metus (po straipsnio miesto laikraštyje), kai žmonės griežtu požiūriu, kategoriska nuomone buvo beveik atbaidyti nuo dalyvavimo ansambliuose. Mano reikalas pasakyti, kad galima ir drabuželius pasisiūti už pusę kainos, ir repertuarą pakoreguoti, žodžiu, parodyti kelius, kuriais galima „išsisukti“ iš keblios padėties. Žinoma, tautinio kostiumo klausimais puikiai pakonsultuoja Sigita Milvidienė, mūsų Etninės kultūros skyriaus vedėja. Vietiniams dėl to nekyla sunkumų, jei tik, be abejo, jiems to prireikia. Bet jei nuvažiuoju į kokią atokesnę vietovę... Pavyzdžiui, mane dainuojančios moteriškės pasikvietė į Lupikų kaimą (Kelmės r.). Joms visa, ką galėjau, turėjau papasakoti – ne tik apie dainavimą, bet ir apie tautinius drabužius ir kitką. Juk nenuveši kiekvieną kartą į tokias atokias vietas nei Sigitos, nei Zitos Baniulaitytės, atsakingos už Žemaitijos regiono tautinį kostiumą.

Ko konkrečiai klausė moterys iš Lupikų kaimo?

Jos tada, regis, 2006 m. pabaigoje, sakė, kad į Dainų šventę nesitiki patekti, bet tobulėti vis tiek nori. Jų ten kokios 6–7, vadovė – mėgėjų teatro režisierė, matyt, baigusi šios specialybės studijas, bet nori suktis ir folkloro verpete. Bet nelabai žino, ką daryti. Parodė nuotraukas, kokius tautinius rūbelius turi, papasakojo, ką dainuoja, kuo ir kaip rengiasi. Aišku, atitinkamai komentavau, kad jų rūbai – né prie nieko... Kažkokie neaiškūs, lyg iš kažkokio sandėlio... Sakiau, kad ant galvos būtinai reikia užsirišti skaras, kad ant sijono būtinai turi būti prijuostė... Tokiu atveju paprastai pasakau – jei jūsų rūbai kaip skudurai, tai geriau renkitės normaliai, paprastai. Esu prieš tai, kad jei žmonės neturi tautinio kostiumo, tai negali ir dainuoti. Tokia mano pozicija. O Lupikų kaimo moterys – vyresnės, bet pradedančios.

O koks jų repertuaras?

Maždaug toks – ką turim, ką kaime radom, tą ir dainuojam. Beje, ir tai, kas joms patinka... Aišku, joms patinka jaunystės dainos – romansai. Ar aš joms galiu pasakyti, kad nedainuotų romansų? Sakau – labai gerai, dainuokit romansus, bet jei reikės parengti kokią programėlę... Pavyzdžiui, nesenai Kelmėje vyko „Graži mūsų šeimynėlė“, jie ši renginj organizuoja kaip šventę, bet iš esmės tai yra neformalii rajoninė folkloro ansambliai apžiūra. Šiemet buvo nustatyta šventės tema – vestuvės, todėl ir tos moterys turėjo susivokti, kad tokiai šventei jų dainuojami romansai netinka. Turi pasirinkti ką nors tinkamesnio, turi susiieškoti – eiti į Kelmės folkloro archyvą ar bandyti ką nors surasti savo kaime. Svarbiausia, kad tos moterys nori tobulėti. Matau, kad ten kažko geriau nebus, bet jos siekia rezultatą – vadovė nuolat važiuoja į kursus, seminarus. Tai labai svarbus jų nusistatymas.

Manau, ir daugeliui pajėgesnių folkloro kolektyvų prireikia jvairios paramos.

Pavyzdžiui, Šiaulių miesto „Salduvė“. Kolektyvas jau pretenduoja į „Aukso paukštę“, pagal respublikinį suskirstymą, yra pirmos kategorijos ansamblis. Gerai, kad jie jaučia savo silpnąsias vietas ir to neslepia, tarkim, nemoka šokti trepsėtinės polkos. Jie tai pripažįsta ir kviečiasi į pagalbą. Ir einu pas juos, nors iš tikrujų nesu etnochoreografinės specialistė. Bet kadangi esu etnomuzikologė (geriausiai išmanau liaudies dainas), kažkiek ir apie šokius nusimanau. Jei stipriam ir geram ansamblui „Salduvei“ tik tiek tetrūksta, tai pasiaiškinus visa stojasi į savo vietas.

Yra ir tokių ansamblių, kurių vadovams per aptarimus sakau, kad jie dainuoja harmonizuotu pritarimu, trimis balsais, bet taip žemaitiškos dainos nedainuoamos, jų visai kita pritarimo maniera. Man tada atsakoma maždaug taip – trim balsais padainuoti yra daug sudėtingiau nei tada, kai dainuojant vienoje ar dviejoje vietose atsiranda trečias balsas. Ir viskas, ir ką tu jiems pasakysi, kai nieko daugiau nenori žinoti? Reiskia, tokiemis konsultacijų nereikia. Negaliu tokį vadovų priversti konsultuotis, galiu tik per aptarimą pasakyti, kaip yra iš tikrujų. Žinoma, dar geriau, kad tokiai atvejais net ne aš tai sakyčiau, bet didesni autorietai, nes kai kurie iš vadovų linkę įžvelgti norą „nugesinti“, nukonkuruoti...

Kiek konsultantas turėtų bendrauti su visu kolektyvu ar aktyviausiais jo nariais, kiek su vadovu?

A. S. Manau, konsultantas turi bendrauti ir su kolektyvu, ir su vadovu – bendrai ir atskirai. Aišku, kalbaisiais klausimais kolektyvo vadovas pats turi turėti pakankamai kompetencijos. Jei ansamblio dalyviai vadovu mažai pasitiki, tada, aišku, konsultanto žodžiai jiems padarys didelę įtaką. Jei vadovas stiprus ir „savo vietoje“ – procesas vyksta normaliai.

D. M. Esu pastebėjusi, kad kartais, būdama kolektyve, vadovams perteikiu informaciją, bet ji kažkodėl nepasiekia adresato. Geriausia būna, kai pats gali padirbtį su kolektyvu. Arba būni repeticijoje ir iškart pasakai savo pastebėjimus. Kartais vadovai net pasako: „Ir aš taip sakiau, bet jie neklausuo... Jei ir tu pasakei, dabar jau gal klausys“. Daugiausia „kabliukų“ iškyla dėl aprangos ir dainavimo manieros. Bet jei vadovas nenori, kaip sakiau, atsisakyti „harmonizuotos“ manieros, tada jau ir ansamblio narių nepaveiksi. Gal tada ir neetiška kištis į jų vidaus gyvenimą?

Žinoma, mano kalbėjimas įgauna daugiau svorio, jei panašiai per aptarimą pasisako, tarkim, Dainų šventės Folkloro dienos apžiūros komisijos nariai iš Liaudies kultūros centro. Tada poveikis jau būna stiprus, nes kartais „vietinių pranašų“ kalbos bandomos praleisti pro ausis.

„Vaiguva“ Šiaulių amatų dienose. Pirma iš dešinės – Diana Martinaitienė.

Kaip dažniausiai konsultuojat – prie kolektyvo ar kartais tik su vadovu?

Įvairiai būna. Kartais išties vadovai nori, kad jiems ką nors svarbaus „i ausj“ pasakyti. Arba sako – pašiūrėk, kaip atrodo kolektyvas, o paskiau man pasakyti. O kartais paprašo – padirbék su kolektyvu, parepetuok kokią keblesnę dainą. Įvairiai elgiasi vadovai, ir jų atžvilgiu tenka laikytis takto, būti tolerantiškam. Kartais, matyt, vadovai prieš ansambliečius nenori demonstruoti nekompetencijos, kitas gal yra uždaresnio būdo...

Rasa STOŠKUVIENĖ. Kiekvieną kolektyvą sudaro skirtingi žmonės. Vieni kritiką priima sveikai, kitus ji atbaidys ir jie daugiau gyvenime nebedainuos. O tai, manau, didžiausia blogybė, ypač šešiolikiniams ar aštuoniolikiniams moksleiviams. Kokia čia gali būti kritika, aš – pasaulis, apie mane viskas turi suktis!.. Dažnai jie taip mąsto. Manau, kad gerai, jog per apžiūras pastabos pasakomos vadovams, o jie, žinodami, su kokiais žmonėmis dirba, gali pasirinkti, kiek jiems pasakyti. Visiems iškart atvirai viską sakyti būtų perdaug neatsargu... Dar galimas atvejis, kai komisija gerano-

riškai išsako savo pageidavimus viso kolektyvo akivaizdoje, tik jokiu būdu ne girdint kitiems ansambliams.

A. S. Konsultantas nėra kritikas. Jis – padėjėjas, sakantis, kad galima padaryti geriau. Deja, kai kurie žmonės siūlomą pagalbą, norą padėti kartais suvokia kaip negeranorišką kritiką.

Kaip žvelgiate į galimas konsultacijas ir diskusijas ne tik apsibrėžimo, turiu omeny postfolklorą, bet ir esminiais meninės raiškos klausimais?

R. S. Konsultantai yra tradicinio folkloro specialistai. O dėl vadinamojo postfolkloro, yra tiek improvizacijų... Juk superspecialistų šioje srityje dar neturime, antra, ir platesniame pasaulyje tas reiškinys dar nėra aiškiai apibréžtas. Reiškiasi įvairios atmainos – pasaulyo muzika (world music), postfolkloras ir kt. Tam, ką darome, erdvės netrūksta. Tokiu atveju daugiausia pasireiškia skonio receptoriai, jei tokią esama. Kai koncertuojam, kartais pasikalbam su Veronika Povilioniene, ji išsakė pastabėlių dėl etnomuzikavimo. Kitas vėlgi pakalba iš savo turimo skonio pozicijų: tas tinka, tas netinka. Galiu pasakyti, kad ši muzikos rūšis labiau intriguoja, bet pasikonsultuoti, žinoma, labai sveika, nes

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

kai pats verdi toje sriuboje, nebežinai, kiek morkų ir bulvių sudėta... O kai kitas paragauja, gali pasakyti, kad to perdaug, o ano per mažai... Manau, kad kritika sveika tiems, kurie nori tobulėti, jei nenori – tai nieko nereikia.

Dirbate su gana prieštaragingai vertinamu postfolkloro kolektyvu „Kitava“. Ar galėtumėt nusakyti, kas tradicinj muzikavimo modelj verté keisti moderniu variantu?

R. S. Turbūt labiausiai privertė laikmetis, antra, vieta, kurioje dirbu, – mokykla, trečia, dirbu su to amžiaus tarpsnio jaunimu, kurį galima pritraukti ir į tradicinj folklorą (pati tai dariau), aišku, tam reikia kur kas daugiau pastangų. Tai ne pradinukai – pasakysi, ir eis. Norient patraukti didesnį būrį jaunuolių priimtinesnis būdas yra šiuolaikinj skambesj šiek tiek „užmauti“ ant liaudies dainos. Pakoreguoj siuknelę – pakerpi, įsiuvi gražesnes sagas... Mano tikslas vis tiek išlieka prieiti prie tikros dainos, tikros muzikos.

Kas esminio vilioja – ar tik ne vienodas ir bukas ritmo kalimas?

R. S. Taip, ritmas – pagal jaunuolių širdžių plakių, nes jų amžiuje ji šiek tiek smarkiau plaka, antra, gali naudoti mėgstamiausią instrumentą – gitarą. Kartais užtenka ir akustinės gitaros, ji jiems kažkaip kitaip skamba. Po kokių metų jie sutinka į rankas paimti ir kankles, skudutį ar būgną. Pripratini juos prie to kaip vaiką prie vandens – nemeti iškart į šaltą. Manau, kad tas reiškinys yra nulemtas laikmečio, ir ne mes vieni tai darom.

Arūnai, ar Jūsų auklėtiniai kurią nors artimiausią dieną neims prašytis pereiti į postfolklorą?

A. S. Tokių minčių buvo kilus modernizuoto folkloro bangai. Vaikai klausdavo, kodėl mes to nedarom. Sąkiau, kad mes tokiai veiklai dar nesam pasiruošę, todėl teks nemažai padirbėti. Dabar jie mato, kad, atlikdami tradicinj folklorą, gali net užsidirbti, kaupti fondą, patiria, kad juos skatina, palaiko mokyklos bendruomenę, tėvai. Ir ką turi? Ir tautiniai drabužiaiapsirengę, ir gasterolių daug, ir projekty. Yra užimti ir nuolat klausinėja, kada bus kitas koncertas. Bendradarbiaujam su vis kitomis įstaigomis, tarkim, visai neseniai grojom dailės parodos atidaryme Pasvalyje. Pasvaliečiai paklausė, ar pas mus yra fotografų būrelis, padėjom jiems užmegzti ryšius. Ansambliečiai mato, kad savo veikla jie gali padėti ir vaikams, užsiimantiems ne folkloru, bet fotografija. Koncertavom Rygos lietuvių mokykloje, rygiečiai klaušė, ar negalėtume suorganizuoti dailės darbų parodą. Sakom – galim, ir vėl tie vaikai jaučiasi reikalingi. Tada jie pasijaučia užtikrinti, stiprus ir saugūs. Nors šiemet įsigijom gitaras, būgnus, saksofonus, papildomai – garso stiprinimo aparatūrą, bet kol kas noro moderninti sa-

vo atliekamą muziką jie neturi. Vaikinai gamindamiesi sau instrumentus jdėjo fizinio darbo – tai jų asmeninė raiška paauglystės metu. Jei paauglys nori išlieti energiją, prašau, – imam kaltą, medj, skobiam kaukes, darom būgnus, basedles, turim apie tai filmuotą medžiagą, galim apie ansamblį paskleisti informaciją – vaikams tai labai svarbu.

R. S. „Kitava“ – jau poststudentai, dar ir aš – amžina studentė, tik barzda neželia... „Kitaviečiai“ – prieš dvejus trejus metus baigę magistrantūras, o mokykloje manu auklėtiniai – gimnazistai nuo penkiolikos iki devyniolikos metų.

Kodėl, pavyzdžiui, Arūno vaikai niekada neitų pas mane? Todėl, kad jis šioje srityje jau yra asmenybė, o aš didele patirtimi dar negaliu pasigirti. Bet esu giliai įsitikinus, kad jei žmogus užsidegs autentišku folkloru, tai ir vaikams jis bus gražus.

Žodžiu, manote, kad vadovas savo pavyzdžiu ir vidine aistra jaunimo pasirinkimuose gali daug nulemti?

R. S. Manau, kad apie 70 nuošimčių sėkmės lemia žmogus, kuris vadovauja ansambliu. Suprantu, kodėl iš Arūno ansamblio vaikai nebėga. Jei pats degi, gali uždegti ir kitą. Ir su daugeliu kolektyvų taip – jei vadovas nori suburti gerą kolektyvą, jis tai gali padaryti, nors dar jam ir trūktų kompetencijos, konsultacijų.

O Jūsų vadovaujamo moksleivių ansamblio atveju – ar nesinorėtų keisti žanrinę orientaciją?

R. S. Dirbant su mokiniais – kodėl ne. Nes aš žinau, kad jie, eidami apie mišką, vis tiek jžengs į mišką, kuriame vertybė yra tikra daina. Penkerius metus dirbau su vaikais – jie vis tiek pereina prie autentiškų dainų, jos jaunimui mielos. Kartais net nustebina, nes sako – mokytoja, susirinkim ir pasimokykim tradicinių šokių. Sau to nori, nors žino, kad koncertuose jų nesoksim. Kad ir su pamodernintu žanru, važiuojam į folkloro festivalius. „Zalvynės“ festivalyje Zarasuose vaikai „užsikiafuoja“, nes folkloras jiems – gera, nesvetima, ir būgnų neberekia... O už Lietuvos ribų jaujieji ansambliečiai pasijaučia labai svarbūs, jie didžiuojasi, kad mūsų dainos tokios gražios. Grįžę į gimnaziją vaikšto iškélé galvas.

Ar nejaučiat, kad vis dėlto dabartine „Kitavos“ nusistatyta kryptimi kartais darkote folklorą, iškreipiat jo esmę? Per televizinius „garus“ ar „ūpus“ girdėjau – monotoniskas ritmo kalimas, atsiduodantis masiniu popsu, visa muzikinė konstrukcija sumauta ant to primityvaus virbelio...

Ne vienas mums tai yra sakęs, ir aš visiškai neįžeidžiu, kai žmonės taip kalba. Kuo galiu apsiginti? Kokį „supopsintą“ dainą dainuoju šventai tikėdama, kad ir taip ją galima interpretuoti. Nejaučiu, kad ją darkau. O iš šono, nesigilinant, gal ir atrodo, kad ten

„Vieversėlis“ po Dainų šventės apžiūros. Antras iš kairės – Arūnas Stankus.

tik bumčik bumčik... Gerai „duoda“, kala, o kur dainos pajauta, ar ne?

O kas skatina tuo užsiimti? Kitos galimybės, modernė raiška, „maisto papildai“?

R. S. Pavyzdžiui, kuo vaikus postfolkloras žavi? Jie sako, kodėl mes nenorim folkloro – ten reikia tik stovėti ir dainuoti, o daugiau ką nors daryti neleidžia... Juk jų kraujas kitoks... Didžioji vaikų dalis natūraliai negali nustygti vietoje, todėl jiems patinka ritmiški judesiai.

Stengiamės, kad išliktų ta pati dainos melodija, nors kartais ji gali pasikeisti, pagreitėti, ritmas gali būti „suskaldomas“, bet, kaip Arūnas sako, pagrindiniai dainos motyvai, dinamika, melodija išlieka. Širdis ta pati, tik rūbas šiek tiek kitoks. Siekiamybė yra tokia, kartais, aišku, būna ir nuslydimų.

O Jums, Diana, dirbant su Šiaulių universiteto folkloro ansambliu „Vaiguva“, kaip išryškėjo jo „kraujo grupė“?

D. M. Manau, teisinga mintis, kad koks vadovas, tokį „kraują“ jis ir pritraukia. Iš ansamblų ateina tie, kuriems jo dvasia tinka; pamatę, kuo mes užsiimam, įsivirtina arba ne. Įdomiausia, kai buvę ansambliečiai,

išvažiavę į Klaipėdą ar Kauną, dažnai neranda ten sau tinkamo ansambllio. Sako, nér taip, kaip „Vaiguvoje“, ir viskas... Kartais pagalvoju, kad tam tikra prasme tai irgi blogai, nes ansambliečiai mato tik vieną iš daugelio galimų folkloro pateikimo kelių. Nesu tuo labai patenkinta, bet glosto širdj tai, kad kolektyve dalyvaujančius žmones tokia folkloro interpretacija patenkina ir įprasmina jų gyvenimą.

Girdėjau, kad ir „Vaiguva“ Dainų šventės apžiūrai pateikė sutartinių programą. Tendencija ar sutapimas?

D. M. Manau, kad būtent sutartinės yra labai susijusios su ritmo pojūčiu. Todėl dabar ir jaunimą jos traukia – jei pagauni ritmą, ne taip jau ir sudėtinga jas atlikti. Žinoma, pradžia būna sunki, kol suvoki visą jų sistemą, kol įsigilini, kaip ji veikia. Be to, matyt, traukia ir sutartinių paslaptis, nes kitas, mažiau pasirengęs klausytojas ir nesupranta, kas ir kaip dainuojama. Iškyla papildoma intriga. Kartais ir didžiuojamas – ne visi ansambliai sutartines gali atlikti, nes, iš pirmo žvilgsnio, tai – sudėtingesnis žanras. Nors tai gal ir apgaulinga, kitas dainas kartais būna sunkiau atlikti nei sutartines.

R. S. Mokiniamas paprastas dainas dainuoti yra nuobodžiau, intonacine prasme viskas daugmaž aišku, o sutartinių ta-ta-ta ta-ta-ta „veža“. O jei dar sujungiam su judeisiu, su šokimu... Sušiuolaikintos tradicinės dainos jaunimo taip neveikia kaip sutartinės. Manau, pats mūsų laikmetis vėl prikėlė sutartines. Nors, atsimenu, kai éjau į mokyklą, man jos nepatiko, gal ne tuo ritmu tada gyvenom... Tada paprasta daina su uždainiu buvo daug gražiau už sutartines, o dabar priešingai.

Ar Jūsų kolektyvas irgi uždainuos sutartines?

A. S. Esam bandę jas dainuoti, bet pirmiausia sutartines émém groti. Vaikinai groja ragais, daudytémis, be to, dalyvavo ir instrumentų gaminimo procese. Juokingiausia buvo gaminimo proceso metu – technologijų kabinete kédžių kojos padarytos iš lenktų vamzdžių, ir tos kédés buvo apverstos. Dar medis tik buvo skobiaamas, dar neaišku, koks išeis garsas... Tada kažkas pabandé papūsti kédés vamzdj – ir išeina garsas! Aišku, išpūdis nemenkas. Paskui pradėjo varžytis, kas pirmas išpūs pirmajį padaryto rago ar daudytés garsą, kas per būgną suduos... O sutartines giedoti bandéme, dabar iš tikrujų noriu, kad jų atlikimo išpūdžiai susigulėtų. Kai merginų balsukai subrës, manau, jos uždainuos daug tvirčiau ir natūraliau. Ir suvoks, ką reiškia dainuoti, garsiai šaukti, giedoti sutartines – tos sąvokos atsistos į savo vietas. Grojimą jau girdi... Juolab kad grojimą dabar pakeitėm į tokj keistą skambesj – varpų skambėjimą keptuvém. Kai kuriuos tai šokiruoja, o kitiems labai patinka. Penkiomis keptuvémis atliekamos sutartinių ritminės figūros. Tai ragų muzika, perkelta į skambesius, kaip instrumentus naudojant buities rakandus.

R. S. O sakai, kad nedarai nieko šiuolaikiško – dar kaip darai!

A. S. Tai išties nesusiję su šiuolaikiškumu, nes seniau ir keptuvės, ir patrankos šovinio tūta, ir tabalas buvo informacijos perdavimo priemonė. Daug kas užmiršta...

Peršokime prie „Vaiguvos“ – kiek darbas su šiuo ansambliu suteikia patirties, tvirtumo ir gyvenimiškos išminties Jums kaip folkloro konsultantei? Kaip būty, jei kolektyvus vertintumét vien iš „teisingos“ etnomuzikologės, o ne ir iš ansamblio vadovės pozicijų?

D. M. Tada turbūt būčiau labai kategoriška, sakyčiau tik taip, kaip „reikia“...

R. S. Ir tada būtumét nemégstama konsultantė, nes kalbėtumét tik „iš knygų“, o ne iš praktikos – kaip daugelis pedagogikos ar psichologijos specialistų, neturinčių pojūčio, kas realiai gyvenime vyksta.

D. M. Teoriškai gali viską žinoti, bet dirbi su žmonėmis, gyva „medžiaga“. Kiekvienas žmogus juk su charakteriu, kiekvieno kolektyvo viduje irgi susidaro tam tikra specifinė atmosfera, vadovas irgi daug lemia, kitur

jų būna po kelis... Daug lemia psichologiniai dalykai, geri žmonių santykiai. Aš irgi, pavyzdžiui, norėčiau pasiekti aukštesnio kolektyvo lygio, bet realiai – mes net bendro laiko, kada repetuoti, negalim suderint, nes studentams paskaitos iki ir po septynių, o jų gyvenamosios vietos – kažkur miesto gale. Kai kurie gali atvažiuoti tik vėluodami, o tiems, kurie gyvena Kuršėnuose, vakare jau nebūna kuo grįžti į namus. Džiaugiuosi, jei per savaitę ištaikom porą valandų repeticijai – juk daugelis dar ir dirbantys, vadovaujantys skautams ir kitokie aktyvistai... Esant tokioms aplinkybėms sunku tą lygi pakelti... Panaši padėtis daugelyje jaunesnio amžiaus žmonių kolektyvų, gal tik senukai daugiau laiko turi ir gali būti labiau atspalaidavę. Džiaugiuosi, kai bendruose vakarėliuose ar kelionėse ansambliečiai mūsų kartu išmokta repertuarą pateikia kaip „savą“.

R. S. Ir pas mus taip – grįžtam autobusu iš kokio renginio, o merginos visu keliu, tarkim, nuo Zarasų iki Šiaulių, pliekia nesustodamos sutartines. Jau prikimusios, bet, sako, vadove, duokit toną, dar padainuosim... Vėliau ir tono neberekia – dainuoja kaip išeina. Juk ir kaime seniau niekas jokių tonų nepadavinėjo.

A. S. Dar vienas svarbus, bet brangiai kainuojantis reiškinys – etnokultūrinės stovyklos. Dar konkursai, seminarai, festivaliai. Man patinka, kad Diana, organizuodama šokių konkursą „Patrepbynė“ ir prieš patį konkursą rengdama seminarus laikinais konsultantais paverčia ir kitus specialistus, galinčius patarti ir psichologiniais, ir šokio raiškos, ir muzikavimo, ir aprangos klaušimais. Juose iš pradžių vadovai, vėliau ir ansambliai dalyviai gali pajusti tą mokymosi dvasią, kai moko ne vienas, o daugelis specialistų. Kambarėlis nedidelis – kamerinėje aplinkoje mokomasi šokių. O minėtos stovyklos vaikams išties atneša didžiulę naudą. Teko pernai Palūšėje dalyvauti UNESCO remtoje stovykloje „Kukutynė“, į kurią suvažiavo vaikai, visai nesusiję su folkloru. Po dešimties dienų daugelis iš tų keturių dešimt vaikų kalbėjo – aš nemaniau, kad bus taip smagu! Savo draugams pasakysiu, kaip čia buvo įdomu. Ir Šiaulių etnocentras organizuoja stovyklą Jautmalkės kaime (Kelmės r.), Kurtuvénų regioniniame parke. Ten vaikas gali rinkti vaistažoles, pažinti medžius, išgirsti paukštį, pasakojimą apie žvaigždes, padainuoti naktigonių dainų, pamatyti tikrą žirgą ir juo pajodinėti.

D. M. Kadangi tą stovyklą rengiam vaikų ansambliai dalyviam, paskatinam motyvaciją lankytį tuos kolektyvus. Stovykloje siūloma kitokia veikla, nei jie užsiima ansambliuose. Daugiau amatų, pažintinės veiklos, ekologijos pradmenų, žodžiu, sričių, susijusių su etnine pašaulėjauta. Ir „Vaiguvos“ programomis stengiamės siekti vientisumo, kryptingos koncepcijos. „Rudens mozaikoje“ reikėjo vientisos programėlės. Sugalvojom pilietinę

„Kitava“. Antra iš kairės – Rasa Stoškuvienė.
Nuotraukos iš Šiaulių miesto kultūros centro Etninės kultūros skyriaus archyvo.

akciją – atkreipti dėmesį, kaip senoliai dainavo apie medžius ir koks dabar požiūris į juos. Seniau juos sakralizuodavo – kaip lopšelį iš liepos darys, kaip vaikelį tame vygiuos, o dabar – beatodairiškas miškų kirtimas. Dainos, suvestos į tokią programą, jgauna visai kitą prasmę. Jau dainą dainuoji su konkrečiu tikslu – atkreipti dėmesį į esamas negeroves miškuose. Konsultuodama ansamblius irgi orientuoju kurti programėles, kad dainos įgautų kontekstą ir veiktų kaip visuma.

A. S. Tada ir vadovui atsiranda poreikis ieškoti repertuaro...

D. M. ... kad susietų prasminiais ryšiais, surastų kažką specifišką ten, kur kitur nerasi, kad būtų įdomiau ir patiemams žmonėms. Veikia ir situacija „ant rubežiaus“: panašius dalykus aukštaičiai ir žemaičiai apdainuoja kitaip.

Su „Vaiguva“ darom taip: aš diktuoju (dainuoju) dainos tekštą, o ansambliečiai rašosi – niekada jiems neduodu padaugintų tekštų. Ir beraštant kurioje nors vietoje sustabdau – tarkim, broleliui tą duoda, téveliui aną, močiutei dar kažką, o ką berneliui? Sistema aiški – visiems kažką duoda, ir, aišku, ką nors duos berneliui, ir jie tada siūlo savo variantus. Koks džiaugsmas patiemams dalyvauti dainos kūrime ir netgi atspėti įvaizdį! Ne vis-

kas jiems iškart paduodama, ne formaliai užsirašo – ieškodami variantų kartu apmąstome dainą. Arba, pavyzdžiui, bernelis pjauna lankoj šieną, nusikerta dobilėlį ir užsikišęs už kepurės vilioja mergelę. O ta mergelė sako – ne, tu manęs nepriviliosi su tuo dobilėliu, man reikia meilių žodelių. Ir žemaičiai penkiais dainos posmeliais seniai jau pasakė tai, kas dabar ir mokslininkų nustatyta, kad moterys myli ausimis, o vyrai – akimis. Berneiliui gražu, kad mergelė graži, tai ir jis pasipuoš, ateis pas ją ir savo neva grožiu ją patrauks. Ne, ji sako – man nereikia dobilėlių, man reikia žodelių į ausį. Taip dainose atskleidžia universalios situacijos, nutinkančios ir gyvenime. Senosiose dainose beveik visa apie žmogų jau pasakyta... Jei dainą dainuoji tik kaip žemaitišką šienapjūtės arba jaunimo meilės dainą ir nesigilini į prasminių akcentus, neieškai jų, tai ir nerandi. Kad rastum, reikia ieškoti.

Jums, Diana, kaip konsultantei tenka dirbti su „savais“ ir „nesavais“, ir su neutraliais, dar neaiškaus statuso kolektyvais. Kokie šiai atvejais iškyla sunkumai (ar lengvumai)?

D. M. Aišku, bet kam maloniu dirbti su „savais“. Ir tokį kolektyvą vadovams maloniu kviečti konsultantą, jei jis jiems kaip žmogus artimas, savas arba

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

bent jau neblogai pažistamas. Ir LLKC aš pasiūliau, kad dirbdami konsultantai neapsiribotų vien savo apskritimi – jei kažkas paslaugų pageidauja, pavyzdžiui, Kėdainiuose, kad galėčiau ir ten važiuoti. Dažnai pagal apskritį „priklausančio“ žmogaus ansambliai nesikviečia vien todėl, kad jo net nepažsta... Gal jį labiau kviečiai kokia Marijampolė, kur anas turi ryšių... Žmogiškasis faktorius šiuose kontaktuose daug reiškia. Vilnius neprieštarauja, kad konsultuotume kitose apskriptyse, kita vertus, suprantama, kad daug tokių atvejų nebus.

Dabar esu ir suinteresuota, ir tam tikra prasme „pri-versta“ susipažinti su daugeliu apskritys kolektyvų. Tos pažintys užsimetga gana lengvai, iš ansamblių pusės néra kokių nors prieštaravimų, tik sulaukiu daugiau kvietimų pamatyti jų programas, koncertus, patarti konkretais klausimais. Po tokių susitikimų daugmaž susidaru nuomonę apie ansamblių galimybes, ir vėliau galim dalykiškai aptarti iškylančius klausimus. Kartais kviečiuosi vadovus į kokį renginį ar siekiu, kad aš pati ar kad kas nors kitas pas juos nuvažiuotų. Manau, kad ryšiai pasidarė artimesni. Konsulantams sudarytos galimybės bendrauti su kolektyvais, tai didžiulė nauda tiek jiems, tiek ir „aptarnaujamiems“ ansambliams. Tuo tiegi būtina pasinaudoti.

Kokios permanentos Šiauliųose įvyko per septynerius metus po „Liaudies kultūros“ publikacijos „Šiaulių šlamesiai“ (Liudvikas Giedraitis kalbino Rūtą Stankuvienę, Albertą Martinaitį ir Lidiją Joaną Pranienę)? Godota apie folkloro ir etnokultūros žmonių bendruomeniškumo jausmo atbukimą, dėl dėmesio stokos baksnota kruojanti valdžia – dabar etnocentras gyvybingas, funkcionalus, o ar kiti lūkesčiai išsiplidė?

A. S. Atsirado daugiau galimybių vaikams realizuoti savo veiklą dalyvaujant miesto vaikų folkloro šventėje „Kermošėlis“, festivalyje „Saulės vaikai“, Užgavénėse ar vaikų folklorinių porinių šokių konkurse „Patrepšynė“, kuris šiemet tapo respublikiniu; galimybė ne tik koncertuoti, bet ir paklausyti kitų Lietuvos ar užsienio folkloro atlikėjų. Etnokultūros skyriuje teikiama kvalifikuota pagalba rengiantis seminarams, miesto ir šalies folkloro konkursams. Organizuojamos vasaros stovykėlės – kursai folkloro ansamblių vaikams.

R. S. Miesto masinėse šventėse dalyvaujančio vaikų kolektyvo niekas gerai nejgarsina, nes didieji renginiai paprastai apsieina su vienu mikrofonu. Kiek mikrofonų reikėtų pristatyti, jei norėtume normaliai įgarsinti? Atskirai armonikai, lumzdeliai, vokalai... Todėl gyvai muzikai masiniuose renginiuose yra užkertamas kelias. Iškart tavęs paklaus, jei nori dalyvauti – ar turite visą fonogramą? Jei taip – eikite ir garsinkite savo mokyklą... Neturi – atsiprašau.

A. S. Ant podiumo pasimaivyt – tai vaikams neteikia vidinio pasitenkinimo.

R. S. Be to, jų nepriims, nušvilps, nes masiniame renginyje pusė yra girtų ir ne to jie ateina paklausyti. Po to reabilituoti pojūtį, kad jų nepriėmė, daug sunkiau negu išmokyti stovėti ant galvos.

Bet postfolklorą, manau, ne kartą atlikote su fonograma?

R. S. Su „Kitava“ taip, su vaikais – tik retais atvejais (pavyzdžiui, Latvijoje buvo konkursas, kur pasakė, kad groti gyvai negalima). Visi „Kitavos“ pasirodymai filmuojami su fonogramomis. Net laidoje „Gero ūpo!“ sakom – leiskit gyvai pagroti, bet negarsina, leidžia fonogramą, esą tiek aparatūros reikėtų pritempti...

Beje, kodėl vadinate „Kitava“?

R. S. Nuo žodžio „kitap“. Tai žemaitiškai (esu kilusi iš Šilalės r.). Kitaip norim groti – todėl ir „Kitava“. Kiti ir pajuokauja – po jūsų atsirado ir stoguva, duruva, languva... Prieš mus „išlindo“ „Žalvarinis“, o „Kitava“ atsirado iš visai kito konteksto – mūsų pirmasis CD vadinas „Kitaip“. Mes folklorą grojam ir dainuojam šiek tiek kitaip, bet tai nereiškia, kad mes visiškai ne taip darom.

Gal norit neregėtą šiauliaietišką žanrą įvaldyti ar visai savitą stilių sukurti? Kuo reiškiasi tas jūsų kitonišumas?

R. S. Visiškai kitko, kažko ypač naujo mes nebegalių sukurti, nes pasaulyje tai jau padaryta. Ypač intensyviai tai daroma nuo XX a. 7–8 dešimtmecio, ir tai daro novatoriški folkloro „ižvyniotojai“, tik naudodamiesi skirtingais stiliais – vieni labiau linkę į popsa, kiti į roką ar džiazą. Mes irgi dviračio neatradom, jis jau seniai riedėjo... Tik mes pasirinkom tokią dviračio spalvą, o kiti renkasi kitokią. Viliamės, kad savo interpretacijomis į postfolkloro raišką jmaišom savitą spalvą derinį.

Dažnai susiduriate su vadinamaisiais liaudininkais – kaip sprendžiate folkloro kaip žanro grynumo klausimus?

A. S. Manau, kad Šiauliųose vadinamųjų liaudininkų kolektyvų yra daugiau nei folkloro ansamblių. Kokį supratimą apie liaudies kūrybą pateiksime vaikams, toks suvokimas ir liks ateičiai, nes niekas kitas dabar vaikui nepasakys, kas tai yra, nes jis pats neis ir neieškos folkloro, nedalyvaus ekspedicijose. Dabar daugelis mokytojų verkšlena, esą jie užmiršti, bet prisiminkime, ką reiškia „mokytojas“ – mokyti. Meistras Albertas Martinaitis, su kuriuo dažnai bendrauju, papasakojo apie Kuruvėnų mokytoją, kuris buvo laikomas pirmu žmogumi kaime ir sugebėdavo arkliuku vaikus atvežti į Šiaulius vaidinti. Jei jis tėvams pasakydavo, kad tą ar kitą knygą vaikui reikia nupirkti ar kad tą vaiką reikia leisti į mokslius, visas kaimas žinojo, kad mokytojas yra teisus ir ne kitaip. Gabius vaikus remdavo miestelio bendruomenė, kunigas. Kol nebus tokių mokytojų – tikrų žmonių, tol nieko ir nepasieksim.

R. S. Ir gaji tendencija, kad jauni žmonės mokytojai nebeina į mokyklą. Kai kas nors išeina dekretinių atostogų, nebelieka kam mokyti... Ansamblių nykimas susijęs ir su tuo. Arba kiti galvoja realistiškai – kam čia man tasytis su tais vaikais, jei pinigų už tai nemoka. Mąsto pragmatiškai. Seniau Šiaulių universitete į muzikos pedagogiką buvo konkursai, o dabar – tik ateikit... Jei ir mokosi, tik keli nueina į mokyklą. Neapsimoka, turi aukštajį išsilavinimą, greit persikvalifikuoja ir viskas, niekas nebeina kovoti su vėjo malūnais, o juo labiau – kelti folkloro... Kartais ir man pasako – gal truputį temperatūros turi?

O kaip procesą veikia „liaudininkai“?

D. M. Tiesa tokia, kad nėra kuo jų pakeisti. Jei iškyla reikalas siūlyti folkloro kolektyvo vadovą, nėra ką pasiūlyti. Net būna situacijų, kai ansamblis beveik susiformavęs, o vadovo nėra. Tad nelabai ir gali purkštauti ant tų liaudininkų, kurie vadovauja kolektyvams – ir savo, ir folkloro. Esu įsitikinus, kad vadovauti gali ir koks inžinierius, labai giliai pasinéręs į folklorą ir atviras informacijai, naujovėms, neužsidaręs savo kiaute. Liaudininkai gal labiau turi išsiugdė išdailinimo, išgražinimo, nublizginimo, estetizavimo poreikį – tai folklore ne visada gerai, dažnai nepageidautina.

Kokios galimybės esant dabartinei padėčiai išugdyti naujų folkloro kolektyvų vadovų?

D. M. Šiuo klausimu esu pesimistė – vietinius žmones puikiai pažįstame. Gal nebent koks ansamblietis stipriai kabintysi ir turėtų ambicijų vadovauti savam kolektyvui. Universitete būtinų specifinių ir bazinių žinių jis negauna, todėl turėtų ieškoti kitų tobulėjimo būdų.

Kai kurie vadovai sako – po mano vadovavimo „mokyklos“ turiu ansamblyje išauginti jei ne kelis, tai bent vieną turintį gabumą ir potencialų ansamblio vadovą.

Gal pagal išmokinį ir galėtų gabenis ansamblietis imtis vadovauti, bet jis dar turi turėti logika nepaaiškinamo entuziazmo, kuris dabar yra vienintelis „variklis“, nes jokių „aukso kalnų“ tokiam žmogui niekas negali pasiūlyti.

A. S. Dirbant su vaikais atsiranda ir toks metodas – kai mokinys tampa mokytoju. Aš išmokau vieną kitą vaikiną, o tada gabenėjimi jau savo draugus moko. Per pertrauką bėga ne į kiemą, o į mano kabinetą, kur vieni kitus moko muzikuoti.

D. M. Arūnas yra iš tų retų mokytojų, kuris orientuoja ne tik į koncertinę veiklą, labiau į gyvenimą ir akcentavimą, kad folkloras nėra parodomoji raiška.

Kokie baigiamieji akcentai?

D. M. Galų gale išeina taip, kad visa folklore laikosi daugiausia tik dėl kurių pasišventėlių entuziazmo. O tokius yra mažai, o dar mažiau tokius, kuriuos palaiko ir institucijų ar švietimo įstaigų vadovai. „Valdiško“ laiko

tam nepakanka – turi aukoti asmeninį gyvenimą, nuolat apie tai galvoti... Tikrojo palaikymo iš valdžios institucijų nesulaukiame, nors ta kultūros sritis turėtų būti priorititinė – realiai, o ne deklaruojant nusimetančiuose prierėliuose. Matyt, vieni to nepasiekim – tai turi būti daroma aukščiausiu valstybės kultūros politikos lygiu.

P. S. Aprimus pokalbio bangelėms pastarujų septynerių metų Šiaulių krašto etnokultūros „šlamesius“ émési apsakyti ir apibendrinti (esą kitos panašios dėmesingos regionui invazijos gal vėl septynerius metus teks lūkruioti) Šiaulių apskrities Kultūros tarybos narė, Šiaulių „Aušros“ muziejaus Etnografijos skyriaus vedėja Rūta STANKUVIENĖ.

Šiaulių etnokultūrinis gyvenimas nebéra šlamesiai – vienas iš jrodymų yra jau vien tai, kad būtent Šiauliai Vilniaus folkloro specialistai nurodė, kad pas mus vyksta kokybiškas konsultacinis darbas. Ir tai ne tik „kimstančių šlamučių“ gyvenimas, o atsakingai dirbančių žmonių požiūris į tai, su kokiomis problemomis susiduria ma kasdien, kaip jos sprendžiamos pagal dabartines šiuolaikinio sociokultūrinio gyvenimo realijas. Didžioji išsakytyų problemų dalis yra ne vien Šiaulių miesto ar apskrities, o visos Lietuvos etninio ugdymo ir sklaidos situacijos analizė.

Diana Martinaitienė buvo per kukli įvertindama tai, ką abi su Sigita Milvidiene, atėjusios dirbtį į Etnocentrą, per tuos metus nuveikė. Mieste stipriai pasikeitė situacija Etnokultūros skyriui pradėjus vadovauti dviej tikiroms savo sričių specialistėms, išmanančioms, galinčiomis konsultuoti ir pačiomis kurti liaudies meno bei etnomuzikologijos srityse. Jų atėjimas pagaliau įteisino ne susiskaldymą, konkuruojantį etnininkų gyvenimą, o tai, ko visi iš šio skyriaus laukėme – natūralią bei kolegialią visų institucijų, dirbančių etnokultūros srityje, bendradarbiavimo sistemą ir ritmą, bendravimą su Šiaulių universiteto Kultūrinės antropologijos centru, Meno edukologijos katedra, kitais padaliniais, Šiaulių „Aušros“ muziejaus Etnografijos skyriumi, miesto jaunuomenės ugdymo bei kultūros institucijomis, tautodailininkais. Daugiau ar mažiau, bet visi Šiauliuose dabar esame partneriai, dirbantys daugelį su etnokultūra susijusių darbų. Pavyzdžiui, jei spaudžia šaltukas, tai Užgavėnės organizuojame prie Žaliūkių malūno, kur daugiau atsakomybės ir darbų prisiima muziejus, o kiti padeda. Jei šilta žiema, kaip šiaisiai metais, tai didžiuosius darbus prisiima Etnokultūros skyrius, o mes jiems talkinam.

Dėl ko dabar verta atvažiuoti į Šiauliaus? Būtų galima visus šalies etnokultūros specialistus pasikvesti ne tik į „Patrepsono“, „Kitavos“ ar abiejų „Tramtatulio“ konkursų

laureatų iš „Vieversėlio“ koncertus, bet ir j šalies mastu unikalią „Romuvos“ gimnazijos jau keletą metų organizuojamą moksleivių konferenciją „Mitinis poetinis augalų ir gyvūnų pasaulis“, kur tradicijos, paveldas ir šiandiena itin gausaus būrio moksleivių pranešimuose integraliai skleidžiasi ne tik lietuvių kalbos, meno disciplinomis, bet ir botanikos, matematikos, fizikos ir kitais dėstomaisiais dalykais. Džiugu, kad visi miesto bei apskrities etnininkai esame vieninga komanda organizuodami didžiausią Šiaurės Lietuvoje tarptautinį folkloro konkursą – festivalį „Saulės žiedas“ ar kasmet rengiami Senujų amatų dienas. Tai, kad miesto Etnokultūros centre dirba profesionali komanda, reikiamu momentu nebijanti pasakyti valdžiai griežtesnio žodžio, itin vertinga, nes iki jų atėjimo folkloras miesto gimtadienio šventėse buvo tik foninė muzika – kolektyvus išbarstydavo po bulvarą po mugės visiems iš turgaus einant apsipirkus. Sigita ir Diana atsakingai iškovojo savasias pozicijas teigdamos, kad ne muzikinis žanras lemia elitiškumą (pavyzdžiu, tik klasikinė muzika geriausiose miesto salėse), o atlikimo kokybę. Tad dabar, jau tradiciškai, pačiu geriausiu laiku vakare vyksta pačių geriausiu Lietuvos ir užsienio folkloro kolektyvų koncertas, į kurį pasiklausyti šios elitinės muzikos atvyksta ne tik visa mūsų apskrities „grietinėlė“, bet ir protingai suorientuota visuomenė. Kiekvienais metais jos atsakingai renkasi koncerto pretendentus bei renginio vedėjų, formuoja koncerto konцепciją, kad kaskart pamatyture vis naują folkloro atlikimo kokybę, naujas tendencijas ar pažintume stiliaus savitumą. Tai yra tapę beveik kaip kasmetiniai krašto folkloro entuziastų atlaidai. Ir valdžios požiūris į folklorą pamažu kito, nes šis koncertas tapo vienu iš pagrindinių miesto šventės, atskleidžiančios jos tapatumą, istorinį savitumą, akcentų.

Nedvejodama siūlyčiau dar vieną konsultacinių darbo rezultatą – jau išbandytą ir sėkmingai plėtojamą edukacinę programą „Saulės ratas“, kurios vertė – sisteminės darbas su kiekviena ugdymo grandimi: susėdam ir visi kartu, ir atskirai su ikimokyklinio, pradinio, vidurinio, meninio ugdymo, kultūros specialistais – „fanatais“ ir analizuojam, kokios yra opiausios, aktualiausios problemas, kad po intensyvaus paruošiamojos darbo, bandymų, tyrimų galėtumėm norinčiuosius sukvesti į seminarą. Turim mieste net sąlyginus centrus, kur uojančius išvardytas sritis, kad nuosekliau ir naudingiau vyktų programa. Manau, kad tai didžiulio bendro ir ilgalaičio darbo rezultatas. Taip kiekvienais metais ir atrandom savas „amerikas“, tad galbūt šiemet seminare nemokysim vien tik šimtą pirmajį kartą marginti kiaušinius, o kreipsim dėmesį į kūrybinę simbolinio mąstymo pusę, bandydami suvokti ir kurti margučio raštų prasmę, ar būnant muziejuje, tradicinių Užgavėnių kaukių

seminare, edukacinius užsiėmimus plėtosim teatrinių improvizacijų, buvimo persirengēliu, įsijautimo į situaciją linkme. Kad šiaisiai seminarais galim didžiuotis, o ne vien virkauti, leidžia teigt i tai, kad geras gandas apie komandinio darbo rezultatus sklinda įvairiais kanalais. Suplanuoji seminarą, o po jo tenka dar tris ar daugiau kartų tai kartoti – tiek būna užsirašiusių klausytojų; kitais metais jau ne vien po apskritij, bet ir toliau tenka važiuoti. Taip įvairiuose seminaruose, diskusijoje „atradom“ stebuklinės pasakos groži, savitumą ir aktualumą, garsų pamėgdžiojimų įsijautimo, pagavos ir improvizacijos polékj, mīslų poeziją. Iš Šiaulių taip pat „išėjo“ seminarių apie švenčių organizavimą, rinkodarą, vadybą, viešuosius ryšius, darbą su rémėjais.

Pas mus atvykti verta ir dėl savitų tarpdisciplininių mokslinių konferencijų, organizuojamų Šiaulių universiteto, prie kurių organizaciniu darbu ir Etnokultūros centras, parodomis, tikslinėmis edukacijomis ir „Aušros“ muziejus nuolatos prisideda. Nuo konferencijos „Ragana lietuvių kultūroje“ prasidėjusi istorija kasmet tęsiama analizuojant alaus, pelkės, saulės, kūno ar kitus aspektus – didžiaja dalimi juos tyrinėjam pasiremdami etninės kultūros reiškiniais. Šiemet bus kalbama apie akmenį.

Tai tik kelios papildomos, galbūt pokalbyje kukliai Dianos neišsakyto veiklos briaunos apie jos ir kitų specialistų konsultacinių darbų, komandinį jo pobūdį, nuolat vykstantį Šiaulių mieste ir apskrityje. Yra ir problemų, bet jau esama nemažai dalykų, apie kuriuos galime pasakyti: tai vyksta pas mus – Saulės mieste, kur jau nebe ramus monotoniskas šlamesys tesigirdi, o ganetiniai stiprus garsas, nešamas gyvasties vėjo, galbūt karatais ir verčiančio mus užkimti – bet ne nuo tylos...

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE

Hoarsening Helichrysa on the *Rubežius* (the border separating two dialect regions, Upper Lithuania and Lower Lithuania)

The paper is written based on an interview by Juozas Šorys on consulting folklore companies in Šiauliai Region, the current ethno-cultural situation there and the main trends of ethnic activity in Šiauliai. He spoke with the specialist of the Ethnic culture Department of Šiauliai City Culture Centre, head of Šiauliai University folklore ensemble *Vaiguva*, and expert in folklore and folklore companies consultant of Šiauliai District, Diana Martinaitienė; teacher and expert of Šiauliai secondary school *Saulėtekis* and head of the children's folklore company, Arūnas Stankus; as well as head of Šiauliai University advanced secondary school alternative folklore company *Čiūto* and Šiauliai University social Science Department post-folklore company *Kitava*, Rasa Stoškuvienė.

Naujas požiūris į tradicinę lietuvių muziką (2)

Algirdas KLOVA

Stiprėjant *folk fusion* muzikos bangai, didėjant *world* ir etnomuzikos atlikėjų skaičiui, atsiranda šios muzikos leidėjų poreikis. Dažniausiai šių žanrų atstovai patys leidžia savo kūrybą arba bendradarbiauja su smulkiomis leidybinėmis firmomis, kadangi didiesiems leidėjams ši muzika neatrodo komerciškai patraukli ir stabilesnių jos pardavimų nesitikima net Lietuvoje. Daugiausia laimi atlikėjai, pasirinkę lengviausią folkloro panaudojimo būdą – kuriantys liaudies melodija parentas pop daineles, t.y. „apvelkantys“ liaudies dainas popmuzikos ar lengvo roko rūbeliais, šokių muzikos ritmu. Tokia muzika kartais tampa madinga ir perkama. Puikiu pavyzdžiu galėtų būti Rasos ir Jono albumas „Saulala raudona“ (CD. Vilnius: Muzikinė partija, 2006), grupių „Folk Bitės“ (MC, CD „Vai, Dievuliau, sergu...“. Zuzi įrašai, 2006), „Kitava“ („Kitaip“. 2005, „Oi ant kalno“. 2008) ir kitų leidyba ir veikla, išairių pop, roko, estrados žvaigždžių *pseudofolko* muzikos rinkiniai. Todėl itin gerbtinos leidybinės firmos, propaguojančios rimtą ar, kitaip sakant, neformatinę muziką. Žvilgsnis krypsta į leidybinę firmą „Dangus“. Stebina ir žavi tai, kad jos vadovas Ugnius Liogė, buvęs aršus kieto roko ir metalo teoretikas, propaguotojas ir renginių organizatorius, savo leidybos įmonėje rimtais populiarina etninės pakraipos grupes.

Štai ką jis pats apie tai pasakoja:

Ugnius LIOGĖ. Savo ankstesnį aršumą turbūt galėčiau paaškinti kaip asmeninės muzikinės evoliucijos pradžią. Viskas prasidėjo dar mokykloje. Nereikia pamiršti, kad tai buvo dar sovietiniai laikai, ir rokas tuo metu buvo tapęs tam tikra socialinio protesto forma. Bet ir tuo metu buvo labai daug grupių ir kūrėjų, kurie roką jungė su mitologiniais, archaji-

niais dalykais. Savotiškas „Dangaus“ atsisveikinimas su metaline scena įvyko 2002 metais. Aš pats nuo mokyklos laikų domėjausi senaja lietuvių kultūra, istorija, visa tai gal ir nevalingai formavo mano požiūrį į muziką. Besidomédamas gilesniais dalykais ir geros muzikos atrandi daugiau. Etninės muzikos leidyba niekada nebuvó organizuota, neturéjo savo atraminės bazés ir informacija apie ją niekada nebuvó sukaupta vienoje vietoje. Įkūrus leidyklą „Dangus“, démesys visų pirma buvo sutelktas į „juodąją“, „metaline“ muziką, bet atsirado nemažas būrelis bendraminčių, susidomėjusių jos ir etnių elementų jungimui. Nuo pat įsikūrimo pradėjome leisti ir tokios „keistokos“ muzikos, *ambiento*, avangardinių eksperimentų, kuriuose dažnai pasitelkta ir etninės muzikos elementų. O paskui viskas nuosekliai vystési. Nei mano asmeninėje muzikinėje, nei leidybinėje veikloje nebuvó jokių didesnių lūžių.

Rasa Serra (Rasa Veretenčevienė) ir Donis (Donatas Bielkauskas).
Renatos Drukteinytės nuotrauka.

Kaip viena ryškiausiu asmenybių, kurios kūrybine veikla „Dangus“ domėjos nuo pat įsikūrimo, Ugnius įvardija Donį. Šis eksperimentinės muzikos kūrėjas iš kitų išsiskiria tuo, kad yra muzikas profesionalas, mokytojas, kolektyvų vadovas. Donis – tai ne tik pseudonimas, bet ir muzikinis projektas („Donis“ prūsiškai „duoklė“), sumanytas daugiau nei prieš dešimtmetį multiinstrumentalisto Donato Bielkausko ir tėsiamas iki šiol. Kurdamas šis muzikantas naudoja autentiškus ir modifikuotus lietuvių liaudies bei elektroninius instrumentus, kuriais išgauna skambesį, apibūdinamą kaip *neofolkrokas, ambientas, eksperimentinė arba pa-saulio muzika*.

Ypatingas dėmesys Donio kūryboje skiriama autentiškam folklorui, kurį menininkas jungia su šiuolaikinės muzikos garsynu. Donatas sako, kad sąmoningai nesistengia kurti „kitokios“ muzikos, ji tiesiog neatitinka visuotinai pripažistamų standartų ir todėl tampa kitokia. Autorius mano, kad muzikoje šiuo metu jau sunku atrasti ką nors nauja, tad savojo skambesio vis dar ieško, truputėl blaškosi, bet iki šiol daro tai, kas jam priimtina. Smagu, kad jo darbeliai gana skirtinti. Pasak Donio, pagrindinis jo ramstis yra intuicija – jis kuria, derina garsyną, aranžuoja intuityviai. Savajį santykį su etnine kultūra Donis vertina kaip atsargą. Transformuodamas folklorą, stengiasi neperžengti savo paties nusistatyty ribų. Jam su mūsų folkloru nedera afrikietiški, amerikietiškojo kantri ar džiazo saskambiai. Kurdamas jis vengia ir šiuo metu taip

aktyviai propaguojamos „linksmosios“ etnikos. Ar dirbtų su folkloru, ar su elektronine muzika, jis visada siekia garsų harmoningumo, gilaus skambesio, įdomių tembrų, neskirstydamas: va, čia gyvas garsas, o čia – elektroninis. Galbūt todėl Doniui svarbi ir kita, visiškai su etnine kultūra nesusijusi muzikinė kryptis. Donato žodžiais, jam patinka studijų metais atrastas folkloras, dirbtu su šia medžiaga prasminga, jis tai suvokia net kaip tam tikrą misiją ar vidinį įspareigojimą, nes mažai kas šioje srityje darbuojasi nuoširdžiai. „Jei kokia grupė, nieko bendra neturinti su folkloru, staiga j savo albumą jdeda vieną kitą liaudišką dainą, labai abejoju, ar jai tai iš tiesų rūpi. Tai tik paviršutiniškas mados vaikymasis, bandymas padidinti tiražus. Tai neva universalumo demonstravimas ar dar kažkas, ko aš negaliu suprasti“, – sako Donatas Bielkauskas.

Donio kūrybiname procese būna daug dalyvių. Be abejo, pirmiausia norisi paminėti nuostabaus balso dainininkę Rasą Serra (Rasa Veretenčevienė). Jos indėlis į etninio tipo albumus be galio svarbus, būtent jos balsas visai muzikai suteikia labai savito skambesio. Bene folkloriškiausią albumą „Bite lingo“ puošia gitaristo Jevgenijaus Sege improvizacija gitara, folkloro kolektyvo „Kuršių ainiai“ dainos bei jo vadovų Jolitos Vozgirdienės ir Deivido Krutkevičiaus instrumentinis pritarimas. Šis albumas skirtas karinėms-istorinėms lietuvių liaudies dainoms. Tai sutartinės, senosios karinės-istorinės dainos ir naujesnės, kurios taip pat gražios. Autorius teigia, kad jau seniai svajojo su-

kurti tokį albumą, impulsu galėjo tapti tuo metu Klaipėdos universiteto Liaudies muzikos katedros absolventų rengiamos baigiamosios programos šia tema. Doc. Irenos Nakienės déka tokios dainos perlai kaip „Tai gražiai gieda lakštingalėlė“ ar „Už aukštųjų kalnelių“ pasiekė studentų širdis, o per Donio kūrybą – ir platesnį klausytojų ratą. (CD „Bite lingo“. Vilnius: Dangus, 2006).¹

Ugnius LIOGĖ. Donis yra įvairiapusis menininkas, visada turintis galybę sumanymų. Anksčiau jis muzikavo su grupe „Eirime“, kuri savo stilistika gal kiek priminė grupių „Clannad“, „Dead can dance“ ir panašių skambesj. Nors tai gana seniai kurta muzika, o jos kūrėjai tuomet dar buvo jauni ir nelabai

„Kūlgrindos“ dainininkės. „Mėnuo Juodaragis“, 2007 m. Manto Puidos nuotrauka.

igudę, dėmesio ji tikrai verta. Gaila, kad panašių grupių muzika įrašyta tik garso kasetėse. Gal kada atsiras lėšų jas perleisti ir CD pavidualu.

Kitas kertinis panašios muzikos projektas buvo „Girnų giesmės“. Ten tikslaus folkloro citavimo gal ir nėra, bet sukurta atmosfera artima tai dvasinei būsenai, į kurią žmogus panyra klausydamas folkloro. Tik čia pasitelkiamos kitos priemonės – juk etninė erdvė galima atrasti ir savais būdais, nebūtinai cituojant liaudies dainą. Mums labai svarbus kūrybiškumas, neprisirišimas prie kanonų. Mūsų leidykla nežiuri į folklorą kaip į pramogą.

Keletas žodžių apie „Girnų giesmes“ ir jų iniciatorių Lauryną Jukonį (Liuką).

Šią muziką reikėtų vertinti kaip siurrealistinę improvizaciją, kelionę žmogaus bei kolektyvinės pasąmonės labirintais. „Girnų giesmių“ muzika nukelia į tolimiausius laikus ir giliausias pasąmonės kerteles.

Dar sovietiniais 1995-aisiais Laurynas Jukonis ėmė eksperimentuoti su garsais. Prieš tai, žinoma, buvo metalas – nemažai laiko praleidęs brūžindamas fūzuotą gitarą progresyviojo Vilniaus trash metalo grupėje VOID, Liukas pamažu paniro į kibernetinio pasaulio gelmes, neatitrūkdamas ir nuo analoginių instrumentų skambesio, ir įvairių garsų pavyzdžių. 1996 metais „Dangaus“ išleista kasetė „Kerai“ malonai nustebino daugelį – tai buvo naujas ir gaivus vėjas nedideliam Lietuvos „kreivosios“ muzikos pasaulelyje. Ypač klausytojus žavėjo kūrinys „Žiemos rūpesčiai“, kuriame panaudotas K. Donelaičio „Metų“ tekstas.

Per savo gyvavimą „Girnų Giesmės“ įgijo nemažai gerbėjų ne tik Lietuvoje, surengė nemažai gyvų pasiromyų keliolikoje uždarų renginių, taip pat įvairiuose netradicinės muzikos festivaliuose. Projektas gyvas ir šiandien. 2005-aisiais klausytojų teismui kelionių po Lietuvos laukus, Altajaus kalnus bei Indijos plynaukštės mégėjas pateikė dar vieną savo darbą – „Autarkeia“ leidykloje išleistą plokštelę „Rupūs miltai“.²

Scenoje Virginija (V. Skeirienė) ir grupė „Pievos“. „Mėnuo Juodaragis“, 2007. Manto Puidos nuotrauka.

„Mėnuo Juodaragis“ Zarasuose, 2007. Manto Puidos nuotrauka.

Su Ugniaus Liogės leidybine veikla susijęs dar vienas svarbus fenomenas – tai žymios baltų apeiginio folkloro grupės „Kūlgrinda“, kuriai vadovauja Inija ir Jonas Trinkūnai, projektais (CD „Ugnies apeigos“ ir „Perkūno giesmės“. Vilnius: Dangus). Pasak Ugniaus, dvi „Kūlgrindos“ kompaktinės plokštelės tapo klasika, jas gaudo turistai ir jau daug kartų leisti papildomi tirazai – „Šios grupės kūrybos modelis man atrodo labai

Festivalio „Mėnuo Juodaragis“ klausytoja. Zarasai, 2007 m. M. Krivicko nuotrauka.

Festivalio „Mėnuo Juodaragis“ dalyvės. Zarasai, 2007 m. Manto Puidos nuotrauka.

natūralus, ir žmonės tai puikiai suvokia, juos tai labiau traukia nei stilizuotų kaimo kapelų muzika".

Vienas „Kūlgrindos“ darbų vėlgi susijęs su Doniu – tai Kalėdoms skirtas „Sotvaras“, dažnai pavadinamas vienu pačiu įdomiausių moderniai aranžuoto folkloro darbų Lietuvoje (CD, Donis su „Kūlgrinda“, „Sotvaras“. Vilnius: Dangus, 2003). Tai proginis, nepaprassto gilumo ir grožio kūriny, padedantis pajusti tikrąjį baltišką Saulėgržos tarpsnio dvasią, jo sodrią ramybę ir svarbiausiojo metų virsmo jaudulį. Albulė profesionaliai aranžuotos senosios lietuvių Kalėdų –advento dainos ir ambiento stiliaus kompozicijos su etniniais motyvais. Aranžuotės, kuriose skamba įvairūs šiuolai-

kiniai ir senieji instrumentai, folkloro kūriinius apgaubia unikalia nuotaika. Pasak Jono Trinkūno, Senovės baltų religinės bendrijos krивio Jauniaus, „tai naujas žingsnis į baltų kultūros atgimimą“. Apie bendrą albumą Donis ir „Kūlgrinda“ pradėjo galvoti po to, kai du Donio aranžuoti kūriniai, patekę į Kūlgrindos CD „Perkūno giesmės“, sulaukė didelio pasisekimo ir dėmesio. „Kūlgrindos“ vadovai pažymi, jog Donis yra vienas iš nedaugelio muzikantų, sugebėančių taip subtiliai ir jausmingai perteikti sakralinę baltišką giesmių gelmę.

Su „Kūlgrinda“ susijusi ir gerai žinoma grupė „Žalvarinis“.

Ugnius LIOGĖ. Aplink „Kūlgrindą“ lyg apie folkloro akademiją visuomet burdavosi dalis kūrybingo jaunimo, grojančio roko muziką. Ši grupė traukte traukė žmones, kuriems tuo metu stigo žinių ir patirties, bet jie gyvai domėjosi folkloru. Per keletą metų jie įeidavo į tą terpę, kažko išmokdavo ir natūralu, kad augdami pradėdavo kurti kažką savo – palikdavo „Kūlgrindą“ ir išreikšdavo save kita muzika, tačiau jau įgiję ir etninės tradicijos patirtį. „Žalvarinis“, jei gerai pamenu, gimė tiesiog mūsų festivalyje „Mėnuo juodaragis“, kuriam specialiai buvo paruoštas šis roko ir folkloro junginys. Jis visiems labai patiko ir grupė gyvuoja.

„Žalvarinis“ néra vienintelis etnoroko ar net etnometalo žanru atstovas Lietuvoje, tokią grupių tikrai buvo ir yra daugiau ir mes išleidome nemažai tokios muzikos. Tai buvo senokai, todėl šie rinkiniai tėra išleisti keturiomis kasetėmis. Buvo ir vienas CD

su grupėmis, kurios savo kūryboje naudoja folkloro elementus ir remiasi istorinėmis, mitologinėmis temomis. Visa tai – patriotinio santykio su mūsų praeitimi, senaja kultūra ir senaja istorija išraiška.

Didžiausias būtent šios muzikos pakilimas ne tik Lietuvoje, bet ir Latvijoje, Estijoje buvo apie 1998–2000 metus. Ryškiausios grupės – iš Utenos kilusi trijulė „Zpoan Vtenz“, „Ha Vela“ ir „Poccolus“.

2007 metų pabaigoje pasirodė naujas grupės „Pievos“ albumas „Mėnuli baltas“ (CD „Mėnuli baltas“. Vilnius: Dangus, 2007). Tai vienas įdomiausių ir brandžiausių pastarųjų metų muzikos leidinių Lietuvoje. Šis darbas jungia vienuolika savitu stiliumi atliekamų

dainų, kupinų intensyvaus poetinio lyrizmo, folkloro ir įtaigaus alternatyvaus roko skambesio. Ypatingo sa-vitumo ir emocingumo „Ménuli baltas“ dainoms sus-teikia puikus vokalistės Virginijos (V. Skeirienės) bal-sas. Sodrū ir jausmingą dainavimą lydi darniai susi-pynę elektrinių ir akustinių gitarų akordai, melanco-liškos fleitos, akordeono bei smuiko melodijos. Šiltas „Pievų“ muzikos aranžuočių skambesys suartina fol-kloro palikimą ir autorinius kūrinius, tai – *neofolkloro* pavyzdys. Titulinę albumo dainą „Ménuli baltas“ pa-raše pati Virginija. Anot jos, albumas daugiausia at-spindi žmogaus vidinius išgyvenimus, prasmį ieško-jimus, vertybų suvokimą. Dainose gausu gamtos vaiz-dinių ir aukštaitiško folkloro, kurio Virginija semiasi gimtojoje Šiaurės Rytų Lietuvoje, dainuodama ansam-blyje „Gastauta“. Šio ansamblio dainininkės padėjo irašyti ir kai kurias albumo dainas. Virginija subūré „Pievas“ prieš dešimtį metų.

Kaip jau paaiškėjo, daugelis aptariamo stiliaus gru-pių glaudžiai susijusios su festivaliu „Ménuo Juodara-gis“, dar vienu firmos „Dangus Production“ „vaiku“.

Festivalis gyvoja nuo 1997 metų, tad jau dešimt va-sarų. Jo metu koncertuoja lietuvių ir užsienio mu-zikantų grupės, rodomi filmai, skaitomos paskaitos, jam parengiami specialūs projektai, meno parodos etc.

Ugnius LIOGĖ. „Ménuo Juodaragis“ – tai vyksmas, kurį vienija idėja, kad mes esam lietuviai ir turime sa-vo kultūrą, kuri yra labai sena ir nėra iki galio pažinta, o norint ją pažinti, trūksta ne tik dokumentinių duo-menų. Taigi visa tai kompensuoja kryptinga kūrybinė veikla, kuri kyla iš asmeninės patirties. O tai, ko gero, yra natūraliausia. Šio festivalio tikslas – parodyti, kad etninė kultūra yra universali vertybė ir ją galima at-kurti taip, kad ji būtų gyva ir šiandien, kaip ji buvo gyva ir natūrali praeityje. Tai turi būti natūralus kultūros ir žmogaus brendimo modelis, etninė tradicija ga-li puikiai derėti su modernumu, tai nėra atgyvena. „Mé-nuo Juodaragis“ visą mūsų etninę patirtį grąžina į kas-dienį gyvenimą.

Dar norėčiau paminėti kelis projektus, nesusijusius su leidybine firma „Dangus“. Tiesiog ši muzika labai

Koncertuoja „Atalyja“. Festivalis „Ménuo Juodaragis“. Zarasai, 2007 m. Manto Puidos nuotrauka

Loreta Sungailienė „Sutartinės Party“ projekte atlieka solinę dainą „Saulelė“, koncertas Londono šiuolaikinio meno centre, 2006 m.

Michailo Raškovskij nuotrauka.

ryškiai įsilieja į bendrąjį *neofolkloro* erdvę. Tai keli puikūs projektai, kurie liko neaptarti pirmojoje straipsnio dalyje.

Jau daugiau nei dešimt metų elektroninės muzikos grupė „Exem“ drebina Lietuvos popsceną. 1992 m. grupės idėjinis lyderis Mindaugas Kazakevičius (Križius) ir Matas Petrikas, pradėję eksperimentuoti *industrial techno* srityje, buvo visiškai naujas muzikinis reiškinys tiek muzikantams, tiek klausytojams. 1996 m. grupė pateikė dar vieną staigmeną – išleistas dviejų dalų albumas „Atlanta“, kuriame gausu lietuvių folkloro motyvų. Kūrinys „Kuršiai“ sulaukė ypatingo dėmesio ir tapo auksine Radijo centro daina. Šiam kūriniui sukurtas ir videoklipas. Elektroninės muzikos ir folkloro susiliejimo gerbėjai puikiai įvertino *exem* kompozicijas „Leliumoj“, „Rūta žalioji“ ir „Karvelėlis“. Rasa Serra įdainavo archajines lietuvių liaudies raudas, kurias „Exem“ vėliau aranžavo.

2003 m. parengtas „Sutartinės Party“ – vienas ryškiausių kompozitorų Lino Rimšos ir Lino Paulauskio eksperimentinių projektų, kuriame sutartinės jungiamos su elektronine muzika ir džiazo elementais. Originaliai eksperimentais garsėjantys kūréjai peržengia įvairių žanrų standartus, ieško netikėtų jungčių, transformuodami etninės muzikos paveldą, populiarū operos

repertuarą, šiuolaikinės akademinių muzikos kūrinius. „Sutartinės Party“ išryškina unikalaus lietuvių polifoninio folkloro dermes ir motorinę ritmiką sąveika su šiandieninės šokių muzikos atmainomis – *house, trance, bigbeat, tripnop, dub* ir kitomis. Išradingu muzikos alchemikų kūrinyje archajinė apeiginė muzika puikiai dera su šelmiška pramoga. Gyvai atliekant projektą, pasitelkiami tradicinio šokio judesiai, postmodernistinio performanso elementai, spalvingos vaizdo projekcijos. Šis gyvas, svaiginantis žanrų sintezės pavyzdys taupo vienu geidžiamiausiu moderniosios lietuviškos kultūros eksporto produktų.

Daug eksperimentuoja ir mums puikiai pažįstama Veronika Povilionienė, intensyviai, vieną po kitos, leisdama kompaktines plokšteles. 2007-aisiais pasirodė net du nauji jos albumai. Pirmajame – „Kada sūneliai sugrįš“ (CD. Vilnius: Krašto apsaugos ministrija, 2007) – jai talkino folkloro ansamblis „Blezdinga“, Lietuvos Didžiojo kunigaikštio Gedimino štabo bataliono garbės sargybos orkestras, Petras Vyšniauskas, Vytautas Kernagis ir kiti.

Visas naujausio Veronikos Povilionienės albumo „Vakaro dainos. Lopšinės“ (CD. Vilnius: Prior Records, 2007) dainas aranžavo Lietuvos džiazo grandas Dainius Pulauskas. Tarp atlikėjų – tokios įžymybės kaip Skirmantas Sasnauskas, Petras Vyšniauskas ir kiti. Dainius Pulauskas išskiria tris šio albumo skambesio kryptis – akustiniai instrumentai, elektroniniai instrumentai ir styginių orkestras. Viena lopšinė aranžuota elektroniniams muzikos instrumentams, kitoje Veronikai padeda dainuoti dukra Rima, Skirmantas Sasnauskas groja diatoninėmis kanklėmis, Dainius Pulauskas fortepijonu. Negali likti abejingas, klausydamas lopšinės, kurioje akompanimentas patikėtas styginių orkestru – ji jaudina savo grožiu ir nuoširdumu. Albume puikiai dera elektronika, akustinis fortepijonas, kamerinis orkestras ir Veronikos balsas. Šiame albume ne tik senosios lietuvių liaudies dainos, sutartinės, bet ir vėlyvesnės literatūrinės, romanso tipo dainelės, patriotinės dainos.

Beje, kalbėdami apie leidybą, neturėtume pamiršti ir labai nelygiaverčių lietuvių modifikuoto folkloro rinkinių, kuriuose skamba įvairių atlikėjų kompozicijos. Vieni jų – teminiai, turintys išliekamą vertę, kiti progeniniai, treti informaciniai, likusieji – tiesiog pigūs saldainiukai publikai.

Vienas pirmųjų buvo Justo Mamontovo sudarytas ir „Muzikinės partijos“ 1999 metais išleistas CD „Kaledienė“. Jis tikrai turi istorinę vertę. Čia galima rasti kompozitorių Artūro Anusausko, Gintauto Venislovo, Algirdo Klovos ir kitų autorų kompozicijų, paremtų liaudies dainomis, apeiginį kalendorinių lietuvių liaudies dainų naujų versijų, meistriškai atliekamų Rugiaveidės (Daivos Steponavičienės), Jūnės (Jūratės Klienės), grupės „Atalyja“, choro „Brevis“ ir kitų žinomų Lietuvos muzikantų. Čia lietuvių kalėdinės dainos puikiai dera su džiazo, roko bei kitų stilių harmonija ir ritmais.

Stiliškai panašus ir vertingas Antano Foko sudarytas albumas „Lietuvių svajos. Tradicijos ir vizijos. Šiuolaikinė lietuvių liaudies muzika“, išleistas „Sutaro“ 2003 metais. Čia rasime Skirmanto Sasnausko, Klovos, Lino Rimšos, Artūro Noviko, Erimo Veličkos kompozicijas, lietuvių liaudies dainų aranžuotes, kurias atlieka Sasnausko kvartetas, V. Povilionienė, „Atalyja“, Klovos kvintetas, „Jazz Land“ ir kt.

Panašus rinkinys „Transformations in Lithuanian songs“ išleistas su leidiniu „Lituanus“ 2006 metais. Jis jau akademiškai parengtas Zitos Kelmickaitės ir lydimas žurnale „Lituanus“ publikuojamų moksliinių pažintinių straipsnių. Čia pateikiama daug autentiškos etninės medžiagos ir nemažai folkloro sintezės pavyzdžių.

Dar vienas informacinis, užsienio muzikinei visuomenei skirtas rinkinys – „The singing land: Contemporary folk music from Lithuania 2005“. Jį parengė ir išleido Lietuvos muzikos informacijos centras. Jame bene plačiausiai nušviečiama etnodžiazo, etnoroko, folkdžiazo, postfolkloro panorama ir šių krypčių muzikos kūrėjai. Dar išsamesnis ir platesnis to paties centro CD ir DVD rinkinys „Note Lithuania folk“ dienos šviesą išvydo 2007 metais. Tai didžiulis informacinis bankas, kuriame pristatomi beveik visi šiuolaikinės Lietuvių etno ir folkmuzikos autorai bei atlikėjai. Jame 25 video ir 31 audiofragmentai, didžiuliai straipsniai, pateikiama muzikos analizė.

Negalima pamiršti ir dar vieno sumanymo – Lietuvos Respublikos ambasados Graikijoje išleisto rinkinio „Back to the roots“, kuriame įrašyti daugiausia Veronikos Povilionienės etnomuzikos projektai su grupėmis „ŽAS“, „Blezdinga“, Gediminu Zujumi, Petru Vyšniauskui ir kitaais.

Beliko paminėti muzikos firmų „Juosta records“ ir „Dangus“ 2003 ir 2005 metų reklaminius rinkinius, kuriuose gausu ir etnomuzikos, bei keletą etno-pop-muzikos rinkinelių, kuriuose dalyvauja populiarūs Lietuvos estrados atlikėjai (visų išvardyti nepavyks): trys

rinkiniai „Folkšokas“, išleisti „Muzikinės partijos“ 2001, 2002 ir 2006 metais, „XXI amžiaus etnohitai“, išleisti „Bombos“ 2005 metais ir sukélę nemažai diskusijų dėl viršelio dizaino bei rinkinys „Pavasaris.lt“, 2006 metais išleistas dienraščio „L.T.“

Tiek trumpai apie rinkinius.

Tai tik keli pastebėjimai apie tikrai gan miglotą ir padirką Lietuvos *folk fusion* muzikos padangę. Kaip teisingai pokalbio metu prasitarė Ugnius Liogė, labai sunku atrinkti ir stilistiskai apibrėžti eksperimentus, kurių kartais joje nušvinta. Gal šis dviejų dalij straipsnelis (pirmoji dalis skelbiama *Liaudies kultūroje*, 2008, Nr.1.) bent kiek padės susiorientuoti šiame sudėtingame *world* muzikos pasaulyje, o gal visiškai suklaudins ir paskatins daugiau šia muzika pasidomėti patiem.

NUORODOS:

1. Išsamesnė informacija, diskografija skelbiama Donio internetinėje svetainėje – www.donis.lt
2. Pristatant „Girnų giesmes“, remtasi internetinių puslapių medžiaga.

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE

A New Approach to Traditional Lithuanian Music (2)

Algirdas KLOVA

In the second half of his paper on the transformations of Lithuanian folk music in contemporary music projects, Lithuanian composer and multi-instrumentalist A. Klover discusses companies interested in releasing this type of music and its production. *Dangus Productions* is the company that promotes serious „non-standard“ music most consistently. Its manager Ugnius Liogė presents his favourite music projects including the CD *Bitė lingo* by Donis (Donatas Bielkauskas) together with the singer Rasa Serra as well as Laurynas Jukonis' continuous project *Girnų giesmės*, records of ritualistic folklore group *Kūlgrinda* and the band *Pievos* among others. Klover mentions the biggest of *Dangus Productions*' projects the contemporary Baltic culture and music festival *Mėnuo Juodaragis* that has been running for ten years. Other record companies and music projects of importance are mentioned such as the project of international acclaim *Sutartinės Party* by composers Linas Rimša and Linas Paulauskis. He reviews all main collections of this kind of music whether promotional, thematic, occassional or simply entertaining by nature.

Agnė

Rūta LUKOŠEVIČIŪTĖ

Jeigu reikėtų atsakyti, kas labiausiai įsimintina iš dalyvavimo Vilniaus universiteto folkloro asambleje „Ratilio“, atsakyčiau – ekspedicijos. Pirmoji – 1982 m. Salantuose. Labai įspūdinga. Dėl to, kad pirmoji, ir kad nepažįstamoj tolimes Žemaitijoje. Z. Kelmickaitės žemaitiška kilmė turbūt lémė ir ekspedicijų geografiją.

Antroji – Švēkšnoje 1983 m.

Mane (Rūtą Lukoševičiūtę), Zitą Dabužinskaitę ir Arvydą Zakarą Zita Kelmickaitė išsiuntė Pėžaičių kryptimi. Tuščioje keliolikos hektarų laukymėje tarp miškų moteris rodė buvusių sodybų vietas, vardijo gyventojų pavardes. Dabar jau nieko nebelikę.

Brasta per Veiviržo upę. Samanų takas pro aukštus medinius vartus atveda į sukrautų akmenų tvora aptvertas miško kapines su aukštais kryžiais.

Skomantų piliakalnis, apjuostas Veiviržo kilpa, pakrantėj apvalūs gluosniai.

Tvarkinga pakelės sodyba su keliolika pastatų. Sode po obelim ant žolės sėdi šeimininkė, našlė. „Mano amžiną atilsį vyras buvo savanoris. Gavo žemės, apsivedėm, viską patys statėmės, savo rankom. Pavargstam per dieną, vakare susėdam pailsėt, viską skauda, bet negi pyksi – juk sau dirbi... Tada daunuodavom:

Ajajajajai strazdas dejava
Strazda kuojas prišala.
Tekiek sauleli per birštvynelį,
Šildyk strazda kuojelis.

Po kelių dienų iš Švēkšnos pasukom Veiviržėnų link. Prieš pat Veivirženus – nuo jų atskirtas giliu Veiviržo slėniu Dudinėlių kaimas. Beklausinėjančius dainų, mus visi siunčia pas Agnę Rupšytę. Kaimynai sako – eikit prie Agnés Rupšalės, tai jums padainuos. Vienas net pirštą prie smilkinio pasukioja: iš tos visko gausit, ana tokia yr.

Nurodytoj sodyboj randam tokį vaizdą: tvarto ar malkinės gaisravietėj triūsia tiesi, liekna moteriškė, renka iš nuodėgulių krūvos, kas dar tiks kūrenti. Visa suodina, sušilus šluostosi veidą paišinom rankom. Ant nosies akiniai tamsiais rėmeliais, tarp akių sulūžę, surišti virvute.

Prisistatom savo tradicine kalbele: mes studentai iš Vilniaus, ieškom, kas moka senoviškų dainų ir pasakų. Žmonės sakė, jūs visko mokat, gal ir mums padainuosit...

„Je, turiu aš čia laiko dai nuoti.“ Piktai bambėdama pasakoja, kad važiavo visokių, net iš Klaipėdos carbaratoriujos

Folkloro pateikėja Agnė Rupšytė su anūke.

su savo grabadonais, surašė viską, ten pas juos ir ieškokit. Maloniai kalbino, žadėjo į Vilnių nuvežti – tiek aš juos ir temačiau. Eikit pas kaimynką Gaglienę, ji irgi moka, padainuos. Pasiunčia, kad būtų aiškiau, dar ir rusiškai..."

Klusnai einam pas Gaglienę, išsidėstom savo „grabadonus“, sąsiuvinius ir pradedam klausinėt, jau ir įrašinėjam.

Po kurio laiko pro langą matom – Agnė ateina pas mus. Jeina nusiprausus veidą, švaria kapronine skarele ir prijuoste, su anūkėle už rankos. Teisinnasi: pagalvojau, jaunimas iš tokios tolybės atvažiavo, o aš nemandagiai pavariau, negerai, reikia ir man prisidėti.

Ir čia prasideda mūsų bendras darbas...

Klausinėjam ne tik mes. „Kas tokie būsit, kad manės klausinėjat, kur esat gimę? Zita atsako: „Aš iš Utenos“. „A, tai – utėliu“, – kvatojasi galvą užvertus. Arvydas gimės Kaune. „Je, buvau Kaune, kolchozas sunkvežimiui vežė, Zoologijos sodą matėm ir Karo muziejų.“ „O aš iš Trakų“, – sakau. Čia Agnė atsistoja didinga poza ir pakeltu balsu deklamuoja:

Prieš metų šešerius šimtus,
Palikės mielynus Trakus
Medžiuot išjuoji Gediminass...

Ilgiausia poema, išmokta Smetonas laikais iš laikraščio. Nebespėjam nei metrikų užsirašyt, nei junginėt magnetofono, esam raginami ir mokomi: ko gi nepasakot, kada pradėt, jūs gi mokyti, o mes – senos bobos, kaip ožkos prie žiogrio sustatytos, kriokiam, jūs iš mūsų juokus darot.

Dainos viena kitą veja.

Eisiu į kalną aš rugelių kirsti,
Vuo mona mergeli eis po monin rišti...

Kita:

Oi, netuol netuol bajuora dvarelis,
Moni viliuoji jaunasis bernelis

Neviliuok tu monis neprašau aš tavis,
Kad ir priviliuosi, veikia aš nestuosiu.

Senas tievelis nulaužė rykšteli
Sena muotineli nuleida ronkelis.

Verki tievelis šimtus skaitydamas
Verki muotineli druobis raižydama.

Dar kita:

Muotineli raganeli monis nemylieji,
Užrakina svirna duris su auksa raktelias.

Užrakina svirna duris su auksa raktelias,
Užritina akminelj po svirna durelém...

Agnė įsiremia rankom į šonus, nosj užkelia aukštyn:

Šimta metų neturiejau čirvirvikšt,
Perdaug jauna ištekiejau čirvirvikšt.
Ei jumpa čirvirjumpa čirvirjumpa čirvirvikšt.

Antrą šimtą būč turiejas čirvirvikšt,
Bajuoruką būč gavusi čirvirvikšt.

Dar viena, ši man pati gražiausia:

Pajaug ažulelis dailus be šakelių
Terp aukštuoju kalnelių.

Bepigu nei augti dailiam be šakelių
Terp aukštuoju kalnelių.

Nei viejelis pūti, nei šakelių lauži,
Nei žaliuos viršūnelis.

Pajauga sūnelis pas sava tetuši
Pas baltuos muotinelis.

Nei anam rūpieji anksti rytą kelti.
Nei žirgelis pašerti.

Tikt anam rūpieji suoduos merguželis
Ir saldžiuoji varielkeli...

Pajauga leipeli daili be šakelių
Terp aukštuoju kalnelių.

Bepigu nei augti dailiai be šakelių
Terp aukštuoju kalnelių.

Nei viejelis pūti, nei šakelių lauži,
Nei žaliuos viršūnelis.

ŽMONĖS PASAKOJA

Pajauga dukreli pas sava tetuši
Pas baltuos muotinelis.

Nei anai rūpieji anksti rytą kelti,
Nei darželis revieti

Tikt anai rūpieji suoduos bernuželia
Ir linksmos dainuželis.

Agnė dainuoja žemu sodriu balsu, kone vyriškai, eilučių pabaigas gražiai žemaitiškai numesdama, mums beklaušant net širdys apsala, susimirksim ir įrašinėjam toliau.

Dainuoja, pasakoja, deklamuoja. Liepia greit pakartot kūlimo dviese ir trise mėgdžiojimus:

Du douna,
Treči kumpi.

Arba:

Lenta nutašyta,
Kampe pastatyta.

Sužinom jos skaudžią biografiją. Jodvi su seseria liko našlaitės, tévelio augintos. Todėl jি labai gerbė, myléjo ir klausė. Kartą abi su seseria buvo atlaiduose Švékšnoj. Po mišių valgė arbatinėj dešreles, ant stalo buvo indelis garstyčių, o tévelis buvo mokęs suvalgyt viską, kas ant stalo padėta, tai ir tas garstyčias šaukštais iškabino. Paskui, kol grjžo namo, vis sniegą pakelėj laižė.

Per antrą karą Agnė nuo darbų Vokietijoj išgelbėjo grafas Pliateris, išlipęs iš mašinos ir vokiečiams kareiviams paaiškinęs, kad Agnė yra samdinė, prižiūri vaikus, jos negalima nuo vaikų atimti. Agnė viena užaugino sūnų, ištekėjusi nebuvo. Apie sūnaus téva prasitaria tik tiek: ai, atėjo ir nuėjo, nuėjo...

Kai pasigimdė vaikelį, nelengvai pati viena augino, net gerti buvo pradėjus, bet kartą po vaišių atsibudo baisiausiai skaudančia galva – ogi begulinti galva ant slenksčio, sūnelis verkia nemaitintas. Tada nusprendus daugiau j geriančias draugijas neiti.

Gyveno Agnė ilgo pastato (gal buvusio kumetyno) galiniame butuke, turėjo virtuvėlę su didele krosnimi, čia buvo stalas su kėdém ir lova. Kitam mažyčiam kambarėly tilpo tik spinta ir dvi anūkių lovytės.

Prie lauko durų rugpjūtį žydėdavo Agnés mėgtos Baltos gladiolės.

Kai vėliau atvažiuodavom pas ją į svečius, miegodavom mažajam kambarėly ant grindų savo miegmaišiuose. Pirmąkart taip mums su seseria sugulus, Agnė stovėjo šalia ir džiaugėsi: tai mano sveteliai, atvažiavo su savo nameliais kaip ežiukai, nei man lovom rūpintis, nei patalaus. Kartą nakvojau kaimono „salioniuke“ – pamenu sekciją su geltono stiklo stikliukais ir spalvotom cukrinėm rožėm nuo tortų...

Bedainuodama, bepasakodama, mus egzaminuodama, Agnė su nuoskauda vis prisimena, kad dainas užrašinėjė žmonės žadėjo nuvežt ją į Vilnių, bet netesėjo, tad antrą mūsų viešnagės dieną pasiūlom jai važiuot į Vilnių Universiteto autobusu. „A, tai, – sako, – jūs mane ten nuvešit ir paliksit, nenoriu“. Pažadu grjžt su ja kartu. Dar keliskart turėjau patikint, kad tikrai jos vienos nepaliksiu. Sutart aplaistom „šarpylium“ – rugiais kvepiančia namine iš emaliuotų puodus. Saulėta, šilta paskutinė rugpjūčio savaitė. Atnsisveikinam iki sekmadienio, su kam Švékšnos link. Oras virš žalių laukų virpa – nežinia, ar nuo karščio, ar nuo išgerto „šarpyliaus“...

Sekmadienį buvo susitarta Universiteto autobusu atvažiuot į Dudinélius ir pasiūmt Agnę. Laukiam nesulaukiam autobuso. Kelmickaitė eina į paštą, skambina į garažą – autobusas sugedės, dar tebetaisomas Čiurlionio gatvėje. Su Zita D. nubalsuojam į Dudinélius (apie 11 km). Randam Agnę pasipuošusią: tamsi juodai burokinė suknelė, baltas dantytas „kalnieriukas“ aplink kaklą, rankoj „ridikiulis“ su kyšančiu „šarpyliaus“ buteliu. Pranešam naujienas ir įkalbam ją važiuot su mumis į Švékšną, nes žinom jos išdidumą ir užsispyrimą – jei ją dabar paliksim, persirengs kasdieniškai, ir jau nebeiškrapštysim iš namų. Kaimynas remontuojamu „Žiguliu“ be prieinės sėdynės nuveža mus į Švékšną. Agnė kantriai laukia su mumis. Atnsako užėit pasédét į gražiąj Švékšnos bažnyčią: „Ai, sakys, ką čia ta durnė beveikianti...“

Vakarop sulaukiam autobuso. Dainuodami važiuojam Vilniaus link. Agnė dainuoja kartu, susipažsta su Kelmickaite. Vairuotojo paprašau pasukti pro Trakus. Jau tamsu. Mano namiškiai laukia, telefonu perspēti.

Tėvas gauna lauktuvį „šarpyliaus“ buteli, užkimštą susuktu laikraščiu.

Kitą dieną einam į Trakų pilį. Agnė vaikšto ir negali atsistebeti: „Šitiek vandens pas jus, kaip jūsų

neužsemia". Dudinėliuose karštom vasarom nusenka šuliniai ir kūdros, vandenj tenka neštis iš Veiviržo aukštyn į statū šlaitą. Pilyje liečia rankom sienų akmenis ir kartoja: „Tai galybė, tai stiprybė, Vytauteli didysis, Vytauteli didysis...“

Nueinam į Trakų bažnyčią. Ir čia stebisi Vytauto galybe. Vakare vartom šeimos albumus. Aiškinu, kad mano diedukas yra bočelis, o močiutė – babytė.

Kitą dieną autobusu važiuojam į Vilnių. Agnė ga-vo vietą atsisést, o aš stoviu šalia, ji visą kelią klau- sinėja, ar nepavargau, ar nepykstu, kad reikia sto-véti. Vilniuje kelionę pradedam nuo Aušros vartų. Jėesus pasimeldžiam, paaukojam po rublį. Agnė nuoširdžiai stebisi, nes Aušros vartus įsivaizdavo visai kitaip: kad Šv. Panelės paveikslas pakabintas lauke pačiuose vartuose. Lyg nusivylus, o gal tik nustebus...

Aplankom šv. Kazimiero bažnyčią – ateizmo mu-ziejų, vieną pravoslavų cerkvę, šv. Onos bažnyčią, įeinam į Katedrą–paveikslų galeriją. Iš čia taksi važiuojam į šv. Petro ir Povilo bažnyčią.

Po to – į geležinkelio stotį, perkam kupė bilietus į naktinį Klaipėdos traukinį...

Tai pirmoji Agnės kelionė traukiniu. Tyliai į au-sj manęs klausia, ar čia mums taip pataikė, kad vi-sos keturios moteriškos? Ne, sakau, čia netycia pa-sisekė.

Dabar jau Agnė nenutyla. Iš naujo pasakoja pa-sakas, anekdotus, nuotykius... Kaip ją pokariu Klaipėdoj eilėj prie duonos kažkas pamokė rusiškai pa-klausti, kas eilėj paskutinis, ji ir paklausus – „kto posledniaja bliadia“, kaip karčemoj nakvojės žydas įsilipo į bulvių košę, padėtą ant grindų, o manė kad į š..., ir sakė šiks šiks šikau... Mūsų bendrakeleivės iš pradžių smalsiai žiūri, paskui šypsosi, o paskui jau ir kvatojas kartu su mumis, ir dejuoja, kad pil-vus skauda nuo juoko...

Klaipėdoj ryta randam taksistę moterj, Agnė lai-minga sėda pas ją, atsisveikinam...

Susirašinėjom iki pat Agnės mirties, kartais su per-traukom – laikai keitësi, gyvenau ir ne tik Lietuvoj.

Kol lankiau „Ratilio“, iš visų užsienio gastrolių (Prancūzijoje, Šveicarijoje, Vokietijoje) siušdavau dide-lius spalvotus atvirukus. Tyčia – atvirlaiškius, kad paštininkė matytu.

Jos prašyta siušdavau korvaloli, kardamoną (Agnė juos vartojo su medium – nuo širdies).

Buvom atsivežę Agnę į „Ratilio“ jubiliejinį kon-certą 1988 m. Dainavo ir solo Alumnato kieme.

Tebeturiu Agnės laiškus su dainų ir jos eiléraščiu ištraukom, su „čemodanais“ linkėjimų vedėjelei Z. Kelmickaitėi. Vis dažniau rašė apie silpną širdį, ope-raciją, ligoninę...

1992 m. gavau laišką nuo Agnės sūnaus, atrodo, diktuočią, rašytą anūkės, pranešą, kad mama mirė. Ap-rašyta jos paskutinė diena, mirtis Priekulės ligoninė-je, iškilmingos, gražios laidotuvės, daug žmonių ir daug gėlių.

Laiško pabaigoj nuoširdžiausias prašymas: aš juk turinti įrašų su mamos dainom ir pasakojimais, gal ga-linti perrašyti ir jam, tuščią kasetę jis man atiduosiąs.

Man tikrai nesunku. Atrenku iš savo turimų įrašų. Nežinau, kodėl nesiunčiau įrašo paštu, gal kad tada paše labai dingdavo laiškai ir siuntiniai, nepamenu. Susitariam su ratilėnu Audriumi Braukyla, klaipėdiš-kiu, kad kasetę nuveš tėvams į Klaipėdą, o Agnės sū-nui (jis gyvena Gargžduose) nusiunčiau jų adresą ir telefono numerį, kad susitartų ir pasiimtų...

2002 m. šiltą gegužę atostogavau Palangoj. Nu-važiavau į Dudinėlius. Radau kaimyną, jis prisimi-nė, kaip atvažiuodavom pas Agnę. Papasakojo, kaip rast Agnės kapą. Lyg atsiprašydamas pasakė, kad pri-vatizavo ir Agnės butuką...

Jaukiose Veiviržėnų kapinėse prie Agnės kapo su gražiu paminklu (nuo sūnaus su šeima) padainavau:

Pajaug ažuolelis dailus be šakelių
Terp aukštuoju kalnelių...

Smalsiai klausësi atokiau prie kapų buvę žmonës.

PEOPLE TELL

Agnė

Rūta LUKOŠEVIČIŪTĖ

LUKOŠEVIČIŪTĖ is a former member of the Vilnius University folklore ensemble. She says that out of all the folklore activities she had been involved in she was most impressed with expeditions. In one of the expeditions in 1983 in Švékšna (Samogitia) she met a woman of complicated fate and character, but a great folklore presenter, Agnė Rupštė. A strange friendship developed between a young folklorist and a middle aged village woman lasted as long as to the end of Agnė's life. Lukoše-vičiūtė creatively reveals the difficult material ex-istence of this exceptional woman and her high spiritual aspirations.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS
LIAUDIES KULTŪRA 2008 Nr. 4 (121)
Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų, kas du mėnesiai
<i>REDAKCIJOS ADRESAS:</i>
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius el. p. liaudies.kultura@llkc.lt
<i>VYRIAUSIOJI REDAKTORE</i>
Dalia RASTENIENĖ, tel. 261 34 12 el. p. lkredaktore@llkc.lt
<i>SKYRIŲ REDAKTORIAI:</i>
Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61
Saulė MATULEVIČIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, tautosaka, tel. 261 31 61
Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija, folkloras, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61
Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61
Beatričė RASTENYTĖ – korektorė-stilistė Kompiuteriu rinko Enrika STANEVIČIENĖ Maketas Martyno POCIAUS Reziumė į anglų kalbą vertė Eglė KAČKUTĖ
<i>REDAKCINĖ KOLEGIJA:</i>
Prof. habil. dr. Leonidas DONSKIS, Politikos mokslų ir diplomatinės institutas, Vytauto Didžiojo universitetas, Gedimino g. 44, LT44261 Kaunas
Prof. habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuviai kalbos institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius
Habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio 6, LT10308 Vilnius
Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
Doc. dr. Daiva RACIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos akademija, Gedimino pr. 42, LT01110 Vilnius
Irena SELIUKAITĖ, Lietuvos kultūros ministerijos Profesionalaus ir mėgėjų meno skyriaus vedėja, J. Basanavičiaus g. 5, LT01118 Vilnius
Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio 27, LT08303 Vilnius
Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT01124 Vilnius
Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяно- ведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия, el. p. marija_z@mtu-net.ru
© „Liaudies kultūra“ Steigimo liudijimas Nr. 152 Pasisėrašyta spaudai 2008 08 08 Tiražas 880 egz. Formatas 60x90/8 Rinkta kompiuteriu. 11 sp. I.
Lietuvos liaudies kultūros centras Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius http://www.llkc.lt
Spausdino UAB „Grafija“, Sėlių g. 3a, Vilnius

TURINYS:

Šviesos testas. Liudviko GIEDRAIČIO interviu su Tautos namų santaros tarybos pirmininku Antanu GUDELIU	1•
Algirdas GRIGARAVIČIUS. Tautos namų sumanymas – tautinės vienybės kelių išbandymas	6•
MOKSLO DARBAI	
Martynas PURVINAS. Daržovių augintojų kaimai Nemuno deltoje: tradicinės gyvensenos bruožai ir Pakalnės kaimo raida	15•
Irma ŠIDIŠKIENĖ. Miesto liaudiškosios kultūros kūrimas: vilniečių vestuvės	28•
Klaidas PERMINAS. Ežeriniai Lynežerio ir Marcinkonių apylinkių luotai	38•
SKAITYMAI	
Arnold van GENNEP. Erdvinis perėjimas	46•
PAŽINTYS	
Ona MAŽEIKIENĖ. Juozapo Jakšto kūryba Dievui ir Lietuvai	51•
LEIDINIAI	
Danutė KRIŠTOPAITĖ. Sakalas vėl suulbėjo	59•
Irma ŠIDIŠKIENĖ. Prijuosčių katalogas	66•
ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS	
Kimstantys šlamučiai „ant rubežiaus“. Juozo ŠORIO pokalbis su Šiaulių kultūros darbuotojais, folkloro specialistais Diana MARTINAITE, Arūnu STANKUMI ir Rasa STOŠKUVIENE	67•
Algirdas KLOVA. Naujas požiūris į tradicinę lietuvių muziką (2)	77•
ŽMONĖS PASAKOJA	
Rūta LUKOŠEVICIUTĖ. Agnė	84•
VIRŠELIUOSE: Iš Gyvosios archeologijos dienų Kernavėje. Laimos Buivydaitės nuotraukos.	

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.